

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
TEFSİR ANABİLİM DALI

KÖTÜLÜĞE KARŞI İYİLİK YAPMANIN İNSANI OLGUNLAŞTIRMADAKİ ÖNEMİ

Yüksek Lisans Tezi

ESRA NUR ÇANGA

Ankara - 2008

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
TEFSİR ANABİLİM DALI**

KÖTÜLÜĞE KARŞI İYİLİK YAPMANIN İNSANI OLGUNLAŞTIRMADAKİ ÖNEMİ

Yüksek Lisans Tezi

ESRA NUR ÇANGA

**Tez Danışmanı
Prof.Dr. Şevki SAKA**

Ankara-2008

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
TEFSİR ANABİLİM DALI

KÖTÜLÜĞE KARŞI İYİLİK YAPMANIN İNSANI OLGUNLAŞTIRMADAKİ ÖNEMİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı : Prof.Dr.Şevki SAKA

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi

İÇİNDEKİLER **SAYFA**

ÖNSÖZ..... 1

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU	3
2.ARAŞTIRMANIN AMACI.....	4
3.ARAŞTIRMANIN METODU VE PLANI	5

1.BÖLÜM: HASENE VE SEYYİE KELİMELERİ

A) HASENE KELİMESİ

1) Hasene Kelimesinin Sözlük Manası.....	6
2) Hasene Kelimesinin İstilahi Manası.....	7
2.1) Bolluk, Yağmur.....	9
2.2) Zafer.....	11
2.3) İman, Güzel Amel.....	13
2.4) Dua.....	17
2.5) Mühlet Verme.....	19
2.6) Güzel Öğüt.....	20
2.7) Güzel Yad.....	22
2.8) Güzel Örnek.....	23
2.9) Kötülüğe Karşı İyilik.....	24
3) Kelimenin Kur'ân-ı Kerîmdeki Diğer Türevleri.....	26
4) İyilik Manasına Gelen Diğer Kelimeler.....	29
4.1) Birr.....	29
4.2) Ma'ruf.....	30

B) SEYYİE KELİMESİ

1) Seyyie Kelimesinin Sözlük Manası.....	32
2) Seyyie Kelimesinin İstilahî Manası.....	32
2.1) Küfr	33
2.2) Sıkıntı	34
2.3) Günah.....	35
3) Kelimenin Kur'ân-ı Kerîmdeki Diğer Türevleri.....	37

2.BÖLÜM: KUR'ÂN-I KERÎM AÇISINDAN İNSAN

1) İnsanın Yaratılışı.....	40
2) İnsanın Değeri.....	44
2.1) İnsan İlahî Ruh Sahibidir.....	45
2.2) İnsan Allah'ın Halifesidir.....	47
3) İnsanın Zaafları.....	48
3.1) Acelecidir.....	49
3.2) Nankördür.....	51
3.3) Mala Düşkündür.....	52
3.4) Zalim ve Cahildir.....	54
3.5) Zayıf Yaratılmıştır.....	56

3. BÖLÜM: KÖTÜLÜĞE KARŞI İYİLİK VE ETKİLERİ

A) KÖTÜLÜĞÜN İYİLİKLE GİDERİLMESİ.....	59
1) Kötülüğün Karşılığı Ona Denk Bir Kötülüktür.....	63
2) Kötülüğe Karşı Affetme Tavsiye Edilmiştir.....	65
2.1) Hz. Peygamber Kötülük Yapanları Affetmiştir.....	67
2.2) Müminler Öfkeliyken Affederler.....	71

3) Kötülüğe İyilikle Mukabelede İstiaze'nin Önemi.....	72
4) Kötülüğe Karşı Sabretme Tavsiye Edilmiştir	74
5) Kötülüğe İyilikle Mukabelede Sıla-i Rahimin Önemi.....	76
6) Kötü Söze Karşı Güzel Söz Tavsiye Edilmiştir.....	80
B) KÖTÜLÜĞE KARŞI İYİLİĞİN FAYDALARI.....	84
1) Kötülüğe Karşı İyilik Olgun Müminin Ahlakıdır.....	84
2) Kötülüğe Karşı İyilik İnsanı Olgunlaştırır.....	86
3) Topluma Huzur Getirir.....	88
SONUÇ	
KAYNAKÇA.....	93
ÖZET.....	97
SUMMARY.....	98

KISALTMALAR

a.e. : Aynı Eser

a.g.e. : Adı Geçen Eser

AÜİFD. : Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

a.y. : Aynı Yer

b. : Bin, İbn

Bkz. : Bakınız

C. : Cilt

DİA. : Diyanet İslam Ansiklopedisi

DİB. : Diyanet İşleri Başkanlığı

h. : Hicri

H.no : Hadis no

s. : Sayfa

TDV. : Türkiye Diyanet Vakfı

Trc. : Tercüme Eden

Thk. : Tahkik

Yay. : Yayınları

Ty. : Tarih Yok

Yy. : Yer yok

ÖNSÖZ

Yarattıklarına maddi manevi nice nimetler ihsan eden Rabbimize sonsuz hamd ve senalar, yaratılanların en seçkini olan sevgili Peygamberimize de (sav) sayısız salât ve selamlar olsun.

Yüce Rabbimiz Kur'ân-ı Kerîmle fert ve toplum hayatının sıkıntılarına kurtuluş vesilesi olacak pek çok çözüm indirmiştir. Efendimizin ifadeleriyle; “ Kuran doğruyu eğriden ayıran kitaptır. Alimler ona doymaz, müttakiler ondan usanmaz, o tekrar tekrar okunmakla eskimez. Onunla konuşan doğru söyler, ona göre davranan sevap kazanır. Onunla hükmeden adaletle hükmetmiş olur. Ona çağıran doğru yola çağırılmış olur...” İndirildiği asırdan günümüze dek Kur'ân ayetleri hakkında sayısız tefsir yazılmıştır; Kur'ân psikoloji, sosyoloji, ahlak ve hukuk gibi pek çok alanda incelenmiş, binlerce çalışma yapılmıştır. Elbette Kur'ân okunduğu ve yaşandığı sürece bu araştırmalar son bulmayacaktır.

Biz de bu çalışmamızda kötülüğe karşı iyilik yapmanın insanı olgunlaştırmadaki önemini inceledik. Bu konuyu, günlük hayatta karşı karşıya kalınan durumlara çözüm getirmesi ümidiyle araştırdık.

Tezimizin ilk bölümünde toplum hayatında sıkça karşılaşılan kötülük ve iyilik kavramlarını Kur'ân perspektifinde tanımlayarak ortaya koyduk. Bu kavramların türevlerini ve mana itibariyle iyilik ve kötülük anlamına gelen diğer kavramları da incelemeye gayret ettik. Konumuz insanla ilgili olduğundan ikinci bölümde insanın yaratılışını, varlıklar içindeki üstün konumunu, olumlu ve olumsuz özelliklerini, değer ve görevini Kur'ân ve tefsirler doğrultusunda açıkladık. Son bölümde ise; ahlaken olgunlaşmış insan modelinin özelliklerini belirlemeye çalıştık. Kur'ân-ı

Kerîm ayetleri doğrultusunda kötülüğe karşı alınması gereken tavrın nasıl olduğunu, hatalara karşı yumuşaklıkla mukabelenin fert ve toplum hayatındaki müspet yansımalarını örnekleriyle ortaya koyduk. Araştırmamız alanında ilk olmakla beraber hatadan da uzak değildir. Ancak ilerde bu konuda yapılacak çalışmalara bir basamak olması bizi mutlu edecektir.

Bu vesileyle, çalışmanın ortaya çıkması için değerli vaktini ayıran, yönlendirici fikirleriyle her aşamada yardımlarını esirgemeyen saygıdeğer hocam Prof. Dr. Şevki Saka Bey'e teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca tezin hazırlanma aşamasında manevi desteklerini esirgemeyen sevgili annem Ayşe Çanga'ya ve yazma aşamasında yardımları dolayısıyla sevgili Serap Altıok'a teşekkürlerimi sunarım.

Çalışma bizden, tevfik Allah'tandır.

Esra Nur Çanga

Ankara 2008

KÖTÜLÜĞE KARŞI İYİLİK YAPMANIN İNSANI OLGUNLAŞTIRMADAKİ ÖNEMİ

GİRİŞ

A) ARAŞTIRMANIN KONUSU:

Moderniteyle toplum hayatında ortaya çıkan birçok problemin çözümünde etkin bir unsur olan; kötülüğe karşı iyilik yapabilme, affedici olabilme ve bunun insan tekamülündeki önemi, tezin konusunu oluşturmaktadır.

Kavram olarak iyilik, fiziki güzelliği ifade etmekle birlikte, gönlü ve ruhu rahatlatan söz ve davranışları da ifade eder. Kur'ân-ı Kerîmde iman, bolluk, yağmur, sevap, zafer gibi insan fitratının hoşnut olacağı nimetler bu kelimeyle anlatılmıştır. Zıttı olan kötülük ise, fiziki çirkinlikle beraber fena söz ve davranışları anlatmak için kullanılır. Bu kelime terim anlamında ise; günah, sıkıntı ve imansızlık manasındaki küfr kelimelerini karşılar.

İnsan fitraten güzel davranışlar yapmaya ve güzel karşılık bulmaya düşkündür. Ancak hata yapanlara karşı her zaman aynı enginliği gösteremez. İşte tez konumuz, hatalı davranışlarına karşı iyilikle muamele edilen kimsenin tekamülüdür. Hata yapana karşı sevgi, etik anlamda takdir edilen bir davranış, ayrıca yüce bir ahlakın da yansımasıdır. Kur'an'ın tavsiye ettiği bu emri yaşayan olgun insanların özellikleriyle birlikte, bu davranışın birey ve toplum bazındaki etkileri de ortaya konulacaktır.

Aslında kötülüğe karşı iyilik, tüm varlıklara karşı sevgi besleme gibi kavramlar, İslam Ahlakı, İslam Felsefesi, Tefsir, Hadis, Tasavvuf ve Din Eğitimi gibi geniş bir yelpazede incelenmiştir. Ancak bir tek çalışmada bunların hepsini ortaya koymak, zaman ve nitelik açısından mümkün değildir. Bu nedenle konu, çalışma alanımız olan Tefsir bilim dalı başta olmak üzere incelenecektir. Ancak fert ve toplum hayatını doğrudan etkileyen pratik çözümlerin inceleme konumuz olması nedeniyle, bu yansımaların yakalanabileceği, insanı ve etkileşimlerini konu edinen psikoloji ve eğitim alanları da göz önünde bulundurulacaktır.

B) ARAŞTIRMANIN AMACI :

Yaratıldığı günden beri insanoğlu, ancak sosyal birlikler kurarak var olabilmıştır. Ancak insan bulunduğu her ortama sorunları da beraberinde getirmiştir. Sosyal ilişkilerin düzenlenmesinde kötülük ve iyiliğin çerçevelerinin çizilmesi, ortak ön kabullerin sağlanması adına, İslam kültür ve ahlak mirasının temeli olan Kur'ân-ı Kerîm'in bu konudaki sınırlarının belirlenmesi, bu açıdan son derece önemlidir.

Amacımız kötülük yapanlara iyilikle mukabele etmenin birey psikolojisindeki etkilerini ve bunun toplum hayatına doğrudan yansımalarını net bir biçimde ortaya koyabilmektir. İçinde bulunduğumuz dönem itibarıyla İslam toplumunun yaşadığı buhranlara, açık ve pratik çözümler getirecek bu tavsiyelerin, fert ve toplum hayatında büyük açılımlar sağlaması hedeflenmektedir. Çünkü toplumda yaygınlaşan sabırsız, çıkarıcı, katı yürekli ve kaba insan tipinin; tatlı dilli, yumuşak huylu, sabırlı, affeden ve karşılıksız iyilik yapan insan profiline geçmesini ümit etmekteyiz.

İslam kültürünün özünü oluşturan en temel kaynak Kur'ân-ı Kerîm, yüzyıllar öncesinde güzel ahlaka sahip kişiyi tanımlarken affedici ve hoşgörülü olmayı ısrarla vurgulamıştır. Ona göre asıl erdem ceza vermek değil, bağışlamaktır. Her şeyden önce Yüce Rabbimiz kendisini pek çok kez hatalara karşı affedici olarak tanımlamaktadır. Adeta bu güzel ahlakı sık tekrar ederek bilinç düzeyinde dahi yaşanmasını teşvik etmektedir.

Bu nedenlerle öncelikle konunun tefsir disiplininde nasıl anlaşıldığını ortaya koymayı, daha sonra da psikoloji ve eğitim alanlarında konu hakkındaki bilgileri toplamayı amaçlamaktayız.

C) ARAŞTIRMANIN METODU VE PLANI:

Sunacağımız tezde ilk bölümde iyilik ve kötülük kelimeleri, temel kaynak sayılan lügatler ve modern sözlüklerde incelenmiş, ıstılahı manaları ve özellikle Kur’andaki anlamları ortaya koyulmuştur. Konuyla ilgili ayetlerin tefsirleri, en temel tefsir kitaplarından günümüz tefsir kitaplarına uzanan geniş bir yelpazede, incelenmiş ve objektif biçimde yorumlanmıştır.

İkinci bölümde öncelikli olarak Kur’ân’ın tanımları doğrultusunda insanın özellikleri, varlık içindeki değer ve konumu ifade edilmiştir. Bu konuda yazılan psikoloji ve sosyoloji kitaplarıyla, daha önce yapılmış yüksek lisans ve doktora düzeyindeki çalışmalarda göz önünde bulundurulmuştur.

Son bölümde ise, konuya netlik kazandıran hadis ve tefsir eserleri ilk kaynakları itibariyle incelenmiştir. Ayrıca, ayetler kapsamına giren konularda, islam hukuku, ahlak, hadis, eğitim ve tasavvuf kitaplarına da başvurulmuştur. Süreli yayınlar takip edilmiş, tez süresince konuyla ilgili klasik ve modern kaynaklar göz önünde bulundurulmuştur.

1.BÖLÜM: HASENE VE SEYYİE KELİMELERİ

1. BÖLÜM: HASENE VE SEYYİE KELİMELERİ

A) HASENE KELİMESİ

1) Hasene Kelimesinin Sözlük Manası

Kelime حَسُنَ kelimesinden türemiştir. حَسُنَ kelimesi sözlükte; güzel, yakışıklı, hoş, uygun oldu, istenilen durum ve şartlarda oldu manalarına gelir. حَسِنَ ise güzel, zarif, iyi, makbul anlamlarına gelir.¹ Hoşa giden, tatmin eden, göze hoş gelen ya da hayranlık uyandıran her şey için kullanılan bir sıfattır.² Çoğulu حَسَانٌ dır. Ayrıca yüksek kum tepeleri de bu kelimeyle ifade edilir. Kelime hem şahısları hem de olayları nitelemek için kullanılır. Örneğin; güzel kadınlara إِمْرَأَةٌ حَسَانٌ denir.

حَسُنَ ise sözlükte güzellik hoşluk anlamına gelir. Zıttı, قَبِيحٌ dir. Hoşa giden, arzulanan her şeyi ifade eder.³ Genelde de insanın yüzünün, burnunun, ağzının ve diğer organlarının yani fiziki güzelliğinin, karşısındakinin hoşuna gitmesi anlamında kullanılır. Yani daha çok duygu ve duylara hitap eder.⁴

¹ Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbu'l-Luğa*, Dâru'l Mısır, Kahire, 1964, IV, s. 314; er-Râğîb el-İsfehâni, *el-Müfredâti fi Garib'il Kur'an*, Trc. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, Çıra Yay., İst., 2006, I, s.311; İbn Manzur, *Lisânu'l Arab*, Dârus-Sadr, Beyrut, 1956, XIII, s. 115; İsmail b. Hammad el-Cevherî, *Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*, Dâru'l Kitab, Mısır, 1956, V, s. 2099.

² Toshihiko İzutsu, *Kur'an da Dini ve Ahlaki Kavramlar*, Pınar Yay., İst., 1990, s. 291.

³ İsfehâni, a.g.e., s. 170.

⁴ Ali Ünal, *Kur'anda Temel Kavramlar*, Beyan Yay., İst.,1986,s. 332.

حَسَنَةً kelimesi ise hasen kelimesinin müennesidir. Sözlükte; iyilik, hayır, sadaka, iyi hal, iyi amel gibi anlamlara gelir.⁵ Fiil veya söz itibariyle güzel olan demektir. İnsanın canı, bedeni ve şartları için elde ettiği bütün sevindirici nimetlere denir. Kelime sıfat olarak kullanılırken hem şahısları, hem de olayları niteler; ancak isim olarak kullanıldığında çoğunlukla olaylar için kullanılır.⁶ Zıttı سَيِّئَةً kelimesidir, bunun çoğulu ise سَيِّئَاتٍ dır.⁷

2) Hasene Kelimesinin İstilahi Manası

Kur'ân-ı Kerîmde hasen kelimesi, hoş giden, göze hoş gelen hayranlık uyandıran şeyler için kullanılmıştır. Örneğin; Nahl suresi 67. ayette damağa hoş gelen lezzetler için; *“Hurma ağacının meyvesi ve üzüme gelince ondan sarhoş edici bir içecek ve güzel-hasen- bir gıda alırsınız...”* buyrulmuştur. Her insanın hayran kalacağı Cennet, Allah'ın vaat ettiği 'güzel vaad'le nitelenmektedir: Kasas suresi 61. ayette *“Kendisine güzel bir vaadde (cennet bahçesi) bulunmuş olduğumuz ona kavuşacak olan kişi, kendisine dünya hayatının anlık keyfini tattırdığımız, sonra kıyamet gününde hesaba çekilecek olan kişiye benzer mi?”* buyrulmuştur.

Ayrıca Hz Meryem'in Allah tarafından güzel bir biçimde kabul edilmesi ve yetiştirilmesi de hasen kelimesiyle ifade edilmiştir. Bir başka ayette ise ticaretteki kâr için karz-ı hasen-güzel bir borç ifadesi kullanılmıştır. Bakara suresi 245. ayette :

⁵ Serdar Mutçalı, *el-Mu'cemu'l Arabiyyi'l Hadis*, Dağarcık Yay., İst., 1995, s.169.

⁶ İsfehâni, *el-Müfredât*, I, s. 311.

⁷ Cevheri, *Tâcu'l Luğa ve Sıhâhu'l Arabiyye*, V, s. 2099.

“Allah’a güzel bir borç verecek kim var, Allah onu defalarca çoğaltsın.” buyrulmaktadır. Bu ayetteki, maddi kârdan öte manevi kazancı karşılar. Elbette bu da insan gönlüne hoş gelen bir nimettir. Görüldüğü gibi kelime maddi ya da manevi anlamda kişiye hoş gelen nimetler için kullanılmıştır.

Hasen kelimesinin müennesi olan hasene ise Kur’ân-ı Kerîmde; iyilik, afiyet, af, saadet, iyi talih, tevhit, iyi söz, ganimet, yağmur gibi anlamlara gelir. Kendisine rağbet edilen güzellikten ibaret olup üç kısma ayrılır:

1. Akıl yönünden güzellik
2. Arzu yönünden güzellik
3. His yönünden güzellik⁸

Bu itibarla insan ruhunun, bedeninin ve aklının hoşnut olduğu haller, davranışlar veya nimetler için hasene kullanılmıştır. Sözelimi mutluluk, adalet, iyilik, güzel davranış, terbiye, bol mükafat, sevap gibi toplumu, olayları ve kişileri niteleyen ifadeler bu kelimeyle ifade edilmiştir. İnsanın karşılaştığı afiyet, saadet, galibiyet gibi tabiatına, aklına ve hislerine hoş gelen haller de çoğunlukla bu kelime ile anlatılmıştır.

Kur’ân-ı Kerîm’de bu kelime tekil haliyle 28 yerde geçmektedir. Bunlardan bazıları tamlama ile gelmiştir. Güzel öğüt manasındaki mevi’ze-i hasene 1 kere ve güzel örnek manasındaki üsve-i hasene ifadesi ise 3 kere geçmektedir. Bir çok ayette hasene kelimesi aksi olan seyyie kelimesiyle birlikte kullanılmıştır.

Hasene ve seyyie kelimeleri kalam alanında insanın fiilleri için de kullanılmaktadır. Çünkü hasene sevap, iyi iş, mutluluk manasına geldiği gibi seyyie

⁸ İsfehâni, **el-Müfredât**, I, s. 312.

de günah, ceza, sıkıntı anlamlarına gelmektedir. İnsanın başına gelen iyilik ya da kötülükler Allah'ın takdiri mi, yoksa insanın şahsi iradesinin bir sonucu mudur? İnsan fiillerinden ne kadar sorumludur? İradesi nelere yetiştir? Bütün bunlar kelimeler bilim dalında tartışılan konular olup, tezimizin konusu dışındadır. Bu alanda pek çok tez çalışması ve yayınlanmış eser mevcuttur. Bu nedenle araştırmamızda kelimenin bu türlü ıstılahi manalarına yer vermeyeceğiz.⁹

حَسَنَةٌ kelimesi ayetlerde farklı manalara gelmiştir:

2.1. Bolluk, Yağmur

Bazı ayetlerde, insanların hoşuna giden, nimetin çok, rahatın bol olmasını ve nimetin kaynağı olan yağmuru anlatmak için kullanılmıştır:

“Sonra kötülüğün (sıkıntı ve darlığın) yerine iyiliği (bolluk ve genişliği) getirdik. Nihayet çoğaldılar ve nankörlük edip: ‘atalarımız da darlığa uğramış ve bolluğa kavuşmuştu.’ dediler. Biz de farkında değillerken ansızın onları yakaladık.”¹⁰

حَسَنَةٌ kelimesi bu ayette bolluk anlamına gelmektedir. Dil alimlerince kelime genel olarak insan tabiatının ve aklının güzel gördüğü her şeyi ifade etmek için kullanılmaktadır.¹¹ Ayette bolluk için hasene, darlık içinse seyyie kelimesi

⁹ Bkz; Metin Özdemir, **İslam Kelamında Kötülük Problemi**, A.Ü.S.B.E., (Basılmamış Doktora Tezi), Ank.,1998; Mustafa Çağrı, “Hasene”, DİA., XVI, s.43.

¹⁰ Araf 7/95.

¹¹ Fahrüddin Muhammed er-Râzi, **et-Tefsiru'l- Kebir**, Akçağ yay., Ank., 1995, X, s. 520.

kullanılmıştır. Bolluk ve bereket insanın hoşnut olacağı, Allah'ın nimetlerini görerek şükredeceği bir haldir. Tam zıttı olan darlık, bereketsizlik ise sabrı gerektirir. Bu iki hal peş peşe yaşatılarak insanın sabretmesi veya şükretmesi, bir başka ifadeyle de kulluğu ölçülmektedir. Şu ayet-i kerimede ise Firavun ve kavminin bolluk ve bereket karşısındaki sözleri dile getirilmiştir:

“Fakat onlara iyilik geldiği zaman: ‘Bu bizimdir’ derler. Eğer başlarına bir kötülük gelirse Musa ve beraberindekilerin uğursuzluğuna yorarlardı. İyi bilin ki onların uğursuzluklarının sebebi ancak Allah katında yazılıdır. Fakat çokları bilmezler.”¹²

Ayette; iyilik için hasene kelimesi kullanılmıştır. Taberî'ye göre bu ifadelerde “Firavun ve kavminin iyilik geldiği zaman buna layıgız, kötülük geldiği zaman da, bu Musa ve beraberindekilerin uğursuzluğudur demeleri açık bir şekilde anlatılmıştır.”¹³ İbn Abbas (r.a.) ayetteki hasene kelimesinin “Yeşilliği bolluğu, meyveleri, sürüleri, bol rızkı ve afiyet içinde olmayı kastettiğini” söylemiştir.¹⁴ Burada olduğu gibi Neml suresi 46. ayette de hasene kelimesi bolluk ve bolluğun kaynağı olan yağmur manasına gelmiştir. Bu anlamda insanın hoşnut olduğu nimetleri ifade etmekte, sözlük manasına da uygun düşmektedir.

¹² Araf 7/131.

¹³ Ebu Cafer, Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiu'l Beyân an Te'vili Ayi'l-Kur'ân*, Hisar Yay., İst., 1996, IV, s.102

¹⁴ Râzi, *et-Tefsiru'l-Kebir*, XI, s. 27.

2.2. Zafer

İyilik kelimesi kimi ayetlerde zafer anlamında kullanılmıştır. Elbette savaş sonrası zafer, insan gönlünü hoşnut eder ve savaşın asıl maksadı da budur. Ancak savaşa katılmak inancı zayıf olanlar için zordur. Münafıklar ölüm korkusuyla savaştan kaçmak ister ve başlarına gelen sıkıntıları da inananlardan bilirler. Nisa suresi 78. ayet ölümden kaçmanın imkansızlığını ve münafıkların bu tavrını etkili bir biçimde ifade etmektedir:

“Nerede bulunursanız bulunun, sağlam kalelere sığınsanız bile, eceliniz geldiğinde ölüm size mutlaka ulaşır. (Münafıklara) zafer, ganimet ve benzeri bir iyilik dokunursa; "Bu Allah tarafındandır ve O'nun takdiriyledir." derler, Onların başına hezimet, açlık ve benzeri bir kötülük gelirse,"Bu, Muhammed (s.a.v.)'e tabi olduğumuz ve onun dinine girdiğimiz için başımıza geldi" derler. De ki: "İyilik, kötülük, mükafat ve ceza, bunların hepsi Allah katındandır..."”

Ayette; münafıkların ganimet ve zafer gibi bir iyilikten memnun olup bunu Allah'tan bilmeleri, sıkıntı ve hezimet gibi bir kötülüğü ise peygamberden bilmeleri eleştirilmiştir. Oysa bunları yaratan ve icat eden Allah'tır. Bu ayet, anlayışlarının azlığı sebebiyle münafıkları kınamaktadır. İslam bu düşüncenin aksini ortaya koyarak insanın kendi hataları sebebi ile kötülükle karşılaşacağını, Allah'ın insana zulmetmeyeceğini, aslında insanın kendine zulmedeceğini bildirir. Bundan sonraki ayette Yüce Allah işin hakikatini açıklayarak şöyle buyurmuştur: *“Sana ne iyilik*

gelirse Allah'tandır. Sana ne kötülük gelirse kendindedir. Ey Muhammed (s.a.v.) seni insanlara bir peygamber olarak gönderdik. Şahit olarak Allah yeter."¹⁵

Ayetin ilk muhatabı Hz. Peygamber (s.a.v.)'dir. Abdullah İbn Abbas'a göre Rasullah'a dokunan iyilikten maksat Bedir Savaşında kazandığı zafer ve elde ettiği ganimetlerdir. Ona dokunan kötülüklerden maksat ise Uhut Savaşında başına gelen hallerdir.¹⁶ Zaten zaferle gelen çoğu zaman sevinç, ganimet ve genişliktir. Bu ayetteki iyilik ve kötülük kelimelerinin genişlik-darlık, zafer-mağlubiyet, sıhhat-hastalık, hayat-ölüm olduğu söylenmiştir.¹⁷ Beydâvi'ye göre ise ayette ifade edilen iyilik "nimet", kötülük ise "bela"dır. O ayetteki iyilik ve kötülüğü yalnızca Hz. Peygambere göre değil tüm insanlara göre yorumlamıştır. Bu nedenle ona göre insan ne kadar itaat ederse etsin bu yaptıkları Allah'ın fazlını ve nimetlerini asla karşılayamaz.¹⁸

Tövbe suresi 50. ayet ve Âl-i İmran suresi 120. ayette de müminlere ulaşan haseneye karşı kafir ve münafıkların üzüldükleri, fena hale ise sevindikleri anlatılmaktadır. Tefsirlere göre inananlara ulaşan haseneler; bedenlerinin sıhhatli olması, sahip oldukları ferahlık, güzellik, düşmana karşı zafer kazanmaları ya da aralarında anlaşmalarıdır. Ancak bunların hiçbiri de kafirleri ve münafıkları memnun etmez.¹⁹

Görüldüğü gibi iyilik kelimesi bu ayetlerde genişlik, zafer, hayat gibi insanın memnun olduğu nimetleri anlatmak maksadıyla kullanılmıştır. Kötülükle de bunların

¹⁵ Nisâ 4/79.

¹⁶ Taberî, **Câmiu'l Beyân**, III, s.43.

¹⁷ İsfehâni, **el-Müfredât**, I, s. 311; Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, Azim Dağ., İst., 1992, III, s. 31.

¹⁸ Abdullah Bin Ömer el- Beydâvi, **Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Tevil**, Dârus Sadr, Beyrut, 2001, I, s.229.

¹⁹ Râzi, **et-Tefsiru'l Kebir**, XII, s. 13., Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, II, s. 414.

aksi olan manalar ifade edilmiştir. Ayrıca Kur'ânın bir üslubu olarak iyilik ve kötülük gibi zıt iki kelime peş peşe kullanılmıştır.

2.3. İman, Güzel Amel

Kelime bazı ayetlerde iman, bol sevap ve hayırlı amel için kullanılmaktadır:

*“Her kim iyi amel getirirse ona ondan daha hayırlısı vardır. Onlar o gün korkudan emindirler. Kimler de kötü amel getirirse yüz üstü cehenneme atılırlar. Onlara ‘Ancak yaptıklarınızın karşılığını görüyorsunuz.’ denilir.”*²⁰

Ayet-i kerimede iyi amel ifadesi hasene kelimesiyle ifade edilmiştir. Katâde iyiliğin ihlâs olduğunu söylerken, Zeynel Abidin ise bunun Lâilâhe illallah sözü olduğunu söylemiştir. Kötülükle ilgili olarak da İbn Mesud, Ebu Hureyre, İbn Abbas, Enes b. Malik, Âta ve Said b. Cübeyr; bunun şirk olduğunu söylemiştir.²¹

Ayetin bu yorumlarında iyilik ile iman denk tutulmuştur. İzutsu'nun da belirttiği gibi aslında burada imanın amel yönü vurgulanmaktadır.²² Kur'ân-ı Kerîmde iman ve salih amel 52 kere beraberce kullanılmıştır. İnanıp iyi işler yapmanın pek çok ayette beraber kullanımı, imanın korunması için amel etmenin gerekliliğini gösterir.²³ İman ve iyilik dinin insandan istediği iki temel unsurdur. İyilik, imanın pratik yansımasını ifade eder. Amel olmadan iman korunmaz. Yapılan amelin yalnızca Allah rızası için olması da işin bir diğer yönüdür. Dolayısıyla iman

²⁰ Neml 27/89-90.

²¹ İbn Kesir, **Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri**, Trc. Bekir Karlıağa, Çağrı Yay., İst., 1981, XI, s. 6185.

²² Bkz. İzutsu, **Kur'anda Dini ve Ahlaki Kavramlar**, s. 294.

²³ Daha fazla bilgi için bkz. Ömer Dumlu, **Kur'an-ı Kerimde Salah Meselesi**, DİB.Yay., Ank., 1992, s. 52.

etmek ve ihlas ile iyilikler yapmak inanan kişinin sahip olması gereken iki mühim vasfıdır.

Müfessirler, ayetteki “ahirete iyilikle gelen kimseye daha hayırlı olarak verilen” ifadesinin Allah’ın cemalini görmek veya marifetullah olduğunu söylemişlerdir.²⁴ Dolayısıyla, cennete girmek, marifetullaha kavuşmak veya Allah’ı görmek iyi amel getirmenin sonucu kılınmıştır.

Başka bir ayette de kötülüklerin kefareti ve kişinin en güzel şekilde mükafatlandırılması iman ve salih amel işlemeye bağlanmıştır:

“İman edip iyi işler yapanların kötülüklerini elbette örteriz ve onlara, yaptıklarının daha güzeli ile karşılık veririz.”²⁵

Görüldüğü gibi Allah iyiliklerin çoğaltılmasını, kötülüklerin azalmasını istemekte, buna teşvik etmektedir. Allah hiçbir zaman kulları için kötülük irade etmemektedir. Aksine iyilik işlemleri için kullarına güç ve istek verir. Yapılan az bir iyilik dahi olsa mükafatını çoğaltır. Güzel işler yapanların mükafatlarının kat kat olacağı başka bir ayette açık bir şekilde anlatılmıştır:

“Kim bir iyilik yaparsa ona on katı vardır. Kim de bir kötülük yaparsa o da sadece o kötülüğün misliyle cezalandırılır ve ona zulmedilmez.”²⁶

Müfessirler ayetteki on kat ifadesinin belirli bir sayıdan ibaret olmayıp çokluktan kinaye olduğunu söylemişlerdir. Delil olarak da Allah’ın sadakaları artıracığını müjdelediği Bakara 261. ayeti göstermişlerdir.(Bu ayette de mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren ve her başakta yüz tane

²⁴ Râzi, **et-Tefsiru’l Kebir**, XVII, s. 570.

²⁵ Ankebut 29/7.

²⁶ En’am 7/160.

bulunan bir tohuma benzetilmiştir.) Beydâvi ayetteki sayının en az miktar olduğunu, sevabın yetmişten yedi yüz kata kadar, hatta hesapsız artırılacağını dile getirmiştir.²⁷ Aslında burada miktarın ne olduğu değil, Allah'ın merhametiyle nasıl davrandığı önemlidir. Sevaba kat kat fazla ecir verirken, günahı affetmeyip ceza vereceği zaman yalnızca dengi bir kötülük yani günah yazar. Nitekim İbn Abbas'ın Peygamberimizden naklettiği şu hadis de konuya açıklık getirmektedir:

“Allah'ü Teâla eşyanın güzellerini ve fenalarını takdir etti. Sonra güzellerin güzelliğini fenaların da çirkinliğini açıkladı. Her kim bir hayır yapmak diler de onu yapmazsa; Allah o kimse hesabına meleklerine tam bir sevap yazdırır. Eğer o kimse güzel bir iş yapmak ister de yaparsa; Allah o kimse hesabına meleklerine on sevaptan yedi yüz katına kadar iyilik yazdırır. Kim bir kötülüğe niyet eder de onu yapmazsa ona bir iyilik yazdırır. Eğer işlerse yalnızca bir günah yazdırır.”²⁸

Görüldüğü gibi Allah kullarına merhametle davranmakta, iyi işlere niyet etmeye ve iyilik yapmaya davet etmektedir. İyiliklerin Allah tarafından artırılması bir başka ayette de şöyle ifade edilmektedir:

“... Kim güzel bir iş yaparsa onun iyiliğini artırırız. Şüphesiz Allah çok bağışlayandır, şükürün karşılığını verendir.”²⁹

Buradaki çoğaltmadan kasıt şunlar olabilir:

- a) İnananlar iyilik yapmak için ne kadar çaba sarf ederlerse, Allah onlara daha fazla iyilik nasip eder.

²⁷ Beydâvi, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, I, s.330, Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3, s.558.

²⁸ Sahih-i Buhari, *Tecrid-i Sahih Tercümesi*, Trc. Kamil Miras, Başbakanlık Basımevi, Ank., 1983, XII, s, 196, 422; I, s. 50.

²⁹ Şura 42/23.

- b) İyilik yapanların tüm iyi niyetlerine rağmen bir takım noksanları olursa da Allah onları görmezden gelir.³⁰
- c) Allah iyilik yapanların günahlarını affedip iyiliklerini artırır.³¹

Bu açıklamalara göre az da olsa iyilik yapana daha çok iyilik yapma imkanı verilirken, hayırlı işler yapmaya niyet eden fakat yeterince yapamayana da mükafatı verilir. Allah hayırların artırılmasını sever ve bunun için kapılar aralar. Ayrıca kul açısından iyi işler yapmak, günahlarının affedilmesine de vesile olur. Bu ayetlerin açılımı şu ayette görülmektedir:

*“Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenlere gelince elbette onları dünyada güzel bir şekilde yerleştiririz. Ahiret mükafatı ise daha büyüktür. Keşke bilselerdi.”*³²

Müslümanlar İslamın ilk yıllarında büyük sıkıntılar çekmiş ve hicret etmek zorunda kalmışlar, Allah (c.c)’de hicret edenlere daha dünya hayatındayken güzel mükafatlar vaat etmiştir. İbn Abbas ayetteki güzel mükafatı inananların Medine’ye yerleşmesi ve bu şehrin hicret yurdu kılınması şeklinde yorumlamıştır. Ahiret sevabı ise daha şerefli dir.³³

Özetleyecek olursak iyilik kelimesi bazı ayetlerde iman ya da iyi amel kelimelerini karşılamaktadır. İman bir müminin olmazsa olmaz şartıdır. İyilikler yapmak da Allah’ın hoşnut olduğu ve Kuran’ın pek çok ayetinde teşvik ettiği bir davranıştır. Bu ikisi pek çok ayette beraber kullanılmaktadır. Zira imanın korunması iyi amelin yapılmasına bağlıdır. İyiliğe yalnızca niyet etmek dahi sevap kazanmaya

³⁰ Ebu’l-A’la Mevdûdi, **Tefhîmü’l-Kur’ân**, İnsan Yay., İst., 1987, V, s. 226.

³¹ Muhammed Ali es-Sâbûni, **Safvetü’t-Tefâsir**, Ensar Neşriyat, İst., 1993, V, s 454.

³² Nahl 16/41.

³³ Sâbûni , a.g.e, III, s. 316.

vesile kılınmıştır. Daha dünyada iken hayırlı işler yapanlara mükafatlar verilecek, ahiretteki sevapları ise kat kat olacaktır. Ayet ve hadisten anlaşıldığına göre, ahirete iyilik ve sevapla gelenin sevapları artırılırken, günahla gelenin günahları artırılmayacak, eğer affedilmezse yalnızca misli ceza verilecektir. Bütün bu ifadelerde iyiliğin dünyadaki gözle görülür faydaları, ahiretteki güzel karşılıkları, ve Allah'ın görülmesine dek büyük sonuçları anlatılmış, iyilik yapmak teşvik edilmiştir.

2.4. Dua

حَسَنَةً kelimesi dua ayetlerinde de geçmektedir. Yüce Rabbimiz Kur'ân'da inananlara pek çok güzel şeyi emrederken satır aralarında ibadetlere dair usul öğretmektedir. Hac ibadetinin yapılışıyla ilgili ayetlerde, Allah (c.c) nasıl dua etmemiz gerektiğini bildirmektedir:

“İnsanların bir kısmı; ‘Ey Rabbimiz bize vereceğini dünyada ver’ der. Bunun ahirette hiçbir nasibi veya isteyeceği bir payı olmaz. Yine insanlardan diğer bir kısmı vardır ki; ‘Ey Rabbimiz bize hem dünyada iyilik ver, hem de ahirette iyilik ver ve bizi cehennem azabından koru’ der.”³⁴

Allah (c.c) isteklerimizin sadece dünya hayatıyla sınırlı kalması yerine bakışlarımızı ve hedeflerimizi ahiret iyiliklerine çevirmektedir. Çünkü ahiret daha hayırlı ve sürekli dir.³⁵ Asıl iyilik, geçici ve kısa olan değil akıl ve basiret açısından güzel olan, sonucu iyi olandır. İlk ayetteki duada insanlar sonucunu ve vaktini

³⁴ Bakara 2/201.

³⁵ A'la 87/17.

gözetmeden Allah'tan yalnızca bu dünya için istemektedirler. İkinci ayette ise başı ve sonu; yani dünya ve ahiret gözetilerek Allah'tan iyilik istenmekte üstelik cehennem azabından da korunma unutulmamaktadır. Elbette bu dua ilkinde göre daha kapsamlı ve bu duayı yapanların ahiret inancı ilk duayı yapanlara göre daha kuvvetlidir.

Hz. Ali'den nakledilen bir yoruma göre dünyada iyilik salih bir hanım, ahirette iyilik hürri, Allah'a sığınan ateş azabı da kötü eşittir. Müfessirler Allah'tan, dünyada istenen iyiliklerin sağlık, rızık, hayırda başarı olduğunu, ahiret için istenenlerin ise sevap olduğunu söylemişlerdir.³⁶ Sülemini'nin yaptığı şu yorum da ayetin tasavvufi bir tefsiridir: “*Dünyada iyilik ondan yüz çevirmek, ahirette iyilik ahiretten yüz çevirmek, cehennem ateşinden korunmak ise nefsin kötü isteklerinden korunmaktır.*” Ayrıca bazıları iyiliği ilim, ibadet, rızka kanaat, marifet şeklinde de yorumlamışlardır.³⁷

Bir başka dua da Âraf suresi 155 ayette geçmektedir. “*Bize hem bu dünyada bir hasene yaz, hem de ahirette, biz gerçekten de tövbe edip senin hidayetine döndük.*”

Hz. Musa kavminden 70 kişiyi mik'at için seçmiş, onları sarsıntı tutunca da böyle dua etmiştir. Taberî'ye göre Hz. Musa hasene ile Allah'tan; “Dünyada bu sarsıntıdan kurtulmakla birlikte nimeti, afiyeti, güzel işler ile geçen şiddetten ve meşakkatten uzak, başı ve sonu temiz bir hayatı istemiştir. Ahiret yurdu için ise; cenneti, güzel sevapları ve bağışlanmayı dilemiştir.”³⁸ Ayrıca, duası bununla sınırlı kalmamış, tüm bunların hiç değişmeyecek şekilde sabit olmasını da Allah'tan istemiştir.

³⁶ Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, II, s. 59.

³⁷ Muhammed Bin Hüseyin es-Sülemini, **Hakâiku't-Tefsir**, Daru'l Kutubil İlmîyye, Beyrut, 2001, I, s.72.

³⁸ Taberî, **Câmiu'l Beyân.**, IV, s. 129; Yazır, **Hak Dini Kur'ân Dili**, IV, s. 43.

Görüldüğü gibi, Allah'tan iyilik, yani sağlık, bol rızık, her türlü bela ve musibetten afiyet, marifet ve kanaat istemek teşvik edilmiştir. Ahiret hayatında cenneti ve bol mükafatları dilemek de aslında her insanın gönlünden geçen isteklerdir. Kur'an veciz üslubuyla tüm bunları tek bir ifade altında toplamış ve bu dilekler kolayca ezberlenip okunan bir dua haline gelmiştir.

2.5. Mühlet Verme

حَسَنَةً kelimesi bazı ayetlerde mühlet verme anlamında kullanılmıştır:

“Bir de senden iyilikten önce kötülüğün acele gelmesini istiyorlar. Oysa onlardan önce ibret alınacak bir çok azap gelip geçmiştir. Şüphesiz ki Rabbin insanların zulümlerine rağmen bağışlama sahibidir. Bununla beraber Rabbinin azabı pek şiddetlidir.”³⁹

Bu ayette kötülük ile kastedilen azap, iyilik ile kastedilen ise azap etmeden önce tövbe etmeleri için insanlara vakit tanınmasıdır. Müfessirlerin görüşlerine göre; kafirler iman, amel, afiyet gibi güzel şeyleri bir yana bırakarak kendileri hakkında kötü olanı dilerler ve “Bizi korkutmak istediğin o azabı ne diye erteliyorsun, onu hemen şimdi başımıza indirsene...” diye çabucak isterler. Bu aslında peygambere ve getirdiklerine inanmayan ve pek çok ayette dile getirilen inkarcı insanların tavrıdır.⁴⁰ Halbuki Mekke'nin ileri gelenlerinden önce aynı beldelerde yaşayan nicelerine çetin azap inmiştir. Ancak Allah bu sözlerine rağmen onları hemen hesaba çekmez de

³⁹ Ra'd 13/6; Bkz; Neml 27/46.

⁴⁰ Yunus 10/48,53; Hüd 11/8; Nahl 14/45; Şuara 26/204; Neml 27/71.

günahlarını örtmeleri ve tövbe etmeleri için onlara imkan verir.⁴¹ Dolayısıyla ayet Allah (c.c)’nin rahmetinin kapsamını da dile getirmektedir. Allah hatalarına rağmen kullarını affederek tövbe etmeleri için imkan tanır, acele davranarak hemen azap etmez. Başka bir ayette de rahmetinin genişliği, azap etmeyi erteleme net bir biçimde dile getirilmiştir: “*Eğer Allah, insanları yaptıklarından dolayı hemen hesaba çekecek olsaydı yer yüzünde hiç bir canlı bırakmazdı.*”⁴² buyrulmuştur.

Özetleyecek olursak; Allah’ın affetmesi, mühlet vermesi, hemen azab etmemesi, merhametle yaklaşması “hasene” kelimesiyle ifade edilmiştir. Hasenenin zıttı olan “seyyie” ise azap manasında kullanılmıştır. Tezimizin asıl konusunu oluşturan kötülüğe karşı iyilik yapmanın emredilmesinde de aslında böyle bir anlayışın insanlar arası ilişkilerde yaygınlaştırılması amaçlanmaktadır.

Hasene kelimesi bazı ayetlerde de tamlamalarla kullanılmıştır. Bu tamlamalardaki manaları ise aşağıda incelenecektir:

2.6. Güzel Öğüt

Daha önce de belirttiğimiz gibi; insan ruhunun, bedeninin ve aklının hoşnut olduğu haller, davranışlar veya nimetler Kur’an-ı Kerimde hasene kelimesi ile ifade edilmektedir. İslam tebliğinin usullerinin anlatıldığı Nahl 125. ayette, tebliğ sırasında uyulması gereken üslup bildirilmiştir; “*Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğüt ile çağır.*” buyurulmuştur. Bu ayette güzel öğüt ifadesi için “mev’ize-i hasene” ifadesi

⁴¹ Bkz; Taberî, *Câmiu’l Beyân*, V, s. 69; Râzi, *et-Tefsiru’l Kebir*, XIII, s. 394, Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, V, s. 127.

⁴² Fâtır 35/45.

kullanılmıştır. Taberî, güzel öğüdü “Allah’ın beyan ettiği deliller ve ibret alınması gereken hadiseler” olarak açıklamıştır.⁴³ Yani tebliğ yaparken Kuran’ın temel mesajı ve dikkat çeken ibretli konular anlatılmalı, muhatabın dikkati taze tutulmalıdır. Yumuşaklık, tatlılık ve tesir edici sözler ile çağırmak, zorluk ile kınayarak çağırmaya tercih edilmelidir. Zira insanın kolayca kabul edeceği, memnun olacağı hal budur. Bu itibarla özellikle tebliğ yapan kişi, muhatabının hassas yönlerini keşfetmeli, dini anlatırken aklen karşısındakini ikna etmenin yanında, onun duygusal yönünü de cezbetmelidir. İnsan tabiatına uyan davranış budur ve ancak bu güzel öğüt olabilir.

Tebliğ yapmakla görevlendirilen peygamberlerin hayatında bu durum net bir biçimde görülmektedir. Örneğin Peygamber Efendimiz (s.a.v)’in üslubu ayette açıklandığı gibi son derece yumuşaktır: “ *Allah’ın rahmeti sayesinde sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı yürekli olsaydın, onlar senin etrafından dağılıp giderlerdi...*”⁴⁴ Bir başka örnek de Hz. Musa (a.s)dır. Allah-u Teala, Hz. Musa (a.s)’a en azılı düşmanı olan Firavuna dahi yumuşak söz söylemesini emretmiştir.⁴⁵ Zira tatlı dil karşı tarafın öfkesini yatıştırır, düşünmeye teşvik eder. Güler yüzlü, yumuşak sözlü insanlar toplum içinde sevilir ve sayılır.⁴⁶ Konumuzun aslını oluşturan kötülüğe karşı iyilik yapmakta da tatlı dilli olmak elzemdir. Muhatabı tatlı dille karşılamak, güzel sözler söylemek öfkeyi gidererek kalpteki kini siler. Böylelikle kalbe öfke yerine muhabbet hisleri yerleşir. Kötülük yapan kişi, kendini savunmak yerine yaptıklarının düşünür, hatasını anlar muhatabından uzaklaşmak yerine ona daha da çok yakınlaşır.

⁴³ Taberî, *Câmiu’l Beyân*, V, s. 249.

⁴⁴ Bkz; Âl-i imran 3/159.

⁴⁵ Bkz; Tâhâ 20/44.

⁴⁶ Daha Fazla Bilgi İçin Bkz; Şevki Saka, *Kur’ân-ı Kerîm’in Davet Metodu*, Seha Neşr., Ank., 1986, s. 153.

Görüldüğü gibi kelime özellikle de tebliğde güzel öğüt vermeyi anlatmaktadır. “Hasene” aklen, ruhen ve bedenen insanın hoşnut olacağı halleri ifade eder. “Mev’ize-i hasene” tamlaması da bu manaya uygun düşmektedir.

2.7. Güzel Yâd

Kur’an-ı Kerimde pek çok güzel sıfatla anılan peygamberlerden biri Hz. İbrahim (a.s) dır. O; Hanif bir müslüman,⁴⁷ dürüst,⁴⁸ çok yumuşak huylu, yufka yürekli,⁴⁹ ve Hakka yönelmiş bir önderdir.⁵⁰ Ayrıca Allah (c.c)’nin kendine dost edindiği,⁵¹ bir takım kelimelerle sınıdığı⁵² Kabeyi inşa şerefini ona ve oğluna verdiği⁵³ peygamberidir. Şüphesiz onun Kur’anda pek çok güzel özelliğiyle övülmesi iyilik ve ahlakıyla olgun bir mümin oluşunu gösterir. Allah Hz. İbrahim’e dünyada da “hasene” vermiştir ve o ahirette de Salihler arasındadır.⁵⁴

Hz. İbrahim’e (a.s) verilen iyiliğin insanlar içinde güzel anılma, övgüye mazhar kılınma olduğu yorumu yapılmıştır. Onu her din mensubu sever özellikle de inananlar onu da katarak Hz. Peygamber (s.a.v)’e salat ederler.⁵⁵ Başka bir ayette açıkça dile getirildiği gibi; güzel yâd edilmek Hz. İbrahim’in de duasıdır: “*Beni iyiler arasına kat benden sonrakiler içinde beni, iyi dille anılanlardan eyle. Beni*

⁴⁷ Âl-i İmran 3/67.

⁴⁸ Meryem 19/41.

⁴⁹ Hûd 11/75.

⁵⁰ Nahl 16/120.

⁵¹ Nisâ 4/125.

⁵² Bakara 2/214.

⁵³ Bakara 2/127.

⁵⁴ Nahl 16/122.

⁵⁵ Yazır, **Hak Dini Kur’an Dili**, V, s. 267.

nimet cennetlerine vâris kıl.”⁵⁶ Elbette güzel yâd için gerekli olan güzel işler yaparak Allah’ın ve insanların hoşnutluğunu kazanmaktır.

2.8. Güzel Örnek

Kur’ân-ı Kerîm’de, Rasulullah (s.a.v) için; ‘en güzel örnek’ tabiri kullanmaktadır: “*And olsun ki Allah Rasulünde sizin için, Allah ve ahireti arzurlayan ve Allah’ı çok anan kimseler için uyulacak en güzel bir örnek vardır.*”⁵⁷

Hız. Peygamber (s.a.v) örnek teşkil edecek güzel huylara sahiptir. Bu yönüyle ona uyulması gerekir ve bu pek çok ayette vurgulanmaktadır.⁵⁸ Ona uymak, yukarıda belirtildiği gibi Allah’ın sevabını ümit eden, ahiretten korkan ve Allah’ı çokça zikreden kimselere mahsustur. Mehmet Vehbi, ayeti öncesi ve sonrasıyla ele alarak Hız. Peygamberin uyulacak özellikleri çok olduğunu ancak burada özellikle savaşta sebat ve sabrının vurgulandığını dile getirmiştir.⁵⁹

Mevdûdi’ye göre ise ayeti sadece bu manaya hamletmemek gerekir. Müslümanlar hayatlarının her yönünde Peygamberi örnek kabul etmeli ve kişiliklerini ona göre şekillendirmelidirler.⁶⁰ Peygamber (sav) gerek imanı, ibadet , ahlakı ve gerekse zorluklara karşı tahammülü itibarıyla en güzel örnektir. Bize göre de makbul olan görüş budur.

⁵⁶ Suarâ 26/83-85.

⁵⁷ Ahzap 33/21.

⁵⁸ Al-i İmran 3/32,132; Nisâ 4/13,59,69,80; Mâide 5/92; Enfâl 8/1,20,46; Nur 24/52.

⁵⁹ Mehmet Vehbi, **Hulâsatu’l-Beyân**, Üçdal Neşr., İst., 1969, II, s. 4410.

⁶⁰ Mevdûdi, **Tefhîmu’l-Kur’ân.**, IV, s. 360.

Aynı ifade Hz. İbrahim (a.s.) için de kullanılmıştır. Mümteherine süresi 4 ve 6. ayetlerde Hz. İbrahim ve beraberinde bulunanların müşrik topluma karşı tavırları Allah'ı ve ahireti umanlar için güzel bir örnektir. Hz. İbrahim babası için af talebinde bulunmuş, ancak babasının Allah düşmanı olduğu kendisine belli olunca ondan uzak durmuştur.⁶¹ Her ne kadar anne ve babaya itaat emredildi ise de şirke zorlayanlar için itaat değil yalnızca iyilik etmek gerekmektedir.⁶² İslam toplumuna iki güzel örnek gösterilmiş, Hz. Peygamber (sav)'e ve Hz. İbrahim (a.s.)'a iman, amel, hareket ve tavırda uymak teşvik edilmiştir. Görüldüğü gibi “hasene” kelimesi güzel örnek tamlamasında kullanılmıştır.

2.9. Kötülüğe Karşı İyilik

Kur'ân-ı Kerîm'de “hasene” kelimesi pek çok kez aksi olan seyyie kelimesiyle birlikte kullanılmıştır. Bu kullanımda iki kavram kıyaslanarak iyiliğe teşvik etme ve kötülükten uzaklaştırma söz konusu olmuştur. Ayrıca inananların ibadetin yanında kazanacakları ahlaki olgunluk da önemsenmiş, müminlerin güzel hasletleri çarpıcı örneklerle sıkça tekrar edilmiştir.⁶³ Konumuzun temelini oluşturan kötülüğe karşı iyilik yapmak da bu bağlamda güzel niteliklerle bir arada gelir. Örneğin Râ'd süresi 19.-22. ayetlerde şöyle buyrulmaktadır:

“Onlar Allah'a verdikleri sözü yerine getiren ve sözleşmeyi bozmayanlardır. Allah'ın riayet edilmesini emrettiği haklara riayet eden, Rablerine saygı besleyen ve kötü hesaptan korkanlardır. Rablerinin rızasına ermek için sabreden, namazı dost

⁶¹ Tevbe 9/114.

⁶² Lokman 31/15.

⁶³ Tevbe 9/ 71;Mü'minün 1-11;Şûra 42/36-39.

doğru kılan, kendilerine verdiğimiz rızıktan gizli ve açık Allah için harcayan ve kötülüğü iyilikle kaldıranlardır. İşte bunlar için dünya yurdunun güzel sonucu vardır.”

Akıl sahiplerinin güzel niteliklerinin anlatıldığı bu ayetler, bu kişilerin kötülüğe iyilik ile karşılık vermelerini anlatarak bitmektedir. Örnek gösterilen bu davranış en son ahlaki özellik olarak anlatılmıştır. Çünkü bu ahlakın zirvesine ulaşmalarını sağlar. Hangi kötülöklere ne türlü iyilikler yapılacağı konusundaki yorumlar ise çeşitlidir:

- *Eziyete sabır ile, bilgisizliğe hilim ile, insanların hatalarına güzel ahlak ile karşılık vermek.*⁶⁴
- *Kötü sözü güzel söz ile savmak*⁶⁵
- *Şirki tevhit ile, öfkeyi yutmakla, şerri hayır ile karşılamak*⁶⁶
- *Mahrum edene vermek, zulmedeni affetmet, akrabalık bağını kesene gitmik.*⁶⁷
- *Kötülük yapan kişiyle karşılaştığında ona selam vermek.*⁶⁸

Bütün bu yorumların dışında kötülüğe karşı iyilik yapmak ferdi planda da anlaşılmış ve kişinin kötü işlerinin peşinden iyi amel işlemesi şeklinde de yorumlanmıştır.⁶⁹

Kötülüğe karşı iyilik yapmak bir çok ayette işlenmiştir. Ancak muhatap kimi zaman Peygamber⁷⁰, kimi zaman müminler⁷¹, kimi zamansa kitap ehli olup da iman

⁶⁴ Vehbe Zuhayli, **et-Tefsiru'l-Münîr**, Bilimevi, İst., 2005, VII, s. 131.

⁶⁵ Ezherî, **Tehzîbu'l-Luga**, IV, s. 318.

⁶⁶ Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, VI, s. 196.

⁶⁷ Mahmut Âlusi, **Ruhu'l Maâni Fi Tefsîri'l-Kur'ani'l Azîm**, Dâru'l Fikr, Beyrut, 1997, VIII, s. 203.

⁶⁸ Celaeddin es-Suyûti, **ed-Durrü'l Mensûr fi Tefsiri bi'l Me'sur**, Merkezi'l Hicr, Kahire, 2003, VIII, s. 427.

⁶⁹ Bkz; Beydâvi, **Envâru't-Tenzil ve Esrâru't -Te'vil**, I, s. 508.

edenler⁷² olmuştur. Hata ve kusurlarına rağmen insanlara iyilikle karşılık verebilmek zor bir davranıştır. Bunun gerçekleşebilmesi için inanan kimsenin hoşgörülü, sabırlı ve yumuşak huylu olması gerekir. Yaptıklarına karşılık insanlardan onay veya çıkar beklemeyen, mükafatı yalnızca Allah'tan uman, ahlaken olgunluğa eren temiz ruhlar bu davranışı yerine getirirler. Bunun için Allah'ın yardımının kaçınılmaz olduğu da, ayetlerle belirtilen diğer bir husustur.

Sonuç olarak “hasene” kelimesi fiil ve söz itibariyle güzellik manasına gelir. Kur'an-ı Kerim'de ise bolluk, zafer, iman, mühlet verme manalarına gelmiştir. Allah'tan dünyanın ve ahiretin iyiliğinin istendiğini “Rabbena” duasında da hasene kelimesi kullanılmıştır. Ayrıca kelime güzel öğüt, güzel yâd ve güzel örnek tamlamalarıyla da bir arada gelmiştir.

3) Hasene kelimesinin Kur'an-ı Kerimdeki diğer türevleri

حَسَنَةٌ kelimesinin diğer türevleri ve Kur'an-ı Kerim'deki manaları da kısaca şöyledir: أَحْسَنُ bir şeyi güzel mükemmel yapmak demektir. ب ve اِلَى harfi cerleri ile iyilik yapmak anlamına gelir.⁷³ Kur'an-ı Kerim'de ise çoğunlukla Allah'ın sıfatı olarak kullanılmıştır.⁷⁴

⁷⁰ Fussilet 41/33-36.

⁷¹ Şûra 42/37-41.

⁷² Kasas 28/54.

⁷³ İbrahim Mustafa, Ahmet Hasan Ziyad, **el-Mu'cemu'l Vasit**, Çağrı Yay., İst., 1992, I, s. 174.

⁷⁴ Yusuf 12/23,100; Mümin 40/64; Teğâbün 64/3; Talak 65/11.

Secde süresi 7. ayette “O Allah ki yarattığı her şeyi güzel yapmış ve ilk başta insanı çamurdan yaratmıştır.” buyrulmuştur. Allah’ın (cc.) yarattıklarını güzel yapması yerli yerince, sağlam yapması ve menfaate uygun yaratması şeklinde açıklanmıştır.⁷⁵

حُسْنَى kelimesi de أَحْسَن kelimesinin müennesidir. Bir şeyi güzel mükemmel yapmak demektir. Kur’ân-ı Kerîm’de Allah’ın güzel isimleri⁷⁶ zafer veya şehadet⁷⁷ istikametli yol⁷⁸ cennet ve Allah’a nazar⁷⁹ manalarında kullanılmıştır. Yunus suresi 26. ayette; “Güzel iş yapanlara karşılık olarak daha güzeli ve bir de fazlası vardır. Onların yüzlerine ne bir kara bulaşır ne de bir zillet. İşte onlar cennetlidir ve orada ebedi kalacaklardır. ” buyrulmuştur. İbn Abbas (R.a.), ayetteki güzel iş yapanları şehadet getirenler olarak yorumlamıştır. Onlara verilecek daha güzel nimetin(حُسْنَى)nın ise cennet olduğunu söylemiştir.⁸⁰

Sözlükler ve tefsirler bir arada incelendiğinde hasene kökünden türeyen kelimelerin إِحْسَانٌ kelimesi ile terimleştiğini görürüz. “İhsan” sözlükte; iyilik yapmak, bir şeyi iyi ve güzel yapmak, doğru ve yararlı fiiller yapmak anlamlarına gelir.⁸¹ Hz. Peygamber (s.a.v.) ihsanı anlatmak için, “Allah’ı görüyormuşsun gibi ibadet etmelidir. Sen Onu görmesen de O seni görüyor.”⁸² buyurmuştur. Hadisten anlaşılman manaya göre ihsan ile kulluğun hesap şuuruyla yapılması sağlanır.

⁷⁵ Sâbûni, **Safvetü’t-Tefâsir**, V, s. 42.

⁷⁶ İsrâ 17/110; Taha 20/8, Haşr 59/24.

⁷⁷ Tevbe 9/52.

⁷⁸ Tevbe 9/100.

⁷⁹ Râ’d 13/18; Kehf 18/88; Mü’minun 53/31.

⁸⁰ Suyûti, **ed-Durrü’l Mensûr**, VII, s.656.

⁸¹ İbn Manzur, **Lisânu’l Arab**, XII, s.115

⁸² Müslim, **Sahih**, Terc. Ahmet Davutoğlu, Sönmez Neşr., İst., 1977, I., s. 105.

İsfehâni'ye göre bununla ihlas, murakabe ve iyi itaat istenmektedir. Çünkü kim Allah'ı gözetirse o kişinin ameli iyi olur.⁸³

Kur'ân-ı Kerîm'de insanlar arası ilişkilerde ihsanın gözetilmesi yani iyilik etmek emredilmiştir. Müminlerin, anne ve babaya⁸⁴, eşe⁸⁵, akrabaya, yetime, komşuya⁸⁶ ve ehli kitaba⁸⁷ ihsan ile muamele etmeleri istenmiştir. Ayrıca muhsinler övülmüş, Allah'ın onların ecrine zayi etmeyeceği⁸⁸, onları seveceği bildirilmiştir⁸⁹.

Ayette muhsin kelimesi kötülüğe karşı iyilik yapmanın bir türü olan affetme kavramıyla beraber kullanılmıştır: "... yinede onları affet, aldırma. Çünkü Allah muhsinleri sever."⁹⁰ Râzi, ayetten hareketle gerçek ihsanı; "İyilik yapana iyilikle karşılık vermek değil, kötülük yapana iyilik yapmak" olarak nitelemiştir. Çünkü ayette ihsan af kelimesinin anlamında kullanılmıştır.⁹¹ Seyyid Kutub'a göre ise bu ayette muhsin olan kişinin affetme yönüne teşvik vardır. Ayrıca toplum hayatında müsamaha ve kolaylığın yaygın olduğu kin ve intikamın olmadığı ve kardeşçe geçinen toplumu Allah'ın sevdiğine de vurgu yapılmıştır.⁹² Bir başka ayette de "Onlar- müttakiler- bolluk ve darlık zamanında harcarlar, öfkelerini bastırırlar, insanları bağışlarlar. Allah muhsinleri sever."⁹³ buyrulmaktadır. Ayette ihsanın, başkalarına karşı sevginin tezahürü olan hilim ile bağlantısı ortaya konulmuş, Allah'ın hoşnut olduğu toplumsal alandaki iyilikler anılmıştır.

⁸³ İsfehâni, **el-Müfredât Fi Garîbi'l Hadis**, Matba-ı Hayriye, Mısır, 1994, s. 361.

⁸⁴ Nisâ 4/36; İsrâ 17/23-24.

⁸⁵ Nisâ 4/128.

⁸⁶ Nisâ 4/36.

⁸⁷ Mâide 5/13.

⁸⁸ Yusuf 12/90.

⁸⁹ Bakara 2/195.

⁹⁰ Mâide 5/13.

⁹¹ Râzi, **et-Tefsiru'l-Kebir**, IX, s. 8.

⁹² Seyyid Kutub, **fi-Zilâli'l-Kur'ân**, Terc. Salih Uçan, Dünya Yay., İst., 1999, II, s. 453.

⁹³ Âl-i İmran 3/134.

Sonuç olarak “ihsan” kelimesi; bir şeyi iyi yapmak, doğru ve yararlı fiiller yapmak, Allah’ı görüyor gibi ibadet etmek ve insanlara iyilik etmek gibi anlamlara gelmektedir. Kelime kökü itibariyle hasene ile aynı kökten türediği için manaları birbirinden bağımsız değildir. Ancak ihsan kelimesi başlı başına incelenecek kadar derin bir kavram olup, iyilik kapsamına giren pek çok davranışı ifade etmek için kullanılmaktadır.

4)-İyilik Manasında Kullanılan Diğer Kelimeler

Kur’ân-ı Kerîm mealleri incelendiğinde iyilik kelimesinin yerine kimi zaman **الْبِرُّ** ve **الْمَعْرُوفُ** kelimelerinin de kullanıldığını görürüz.

4.1. Birr

“Birr”; doğruluk itaat, ibadet, sözünde durmak, iyilik yapmak, ana baba, akraba ve diğer insanlara ikramda bulunmak⁹⁴ manalarına gelir. Terim manası ise; lütuf, cennet, rahmet, çok hayır, ihsan, salih amel⁹⁵, iman, takva gibi kavramlarla ifade edilir. Bu kelime; insanı Allah’a yaklaştıran her türlü hayırlı ameli ve peygambere itaati de ifade etmektedir⁹⁶. Kur’ân-ı Kerîm’de ‘Birr’ kelimesi bazen Allah’a⁹⁷, bazen Peygambere⁹⁸, bazen de melek⁹⁹ ve kullara¹⁰⁰ nisbet edilir.

⁹⁴ İbn Manzur, **Lisânu’l Arab**, IV,s.51-54.

⁹⁵ İsfehâni, **el-Müfredât**, I, s.120-121.

⁹⁶ Beydâvi, **Envâru’t-Tenzil**, I,s.116-117.

⁹⁷ Tûr 52/28.

⁹⁸ Meryem 19/12,32.

⁹⁹ Abese 80/16.

Ayet-i Kerime’de “birr” kelimesi için şöyle buyrulmuştur : “*Yüzlerinizi doğu ve batıya çevirmeniz birr-iyilik değildir. Ancak birr Allah’a, ahiret gününe, meleklerle, kitaba, peygambere iman eden, Allah’ın rızası için yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilencilere, kölelere ve esirlere mal veren, namazı kılan, zekatı veren, sözleşme yaptıklarında yerine getiren, sıkıntı ve hastalık zamanlarında sabreden kimselerin itaatidir.*”¹⁰¹ Görülüyor ki ayeti kerime inanç, ibadet, iyilik, sabır gibi insanlığın bütün üstün vasıflarını içermektedir. Dolayısıyla “birr” geniş kapsamlı bir kavram olup yalnızca iyilik yapmak manasına gelmemektedir. Bu açıdan; Kur’an’daki kullanımı itibariyle “hasene” kelimesinden farklılık arz etmektedir.

4.2. Mâ’ruf

“Mâ’ruf” kelimesi ise lügatte; işaretleriyle tanınan, münasip, uygun, hoş, nimet, halis gibi manalara gelir. İstilahı olarak ise selim kalbin ve Şer’in, güzelliğine hükmettiği, Kitap ve Sünnete uygun olan şeydir.¹⁰² Dinen ve aklen iyi olduğu bilinen her fiilin ismidir. Nefsin hayırdan olduğunu bildiği ve kendi ile mutmain olduğu şeydir.¹⁰³

Adaletli ve ölçülü olmak, hakkı göz etmek, iyilik etmek, tatlı dil, iyi davranış gibi güzel görünen mana ve adetlere mâ’ruf denir.¹⁰⁴ Ancak adetten farkı; ma’ruf’un

¹⁰⁰ Âl-i İmran 3/193.

¹⁰¹ Bakara 2/177.

¹⁰² Ünal, **Kuranda Temel Kavramlar**, s.317.

¹⁰³ İbn Manzur, **Lisânu’l Arab** , IX, s. 239.

¹⁰⁴ Yazır, **Hak Dini Kur’an Dili**, II, s. 103.

kitap ve sünnete mutlaka uygun oluşudur.¹⁰⁵ Tüm bu manaları itibariyle “ma’ruf” toplum tarafından genel kabul görmüş ve kitap ve sünnete uyan, ahlaka uygun tüm davranışları ifade etmektedir.

Kur’ân-ı Kerîm’de inananların birbirlerine iyi şeyleri emredip, birbirlerine kötülüklerden uzaklaştırmaları “emr-i bi’l mâ‘ruf ve nehyi ani’l münker ” ifadesiyle dile getirilmiştir.¹⁰⁶ Bu vasıf İslam toplumunun en belirgin özelliklerinden biridir:

“Siz insanlar içinden çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. Ma’ruf’u emreder, münker’den nehyedersiniz.”¹⁰⁷

Temelde bu iki kelime (mâ‘ruf ve birr) iyilik yapma manasına sahiptir ancak içerdikleri tek mana bu değildir. Kelimelerin “hasene”den kapsam ve içerik açısından ayrı oluşları ortadadır. Bu nedenle salt iyilik olarak Türkçeye tercümelere çok da doğru gözükmemektedir.

¹⁰⁵ Ünal, **Kur’anda Temel Kavramlar**, s.317.

¹⁰⁶ Tövbe 9/71,112; Âl-i İmran 3/104; Hud 11/116.

¹⁰⁷ Âl-i İmran 3/110.

B) SEYYİE KELİMESİ

1) Seyyie Kelimesinin Sözlük Manası

سَيِّئَةً Kelime; kötü fiil, günah, çirkinlik, suç gibi anlamlara gelir. Çoğul سَيِّئَاتٍ

tır. حَسَنَةً kelimesinin zıttıdır.¹⁰⁸

Aslı سيؤئة .¹⁰⁹

2) Seyyie Kelimesinin İstılahi Manası

Kelime ıstılahta pek çok manaya gelmektedir:

- Yanlış akide, kötü ahlak ve amel
- Dalâlet ve kötü amelin vebali
- Dünya, kıyamet ve berzah alemindeki afet ve musibetler¹¹⁰
- Aklın ve şeriatın kötü gördüğü fiiller
- İnsan tabiatına ağır gelen, sıkıntı veren şeyler.¹¹¹

Görüldüğü gibi kelime asıl manasından genişlemiş; yenilgi, hastalık, yoksulluk, zillet, tutsaklık gibi gerek ferdi gerekse sosyal hayatta insanın karşılaştığı durumlar kötülük olarak nitelenmiştir. Yanlış inanç, kötü fiil, ve insan tabiatına ağır gelen,

¹⁰⁸ İsfehâni, *el-Müfredât*, I, s. 631.

¹⁰⁹ Cevherî, *Tâcu'l Luğa*, I, s. 56.

¹¹⁰ Mevdûdi, *et-Tefhimu'l Kur'an*, V, s. 129.

¹¹¹ İsfehâni, a.e., I, s. 631.

hem bu dünya hem de ahirette karşılaşılan fenalıklar bu kelime ile ifade edilmiştir. Ayrıca kelime Kur'an-ı Kerim'de şu manalara gelmiştir:

2.1. Küfr

Kelime Kur'ân-ı Kerîm'de bazı ayetlerde inançtaki sapmayı ifade eden küfür anlamında kullanılmıştır:

*“Kötülük işleyip suçu benliğini kaplamış ve böylece şirke düşmüş olan kimseler var ya işte onlar cehennemliktir. Onlar orada ebedi kalacaklardır.”*¹¹² Bu ayette çokça günah işleyen insanın tasviri çizilmektedir. Yaptığı fenalık için, dışını, kalbini, dilini kuşatmış, öyle ki günah işlemeyi alışkanlık haline getiren kişi zamanla kötülüğü helal saymaya, küfre başlamıştır. İmanını kaybeden bu kişi ayette de ifade edildiği gibi kafir olarak ebediyen cehennemde kalır. İnançtaki yanlışlık davranışların da kötü olmasına neden olmakta, sonuçta karşılaşılan da mükafat yerine ceza olmaktadır. Bir başka ayette bu durum açıkça dile getirilmiş: *“Kıyamet günü kim kötü amel getirirse, yüz üstü ateşe atılır. Onlara ancak yaptıklarınızın karşılığını görüyorsunuz denir.”*¹¹³ buyrulmuştur.

İbn Mesud, Ebu Hüreyre, İbn Abbas, Enes b. Malik gibi pek çok râvi ifadedeki kötülüğü şirk olarak açıklamıştır.¹¹⁴

¹¹² Bakara 2/81.

¹¹³ Neml 27/90.

¹¹⁴ İbn Kesîr, **Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri**, XI, s.6185.

Daha önce belirttiğimiz gibi hasene kelimesi Kur'an-ı Kerimde imanın yerini tutmaktadır. Aksi olan seyyie ise burada da ifade edildiği gibi, şirki ifade etmek için kullanılmıştır.

2.2. Sıkıntı

İnsan psikolojisi genişlik ve rahatlıktan hoşnut, sıkıntıdan ise şikayetçidir. İnsanı yoktan yaratan Allah, onun bu halini dile getirdiği ayetlerde seyyie kelimesini kullanmıştır: “İnsanlara bir rahmet tattırdığımız zaman ona sevinirler. Eğer kendi işledikleri şeyler sebebiyle başlarına bir kötülük gelirse bir de bakarsın ki ümitsizliğe düşerler.”¹¹⁵

Ferahlığa, rahmete sevinen insan, iyiliğin denemek maksadıyla verildiğini ve iyilik vereni unuttur. Sıkıntıyla karşılaştığında da Allah'ın rahmetinden büsbütün ümit keserek sıkıntının ardındaki manaya karşı körleşir.

Bazı ayetlerde de seyyie kelimesi ahiretteki kötü muameleyi, azabı ifade etmek için kullanılmıştır.¹¹⁶ Nitekim Yunus suresi 27. ayette kötülük yapanların mahşer yerinde korku ve zillet içinde olacakları, yüzlerinin gece gibi karacağı anlatılmıştır.

Görüldüğü gibi dünyada yaşanan sıkıntı ve zorluklar ile, ahiretteki kötü muamele ve eziyetler seyyie kelimesi ile ifade edilmektedir.

¹¹⁵ Rum 30/36; Şûra 42/48; Âraf 7/95,131; Nisâ 4/78.

¹¹⁶ Râ'd 13/6; Neml 27/46.

2.3. Günah

Kelime özellikle de çoğul formunda günah kelimesini karşılamaktadır. *“Gündüzün her iki tarafında ve gecenin saçaklarında namaz kıl muhakkak ki iyilikler kötülükleri giderir. Bu ise düşünenler için bir öğüttür.”*¹¹⁷ Ayetten hareketle iyiliklerin ne olduğu konusundaki yorumlar çeşitlidir:

- Bazılarına göre iyilik “Sübhanallahi, velhamdulillahi, velâilâhe illallahi, vallahü ekber” tesbihidir.¹¹⁸
- Yahut tüm iyiliklerdir .
- Ya da beş vakit namazdır¹¹⁹. Bunların günahları yani seyyie’yi sileceği dile getirilmiştir. Buna delil ise şu hadistir: *“Kul büyük günahlardan sakındıkça beş vakit namazdan her bir vakit önceki vakitle arasındaki günahları, Cuma namazı kendinden önceki cumayla arasındaki günahları, ramazan orucu da önceki ramazandan o ana kadar işlenen günahları affettirir.”*¹²⁰ Hadisten anlaşıldığına göre büyük günahlar işlenmedikçe, ibadetler küçük hatalara kefarettir.

Dikkat çeken bir diğer ifade de mü’min suresi 9. ayette geçmektedir. Arşı taşıyan meleklerin inananlara duası şöyledir:

“Rabbimiz, Onları kötülüklerden koru. Sen o gün kimi kötülüklerden korursan ona rahmet etmiş olursun. İşte bu büyük başarıdır.”

¹¹⁷ Hüd 11/114.

¹¹⁸ Taberî, **Câmiu’l Beyân**, IV, s. 530.

¹¹⁹ Kutub, **fi Zilâli’l-Kur’ân**, VIII, s. 277.

¹²⁰ Sahih-i Buhâri, Kitabul Mevâkit-i Salâh, XI, s.472.

Ayetteki kötülükler ifadesi çirkin fiilleri, günahları ifade etmektedir. Ayrıca ahiretteki sorgunun şiddetinden ve hataların açıklanmasından da Allah'a sığınma vardır. Ne ilginçtir ki, Bakara suresi 201. ayette geçen Rabbena duasıyla bunun tam tersi, dünya ve ahiretin iyiliği istenmekte, ahiret azabından Allah'a sığınılmaktadır. Görüldüğü gibi "hasene" ve "seyyie" günah ve sevap kelimelerini karşılamakta ve dua ayetlerinde kullanılmaktadır.

Günah kapsamı itibariyle geniş bir kavram olup pek çok ayette günahların kötülüklerin nasıl affedileceği anlatılmış, buna neden olacak hayırlı fiillerin yapılması teşvik edilmiştir. Örneğin; iman edip salih ameller işleyenlerin hatalarının affedileceği müjdelenmiştir: *"İman edip Salih amel işleyenlerin kötülüklerini elbette örteceğiz. Onları işlerinin daha güzeliyle mükafatlandıracağız."*¹²¹

Salih amelin bir güzel örneği anne ve babaya iyilik etmek de hata ve kusurların affedilmesine vesile kılınmıştır.¹²² Ayrıca Allah'tan hakkıyla sakınan kulların da günahlarının affedileceği vurgulanmıştır.¹²³

Ayetlerde iyilik- kötülük, sevap- günah gibi zıt kavramların peşpeşe işlenmesi insanın tabiatından kaynaklanmaktadır. İnsan tabiatı gereği melek gibi kusursuz yaratılmamıştır. Kimi zaman iyi işler, hayırlı ameller yaparken kimi zaman da günahın peşine düşecektir. Ancak insan, hakiki manasına yanlış fiilleri alışkanlık haline getirmeden terk ederek ve Allah'ın istediği gibi kötülüklerden uzaklaşarak ulaşacaktır.¹²⁴ Bu yolda insana verilen bir müjde ve manevi destek de şüphesiz; kötülüğün niteliği ne olursa olsun Allah kuluna merhametle davranacağını, kulunun

¹²¹ Ankebut 29/7; Teğâbün 64/9; Fetih 48/2.

¹²² Kutub, **fi Zilâli'l-Kur'ân**, IX, s. 211.

¹²³ Enfal, 8/29; Talak 65/5.

¹²⁴ Günah Konusunda Daha Fazla Bilgi İçin Bkz: Sâdık Kılıç, **Kur'ânda Günah Kavramı**, Hibaş Yay.,yy.,1984, s. 59-60.

iyiliklerini artıracığını, kötülüklerini ise artırmayıp aynen yazacağını bildirmesidir.¹²⁵

Görüldüğü gibi سَيِّئَةٌ kelimesi, Kur'an'da aklın ve şeriatın kötü gördüğü inanç ve fiilleri ifade etmektedir. Bu bağlamda sıkıntı, hastalık, yenilgi, küfr, günah gibi kötü durum ve haller için bu kelime kullanılmıştır. Ayrıca kelime; Hasene-iyilik kelimesinin zıttını karşılamakta ve pek çok yerde de beraber kullanılmaktadır.

3) Seyyie Kelimesinin Kur'ân-ı Kerîmdeki Diğer Türevleri

سَيِّئَةٌ kelimesinin diğer türevleri ise şunlardır:

سَاءَ Sözlükte kötü olmak, kötü yapmak, üzme gibi anlamlara gelir.¹²⁶

Kur'ân-ı Kerîm'de bir ayette inanlara karşı zulüm ve işkence yapan kimselerin isyanı için kullanılmıştır.¹²⁷ İki ayette de münafıkların inançlarının doğru olduğuna dair Allah adına yemin etmeleri ve yaptıklarının kötülüğü سَاءَ ifadesiyle anlatılmıştır.¹²⁸

¹²⁵ Âl-i İmran 3/120.

¹²⁶ İbn Manzur, **Lisânu'l Arab**, II, s. 231; Mutçalı, **el-Mu'cemu'l Arab**, s. 414.

¹²⁷ Ankebüt 29/4.

¹²⁸ Mücadele 58/15; Münafikün 63/2.

سَاءتُ ifadesi سَاء kelimesinin müennesidir. Kur'ân-ı Kerîm'de ne kötü yer, ne kötü konak manalarında hep cehennem için kullanılmıştır.¹²⁹ أَسَاءَ Lügate başkasına zarar vermek, kötülüğe sebep olmak anlamına gelir.¹³⁰ أَحْسَنَ nin zıttıdır. عَلَى وِ إِلَى ve ل harfi-cer'lerini alır. Kur'ân'da pek çok ayette kök anlamında kullanılır.¹³¹

سُوءٌ kelimesi ise insana gam veren dünyevi ve uhrevi her türlü şeyi, nefse bedene ait halleri, mal, şan, şöhrat ve sevilenin kaybedilmesi gibi durumları anlatan isimdir. İstilahta şehvet, azap, çirkin hal, kötü karşılık gibi manalara gelmektedir.¹³² Bu kelime pek çok ayette tamlamayla kullanılmaktadır: Örneğin firavun'un İsrail oğullarına yaptığı işkence ve eziyetler için سُوءُ الْعَذَابِ ifadesi kullanılmıştır.

Nefis; olumsuz istek ve tesirleri, günaha düşkünlüğü ve şehvete meyli nedeniyle kötülüğü emreden şekilde tanımlanmıştır. Bu kelime kimi zaman bilmeden yapılan hatalar manasında, kimi zaman da küfür manasında kullanılmıştır.

Görüldüğü gibi bu kelime Kur'ân-ı Kerîm'de genellikle kötü olayları, üzüntü veren kötü halleri ve insanlara dışardan gelen olumsuz tesirleri tanımlamak için kullanılmıştır.

¹²⁹ Nisa 4/97; Kehf 18/29; Furkan 25/66; Fetih 48/6.

¹³⁰ Cevherî, **Tâcu'l-Luğa**, s. 56 .

¹³¹ İsrâ 17/7; Câsiye 45/15; Fussilet 41/46; Rum 30/20; Necm 53/31.

¹³² İsfehâni, **el-Müfredât**, I, s.632.

سَيِّءٌ kelimesi ise kötü, fena, şer manasına gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de de fena amel, anlamına gelmiştir.¹³³ Fâtır süresi 43. ayette Peygamber (s.a.v)'e kurulan suikast için, - مَكْرَ السَّيِّءِ - ifadesi kullanılmıştır. İsrâ 38. ayette ise kelimenin kapsamı daha da geniş tutulmuş, Allah'ın sevmediği şirk, anne babaya isyan, israf, cimrilik, rızık korkusuyla evlat öldürmek haksız yere adam öldürmek, yetim malı yemek, ölçü ve tartıda adaletsiz davranmak, bilmediğinin ardına düşmek ve kibir yasaklanmıştır. Görüldüğü gibi ayet, inançtaki yanlışlıktan – şirkten başlayarak en yakın çevreden – anne baba, evlat hakkından, uzak daireye yayılan hataları dile getirmiş, tüm bunların Allah katında hoş görülmemesi, fena işler olması سَيِّءٌ kelimesiyle ifade edilmiştir.

سَوَاءٌ Ayıp ayıplanacak iş, utanılacak davranış, edep yeri manalarına gelir¹³⁴.

Kur'ân-ı Kerîm'de ise edep yeri ve çıplaklık anlamlarında kullanılmıştır.¹³⁵

Sonuç olarak سَيِّئَةٌ kelimesi türevleriyle birlikte kötü fiil, kötü hal, başkasına zarar, küfür, sıkıntı günah manalarına gelmektedir. Pek çok ayette ise kötülüklerin yani günahların affedileceği müjdelenmiş böylelikle iyilik yapmak teşvik edilmiştir.

¹³³ Tevbe 9/102.

¹³⁴ Mutçalı, *el-Mu'cemu'l Arab*, s.415.

¹³⁵ Araf 7/20,22,26; Mâide 5/31.

2.BÖLÜM: KUR'ÂN-I KERÎM AÇISINDAN İNSAN

2. BÖLÜM: KUR'ÂN-I KERÎM AÇISINDAN İNSAN

Tarih boyunca psikoloji, sosyoloji, tıp, tarih gibi pek çok bilim dalı insanı incelemiştir. Çünkü insan, kesinlikle bir tek bilim dalının konusu olamayacak kadar kompleks bir sistemdir. Fiziki bedenden oluşan biyolojik yönü, duyulardan oluşan psikolojik yönü, bağlantı kurma ve düşünmeden oluşan zihni yönüyle insan yaratılanlar içinde gerçekten üstün bir yerdedir.¹³⁶ Tüm bilimlerin bir arada araştırması hemen hemen imkansız olan insanın en doğru tanımı ancak Kur'ân ve sünnet rehberliğinde ortaya koyulabilir.

Kur'ân-ı Kerîm, pek çok ayetiyle insanın varlığını, nasıl ve niçin yaratıldığını, iyi ve kötü özelliklerini, fitri zaafalarını anlatmış, Allah'ın istediği ideal insan tipinin ahlak, tavır ve amelini net biçimde ifade etmiştir. Tezimin bu bölümünde insanın yaratılış safhasından itibaren olumlu ve olumsuz yönlerini inceleyerek olgun insan modelinin özelliklerini belirlemeye çalışacağız.

1) İnsanın Yaratılışı

İnsan canlılar aleminin en son ve mükemmel halkasıdır. Ondaki özellikler hiçbir canlı ile kıyaslanmayacak kadar değişiktir. İnsan Allah'ın yarattıklarının en önemlisi ve en değerlisi olmakla birlikte Kur'ânda yaratılışı en detaylı anlatılan varlıktır. Hem ilk insanının yaratılış seyri hem de diğer insanların nasıl yaratıldığı

¹³⁶ Bkz; Selim Aydın, "Farklı Boyutlarıyla İnsan", Sızıntı Dergisi, Çağlayan Yay., İst., 2006, Sayı 326, s.87-90.

konusunda Kur'ân-ı Kerîm'de ayrıntılı bilgi verilmektedir.¹³⁷ Bu ayetlerden tam bir mana çıkarabilmek için ayetleri bir arada incelemekte fayda vardır.

Kur'ân'ın bütünü incelendiğinde de Allah'ü Teala meleklerine insanı yaratma planını haber verir¹³⁸ ve Allah her şeyi değişmez bir düzenle ve belirli bir ölçüde yaratır. Özellikle de insanın yaratılışında da belirli bir ölçü ve düzen söz konusudur. Allah insanı; sudan¹³⁹, topraktan (turâb)¹⁴⁰ ve toprağın geçirdiği çeşitli hallerden, kuru çamurdan (salsâl)¹⁴¹, kara balçıktan (hamein mesnûn)¹⁴², çamurdan (tîn)¹⁴³, balçık mayasından¹⁴⁴, ateşte pişmiş kuru bir çamurdan (salsâlin ke'l-fahhâr)¹⁴⁵, yapışkan cıvık çamurdan (tînin lâzib)¹⁴⁶, nutfeden¹⁴⁷ yarattığını haber vermektedir.

Görüldüğü gibi insanın topraktan yaratılışı üzerinde durularak pek çok şekilden şekle girdiği ifade edilmiştir. Aynı zamanda insanın sudan yaratılışı anlatılmıştır. İnsanın sudan yaratılmasıyla kastedilen, suyun tüm varlıkların temel kaynağı olması özellikle de topraktan yaratılan varlıkların suyla hayat bulmalarınıdır. Bir diğer yoruma göreyse bundan kastedilen insan neslinin devamını sağlayan meninin de su kabul edilmesidir.¹⁴⁸ İnsanın sudan, toprağın çeşitli durumundan, nutfeden, et parçasından yaratılmış olması onun yaratılışında bir devrin varlığına işaret eder. Diğer taraftan

¹³⁷ Bkz; İsmail Karagöz, **Kur'ân'a Göre İnsana Verilen Değer ve Görev**, Çelik Yay., İst., 1996, s. 34.

¹³⁸ Bakara 2/30; Araf 7/11; Hicr, 15/28; Sâd 38/71.

¹³⁹ Enbiya 21/30; Nur 24/45; Furkan 25/54.

¹⁴⁰ Hac 22/5; Mü'minün 23/14.

¹⁴¹ Hicr 15/26, 28, 33.

¹⁴² Hicr 15/26, 28, 33.

¹⁴³ En-am 6/2; Araf 7/11; Secde 32/7; Sâd 38/71-76.

¹⁴⁴ Mü'minun 23/12.

¹⁴⁵ Rahmân 55/14.

¹⁴⁶ Saffât 37/11.

¹⁴⁷ Nahl 16/4; Mü'minun 23/14; Yasin 36/77; İnsan 76/2.

¹⁴⁸ Ünal, **Kur'ânda Temel Kavramlar**, s. 265.

insanın topraktan yaratılışı onun yapısını da gösterir. Çünkü toprak tevazu ve yumuşak huya işaret eder.¹⁴⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de topraktan yaratılan Hz. Adem'in yaratılışı dışında, insanın bir erkek ve bir dişiden nasıl yaratıldığı da anlatılmıştır. İnsan bel kemiği ile kaburga kemikleri arasında bulunan organlardan çıkan bir özden¹⁵⁰, dökülen meniden¹⁵¹, bir nutfeden¹⁵² yaratılmıştır. Hac süresi 22.ayette insanın yaratılışı şöyle anlatılmaktadır: *“Ey insanlar! Ölümünden sonra diriliş konusunda herhangi bir şüphe içindeyseniz (düşünün ki) hiç şüphesiz biz sizi topraktan, sonra az bir sudan (nutfeden), sonra “alaka”dan, sonra da yaratılışı belli bilersiz bir “mudga”dan yarattık ki size (kudretimizi) apaçık anlatalım. Dilediğimizi belli bir süreye kadar rahimlerde durduruyoruz. Sonra sizi bir çocuk olarak çıkarıyor, sonra da (akıl, temyiz ve kuvvette) tam gününüze ulaşmanız için (sizi kemale erdiriyoruz.)...”*

Ayette de açıkça belirtildiği gibi insan halden hale çevrilmiş, akletme ve hissetme gibi yetilere sahip mükemmel bir varlık olmuştur. Üstelik bu haline nutfe adı verilen bir damla sudan şekillenerek kavuşmuştur. İnsanın yaratılışı konusunda araştırmalar yapan Muhammed Ali El-Bar'ın bu konudaki görüşleri dikkat çekicidir: *“İnsanın çeşitli merhaleler geçirip şekilden şekle girerek yaratılması, üzerinde dikkatle durulması gereken düşündürücü bir olaydır. İşin asıl şaşılacak tarafı yüzlerce hatta binlerce defa büyütülmeden görülemeyen nutfeyi evirip çevirerek mükemmel yaratılıştaki bir insan haline getiren o eşsiz kudrettir.”*¹⁵³ Nutfe günümüz genetik ilmiyle incelenmiş, bunun nesilden nesle karakter ve huyları taşıyan bir çeşit

¹⁴⁹ İsmail Cerrahoğlu, **“Kur'ânda İnsanın Yaratılış Sahnesinin Düşündürdükleri,”** AÜİFD., A.Ü. Basımevi, Ank.,1975, IV, Sayı V,s.262.

¹⁵⁰ Tarık 86/7.

¹⁵¹ Secde 32/8.

¹⁵² Kıyâme 75/37.

¹⁵³ Muhammed Ali el-Bâr, **Kur'ân'ı Kerîm'e Göre İnsanın Yaratılışı,** TDV. Yay., Ank., 2005, s.7.

köprü olduğu anlaşılmıştır. İnsanın ailesinden getirdiği genetik özelliklerinin bir damla suda toplanması, İlahi kudretin sonsuzluğunu ifade etmekte yeterlidir.

İnsan “Sonra bir alakadan”, yani spermanın yumurtacığı aşılmasıyla oluşan ve kan pıhtısı şeklinde görünen maddeden, sonra yapısı belli belirsiz bir çiğnemlik et parçasından- muhallekadan oluşturulur. İbn Zeyd der ki:, muhalleka Allah'ın baş, iki el ve iki ayaklı olarak yarattığı cenîn, gayrı muhalleka ise, azaların hiçbirinin yaratılmamış olduğu cenîndir.¹⁵⁴ Daha sonra kemikler yaratılmakta ve aşama aşama yaratılış tamamlanmaktadır. İnsanın yaratılmasındaki bu devirler; Allah'ın onu hemen yaratmadığını, insanın varlığındaki tekamülü ve Allah'ın ona verdiği değeri ifade etmektedir.

Ayrıca insanın oluşumunda dikkat çeken bir diğer nokta da, yaratılanların sayısız oluşlarına rağmen hiçbirinin bir diğerine benzememesidir. Örneğin; her insanda yüz, göz ve parmak izi farklıdır. Özellikle parmak uçlarındaki ince ve üstün çizgiler daha bebek annesinin karnında üç aylıkken çizilir. Yazı yalnız avuç içine değil alına ve ayak altlarına da yazılmaktadır. Bunlar kişilik belirtileridir ve insanlar için birer farklılık işaretidir.

Bir diğer yaratılış mucizesi ise yüzlerdir. İkizler dahi, yüzleri incelendiğinde birbirlerinden ayrılırlar. Aslında yüzün kapladığı el kadar dar bir alanda sayısız çeşitlilikte sima yaratmak Allah'ın yaratmadaki mükemmelliğinin göstergesidir. Aynı zamanda bu her insanın Allah katında özenle yaratıldığının da belirtisidir. Âl-i İmran suresi 6. ayette “Rahimlerde sizi dilediği gibi şekillendiren O'dur.” buyurularak bu durum dile getirilmiştir. Araştırmacıların hesaplarına göre Hz. Adem'den günümüze dek, yetmiş trilyon farklı simanın oluşması genetik hesaplar

¹⁵⁴ Sâbüni, **Safvetü't-Tefâsir**, IV, s.120.

açısından normal gözükmetedir.¹⁵⁵ Elbette bu sonuç Allah'ın kudretinin büyüklüğünü ve yaratmasının enginliğini de ifade etmektedir.

Yüce Allah; "*İnsanı en güzel biçimde yarattık.*"¹⁵⁶ buyurmaktadır. Gerçekten yaratılanların en güzeli insandır. Ayette geçen "ahsen'i takvim" -en güzel biçim- ifadesiyle; gerek şekli güzellik, gerekse akli ve ahlaki, maddi manevi her türlü güzellik kastedilmiştir. Yaratılanlar arasında boyu ve endamıyla; yazma, düşünme, konuşma ve doğruyu yanlıştan ayırabilme gibi kabiliyetleriyle insan varlıklar arasında üstün kılınmıştır.¹⁵⁷ Yaratılıştaki güzelliği yalnızca fiziki özellikleriyle kalmamış, ruhu sevgi saygı, acıma, iyilik severlik gibi yüce duygularla da donatılmıştır. Elbette insanın güzelliği, en güzel olan yaratıcısını bilmesi, Onun mükemmel sıfatlarını tanıyıp istediği ölçülerde; güzel ahlakı hayatına hakim kılarak yaşamasıyla tamamlanır.

2) İnsanın Değeri

En güzel biçimde yaratılan, hassas duygu ve kabiliyetlerle donatılan insan elbette varlıklar arasında üstün bir değere sahiptir. Kur'ân insanın değerini Allah'ın halifesi oluşuna ve ilahi ruh sahibi olmasına bağlamaktadır. Elbette böyle bir bakış yeme, içme ve yaşamanın ötesinde, değerleri yücelten ve insana asıl onurunu bahşeden doğru bir bakıştır. Bu bölümde insanın görevlerini ve Allah'ın halifesi oluşunu ayetler çerçevesinde ortaya koyacağız.

¹⁵⁵ Yavuz Ferhatosmanoğlu, "*Simalardaki Çeşitlilik*", Sızıntı Dergisi, Çağlayan Yay., İst., 2005, Sayı, 318, s.267.

¹⁵⁶ Tîn 94/4.

¹⁵⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, 9, s.312.

2.1. İnsan ilahi ruh sahibidir

“İnsan” Arapça bir kelime olup, “üns” ve “nesy” lafızlarının müşterek bir terkibinden oluşur. “Üns”, yakınlık, ülfet, alaka anlamlarına gelir. Bu duygu insanın hem cinsleriyle ve yaratıcısıyla kolayca kurabileceği bir ilişkiyi ifade ettiği için insana isim olmuştur.¹⁵⁸ “Nesy” ise gaflet, unutma ve hata etmek gibi manalara gelmekte olup, insanın kasıtlı veya kasıtsız olarak kendine emanet edileni bırakması, Allah’a verdiği kulluk sözünü unutması manalarına gelir.¹⁵⁹

İşte insan ülfet etme ve unutma arasında gidip gelmekte; bu yönüyle yani maddi yönünün ötesinde ruhi yönüyle varlıklar aleminde üstün tutulmaktadır. Hicr Süresi 29. ayette insanın değerli oluşu ilahi ruh sahibi olmasına bağlanarak meleklerin ona saygı göstermeleri açıkça dile getirilmiş; meleklerle hitaben; “*O’nu düzenleyip ruhumdan üfleyince onun için saygıyla eğilin.*” buyurulmuştur.

“Ruh ” kelimesi sözlükte; canlılık, koku, ayrılıp gitmek, kuvvet, Cebrail (a.s.) gibi manalara gelir¹⁶⁰. İstilahta ise; kendisiyle hayat olan, hayatın başlangıcı, kendisiyle hareket olan, hareketin başlangıcı, kendisiyle anlayış olan, anlayışın başlangıcı gibi manalara gelir.¹⁶¹ Bu manalar içerisinde daha çok kabul gören ve bizim de tercih ettiğimiz ruhun akıl ve şuurun başlangıcı olmasıdır. Çünkü ruhun verilme nedeni, insanın yeryüzünde Allah’ın halifesi oluşudur. İnsan diğer varlıklarda olmayan ve yalnızca insana mahsus kılınan akli kabiliyetleriyle harekete geçer ve hayata katılır. Bu haliyle kelimcilerin sıkça dile getirdiği gibi ‘fillerinden de

¹⁵⁸ İsfahâni, **el-Müfredât**, I, s. 90.

¹⁵⁹ İsfahâni, **a.e.**, II, s. 689.

¹⁶⁰ Mutçalı, **el-Mu’cemu’l Arab**, s. 346.

¹⁶¹ Yazır, **Hak Dini Kur’ân Dili**, V, s. 320.

sorumlu hale' gelir. Öyleyse insan, ilmini, şuurunu ve hür iradesini kullanarak yeryüzünde halifelliğini gerçekleştirmelidir. Zira insanı çamur olmaktan insanlık değerine yükselten bu ruhtur.¹⁶²

Mutasavvıflara göre ruhun insana verilmesinin nedeni, insanın Allah'ı bilmesi yani marifetullahtır. Şu hadis de bunun delilidir: *"Gizli bir hazineydim. Bilinmek istedim de insanı yaratıp onlara kendimi bildirdim. Onlar da beni tanıdılar"*¹⁶³. Onlara göre kainatta her şeyden sonra yaratılan, adeta varlığın meyvesi olan insan Allah'ın tecelligahıdır. Yaratılanlara göre cüsse olarak küçük olsa da insan, kabiliyetleri itibariyle mahlukata denktir.¹⁶⁴

Sonuç olarak insan yeryüzünde şerefli kılınmış, ayetlerde de açıkça belirtildiği gibi; güneş, ay yıldızlar, denizler, gemiler, nehirler, yerde ve gökteki her şey onun hizmetine sunulmuştur.¹⁶⁵ İnsanın üstünlüğü ilahi ruh sahibi oluşuna, halife kılınışına, ilim irade ve kudret sahibi olmasına bağlanmıştır. Diğer taraftan tüm varlıklar Allah'a boyun eğmiş, itaat etmişken; insana itaat veya isyanı seçme hakkı verilmiş, bu nedenle işitir ve görür kılındığı bildirilmiştir. Bu durum ayette şöyle dile getirilmiştir:

*"...Biz insanı imtihan edeceğiz. Bu sebeple onu işitir ve görür kıldık. Şüphesiz biz onu yola koyduk. O bu yolu şükrederek ya da nankörlük ederek kat eder."*¹⁶⁶

Hamdi Yazır bu ayeti yorumlarken, insanın iman, şükür ve sabırla olgunlaşarak gayesine ulaşacağını; yahut nankörlükle küfredip, sorumluluk ve olgunlaşmadan

¹⁶² Daha fazla Bilgi İçin Bkz; Hüseyin Atay, "Allah'ın Halifesi İnsan", A.Ü.İ.F.D., XVIII, s.75; Muhammed Kutub, **İnsan Psikolojisi Üstüne Etüdler**, Trc. Bekir Karlığa, İşaret Yay., İst., 1987, s.402; M. Fethullah Gülen, **Kırık Testi**, Gazeteciler Vakfı Yay., İst., 2004, s.170.

¹⁶³ İsmail b. Muhammed el- Aclüni, **Keşfu'l Hafâ ve Mûzîlu'l-İlbâs**, Mektebetü'l Kudsiy, Kahire, h.1351., II, s.132.

¹⁶⁴ İsmail Hakkı Bursevi, **Ruhu'l Beyân**, Erkam Yay., İst., 2007, X, s.202.

¹⁶⁵ İsra 17/70; Nahl16/12,14; Hac 22/65; İbrahim14/32; Lokman 31/20.

¹⁶⁶ İnsan 76/2-3.

sanki işitmez ve görmez gibi davranacağını dile getirmiştir.¹⁶⁷ İyi fiiller işleyerek şükretmeyi olgunluk, nankörlük ve küfrü ise olgunluktan kaçmak olarak nitelemiştir.

Dolayısıyla insandan istenen, kendisine verilen özgürlüğü doğru yönde kullanması, Allah'ın emrettiği şekilde iyiliklerle ve güzel ahlakla olgunlaşması, varoluşunu unutmak yerine kulluğunu yerine getirerek Allah'a ülfet etmesi böylelikle de insanlık onurunu yakalamasıdır.

2.2. İnsan Allah'ın halifesidir

İnsana seslenen ve insanı en güzel şekilde yaratan Yüce Allah, ona pek güzel özellikler ve görevler vermiştir. Bunlardan en önemlisi insanın, Allah'ın yeryüzündeki halifesi oluşudur.

“Halife” sözlükte; vekil olma, birinin yerini doldurma gibi manalara gelir¹⁶⁸. İstilahta ise; başkası adına onun görevini üstlenen, tasarrufta bulunan, intizamı sağlayan ve bu maksatla kanun ve kaideleri yerinde tatbik eden kişi demektir.¹⁶⁹ Yüce Allah insanları yeryüzünde; O'nun adını hakim kılmaları maksadıyla halife kılmış böylece insanoğlu bu paye ile varlıklar üstü değer kazanmıştır.

Ayette; “Sizi yeryüzünün halifeleri yapan O'dur.”¹⁷⁰ buyurulmuştur. Allah'ın halifesi kılınan insana, O'nun yerine insanlar arasında adaletle hükmetme¹⁷¹, O'nun

¹⁶⁷ Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, VIII, s.460.

¹⁶⁸ İbn Manzur, **Lisânu'l Arab**, II, s.1235; Mutçalı, **el-Mu'cemu'l Arab**, s.244.

¹⁶⁹ Talat Koçyiğit, İsmail Cerrahoğlu, **Kur'an-ı Kerîm Meal ve Tefsiri**, DİB.Yay., Ank., 1984, I, s. 87.

¹⁷⁰ En'am 6/165

¹⁷¹ Taberî, **Câmiu'l Beyân**, I, s.157; Sâbüni, **Safvetü't-Tefâsir**, V, s.184

iradesini gerçekleştirme, yeryüzüne sahip olma¹⁷² ve yeryüzünde sosyal düzeni hakim kılma¹⁷³ görevleri verilmiştir. İnsanın halifelik makamına layık görülmesi, melekler tarafından da hayretle karşılanmıştır. Bakara süresi 31.ayette “*Allah ademe bütün isimleri öğretti.*” buyurularak insanın bilgi öğrenme, saklama, ve aktarma yönünden üstünlüğü dile getirilmiştir.

İnsanın kimden sonra halife kılındığı yada halife kılınanın yalnızca Hz. Adem mi olduğu tartışılmıştır.¹⁷⁴ Ancak görüşler özetle, insanın yeryüzünde Allah’ın emirlerini hakim kılması, adaleti temin etmesi ve değeri üzerinde toplanmıştır.

Yaratılanların idaresi kendinde olan, üstün değere sahip olan insanın elbette eksik yönleri de söz konusudur. Bu bölümde insanın zaaflarına, Kur’ân-ı Kerîmde anlatılan yönleri itibariyle kısaca değineceğiz.

3) İnsanın Zaafı

Kur’ân genelde insan için iki sözcük kullanmaktadır: “Beşer” ve “insan”. Dış görünüşü ve bedeni kastedildiğinde “beşer” kelimesi kullanılmıştır. Örneğin Peygamberler Allah’ın emirlerini tebliğ ederken diğer insanlarla yaratılış ve tabiat açısından eşit olduklarını ‘Ben de sizin gibi bir beşerim’¹⁷⁵ diyerek dile getirmişlerdir. “İnsan” kelimesi ise iç dünyası, ahlak ve davranışları kastedildiğinde

¹⁷² Yazır, **Hak Dini Kur’ân Dili**, I, s.258

¹⁷³ Fazlur Rahman, **Ana Konularıyla Kur’ân**, Trc. Alpaslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yay., Ank.,1998, s.51.

¹⁷⁴ Râzi, **et-Tefsîru’l-Kebir**, II, s.244; Ayrıca Bkz., Orhan İşler, **Kur’ân-ı Kerîmde İnsanın Halifeliği**, A.Ü.S.B.E. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ank.,1994, s.70-78

¹⁷⁵ Kehf 18/110.

kullanılmıştır.¹⁷⁶ Her insan beşer olması itibariyle aynı fakat ahlak ve sîret yani insani olgunluğu itibariyle farklıdır.

Beden ve ruh sahibi olması nedeniyle insan iki ayrı yönünün istekleri arasında sıkışıp kalmaktadır. Maddi yönü itibariyle çoğu zaman kötülüğe meyilli iken ondan istenen inanç, irade ve ahlakıyla eksik yönlerini gidererek, mükemmelleşmesidir. İslam insanı çift tabiatlı kabul etmez. Hayri Bolay'ın ifadeleriyle; *"İslam fazilet ve rezaletleriyle, ruhunun yücelikleri ve bedeninin düşüklükleriyle insanı bir bütün olarak kabul etmektedir. Mühim olan, insanın kötülük ve zaaflarına set çekerek onları köreltmesi, yerine de faziletleri geliştirebilmesidir."*¹⁷⁷ Bu açıdan Kur'ân kaynaklı pek çok eser insanın zaaflarını dile getirerek geçirmesi gereken terbiye sistemi özetlenmiştir.

Acelecidir

"Acele", bir şeyi zamanından önce istemek demektir.¹⁷⁸ İnsanın fitrî özelliklerinden biri acele etmesidir. Ayet-i kerimede bu durum dile getirilerek *"İnsan aceleci yaratılmıştır."*¹⁷⁹ buyurulmuştur. Oysa acelecilik, harekette yanılsa, ilgide dikkatin dağılmasına neden olurken, doğru düşünmeye de engel olur.

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. peygamberin vahiy alma sırasındaki acelesinden bahsedilmiştir: *"..Sana vahyedilmesi tamamlanmadan önce Kur'ân-ı okumakta acele*

¹⁷⁶ Bkz; Ramazan Altıntaş, "Hz. Peygamberin İnsan Sevgisi", Diyanet İlmi Dergi, Başak Matb., Ank., C.39, s.53.

¹⁷⁷ Süleyman Hayri Bolay, "İslam ve İnsan", Diyanet İlmi Dergi, Ayyıldız Mat., Ank., 1970, IX, s. 413.

¹⁷⁸ İsfehâni, *el-Müfredat*, II, s.181.

¹⁷⁹ Enbiyâ 21/37.

etme...”¹⁸⁰ İlim öğrenme sırasında acele etmek eleştirilmiş, ilim öğrenirken tedrici olmak tavsiye edilmiştir.

Kur’ân’ın tamamında acele etmek kötü görülmüştür. Örneğin insanın duada acele etmesi hakkında ; “*İnsan hayra dua eder gibi şerre de dua eder. İnsan pek acelecedir.*”¹⁸¹ buyurulmuştur. İnsanın acele etmesinin nedeni, sabretmek zor geldiği için olacak şeyi vaktinden önce istemesidir. Oysa kim bir şeyin acele olmasını isterse ondan mahrumiyetle cezalandırılır. Özellikle zor durumlarda, öfkelenildiği, sıkıntıya düştüğü zamanlarda insan sözlerine dikkat etmeyerek kolaylıkla beddua etmektedir. Halbuki müminler beddua etmemeli, sabretmeli, Allah’tan iyilikler istemelidir.¹⁸² Ayetteki “acele” kelimesiyle kastedilen bir diğer mana da insanın ahireti bırakıp acele olan dünyayı istemesidir.¹⁸³

Bir başka örnek de inanamayanların peygamberlere meydan okuyarak, azabı çabucak istemeleridir.¹⁸⁴ Bu durumun yanlışlığı Yunus suresi 11. ayette şöyle dile getirilmiştir: “*Eğer Allah insanlara, hayrı çabucak istedikleri gibi şerri de acele verseydi, elbette onların ecellerine hükmlenirdi...*”

Görüldüğü gibi insanın yaşadıkları karşısında sabırlı olması, ümit ve niyetlerini ebedi hayatı düşünerek kurması istenmektedir. Allah’tan istenenler ilim gibi hayırlı da olsa acele etmemek gerekir. Acele olan dünya hayatına göz dikmekte ise ebedi olan ahiret hayatına yönelmek, çabucak söylenen kötü sözler ve beddualardan sakınmak istenilen olgun ahlakın özellikleridir.

¹⁸⁰ Tâhâ 20/114.

¹⁸¹ İsrâ 17/11.

¹⁸² Osman Nuri Topbaş, **Nebiler Silsilesi**, Erkam Yay., İst., 2004, I, s.126.

¹⁸³ Bkz; Yazır, **Hak Dini Kur’ân Dili**, V, s.295. Şevki Saka, **Yabancılaşma Karşısında Kur’ân**, Fecri Yay., Ank., 1997, s.116.

¹⁸⁴ Bkz; Neml 27/46; Ra’d 13/6; Hac 22/47.

Nankördür

İnsanın bir diğerk özelliği de nankör olmasıdır. İnsanın nankör olmasının iki yönü vardır. Bunlardan birincisi, pek çok ayette de belirtildiği gibi, kendisine Allah'ın nimeti ulaşınca insanın mutlu olması, nimet gidince de tamamen ümit kesip nankörleşmesidir. Pek çok ayet insanın bu zaafını dile getirmiştir.¹⁸⁵ Oysa Allah, kulunu sabrı karşılığında mükafatlandırmak için imtihan etmektedir. Geçim darlığı, sağlık sorunları, sosyal veya şahsi problemler yaşıyan insanlar, bunların ilerde karşılaşacağı kolaylık ve ahirette elde edeceği mükafat için verilen bir ikram olduğunu unuttur. Külfeti nimete çeviremez. Elindekilerin hakiki sahibini, ona vereni ve daha sonrada alanı unuttur. Allah'tan yüz çevirir.¹⁸⁶

İnsanın nankör oluşunun ikinci manası da, Allahın nimetlerine şükretmemesidir. Zaten ayette de “*Gerçekten insan apaçık bir nankördür.*”¹⁸⁷ buyurulmuştur. Halbuki Allah, insanı hiçbir şey değilken yaratmış, akıl ve fikirde insana olgunluk vermiş, yerde ve gökteki her şeyi insanın hizmetine vermiştir. İnsan ise tüm bu nimetlerin şükürünü tam olarak yerine getirmemiştir. Ayet-i kerimedeki “*İnsan nankördür*” ifadesi te'kitli gelmiştir. Yani insanlar içinde nimetlerin kıymetini bilip gereken şükürü yerine getiren pek azdır. Bu hale geçebilmek için imanda olgunluğa ve basirete sahip olmak gerekir.

Kur'an'ın belirttiği gibi gerçekten Allah'a hakkıyla şükredenler azdır.¹⁸⁸ Evlatlarıyla, canlarıyla ve kavimlerinin eziyetleriyle imtihana tabi tutulan iki peygamber, Hz. İbrahim ve Hz. Nuh şükürleri itibariyle ön plana çıkarılmışlar,

¹⁸⁵ Bkz; Rum 30/36; Şûrâ 42/48; Fecr 89/15-16; Âdiyat 100/6.

¹⁸⁶ Topbaş, **Nebiler Silsilesi**, I, s,130.

¹⁸⁷ Zuhruf 43/14.

¹⁸⁸ Sebe' 13/34.

övgüyle anılmışlardır.¹⁸⁹ Nankörlük, yalnızca insanın Rabbine karşı takındığı tavır değildir. İnsanlar arası ilişkilerde de nankörlük kınanmış, bu ahlaka sahip münafıklar pek çok ayette eleştiri konusu olmuştur. Diğer bir açıdan sahip olunan değerlere, ilme, zenginliğe, vatana, ana babaya, öğretmene karşı nankör olmak, değer bilmemek ayetlerin arka planında ve hadislerde işlenmiş, olgun müminin bu halden uzak durulması tavsiye edilmiştir.

Mala Düşkündür

İnsanın zaaflarından bir tanesi de cimri oluşudur. Bu özelliği, “ *Malı aşırı şekilde seviyorsunuz.*”¹⁹⁰ ayetinde apaçık ifade edilmiştir. Kur’ân cimrilik için “katūr”, “buhl” ve “şuhh” kelimelerini kullanır. “Katūr”, nafakayı azaltmak demektir. İsrafın aksidir.¹⁹¹ Bu kelime eli sıkı olmayı kastetmektedir. “Buhl”; nimetleri, ihtiyaçları esirgenmesi doğru olmayacak kimselerden esirgemek demektir. Zıttı cömertliktir.¹⁹² “Şuhh” ise, hırsıyla birlikte olan cimriliğe denir. Kur’ân’da mal ve iyilik hususundaki cimrilik için bu kelime kullanılır.¹⁹³ Dolayısıyla cimrilikle sadece maddi konudaki cimrilik anlatılmamıştır. Bu üç hal her insanın sahip olabileceği olumsuz ahlak basamaklarıdır. Şuhh kelimesi bazı ayetlerde de sıfat-ı müşebbehe kipiyle mala çok düşkün olan münafıklar için kullanılmıştır.¹⁹⁴ Görüldüğü gibi zayıf iman zaafıyla adeta delik deşik olmuş ahlakı da beraberinde getirmekte, münafıklar nankörlük ve cimrilikle birlikte anılmaktadır. Olgun mümin

¹⁸⁹ Nahl 16/121; İsrâ 17/3.

¹⁹⁰ Fecr 89/20.

¹⁹¹ İsfehâni, *el-Müfredât*, II, s.363.

¹⁹² İsfehâni, a.e., I, s.113.

¹⁹³ Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, III, s. 98.

¹⁹⁴ Ahzab 33/19.

şüpheden uzak, tam bir imana sahip olmalı, amelde ifrat ve tefritten uzak olup orta yolu tutturmalı, ahlakta en güzel olan hali yakalamalıdır.

Bir başka ayette “*İnsan dünya malına son derece düşkündür.*”¹⁹⁵ buyurulmuştur. Ayette “mal” kelimesi “hayır” kelimesiyle ifade edilmiştir. Çünkü insanın ona düşkünlüğü, onu iyi zannetmesi sebebiyledir. Pek çok ayette insanın bu zaafi eleştirilmiştir.¹⁹⁶ Kur’ân cimrilik yerine sadakayı, zekatı, infak etmeyi, fakire ve yetime ikram etmeyi tavsiye etmiştir.¹⁹⁷ Malın arınması olan zekatı, nefsin tezkiyesiyle denk saymış,¹⁹⁸ mali iyilikte bulunmak hem nefis hem de servet için bir temizlik olarak ifade edilmiştir.¹⁹⁹ Bu ayetler gösteriyor ki insan fitraten mal biriktirmeye düşkündür. Fakat onun, bu halini tedavi etmesi için tavsiye edilen yollar da yukarda sayıldığı gibi pek çoktur.

Kur’ân yalnızca cömertliği tavsiye etmekle kalmayıp, bir diğer açıdan nimetin nereye harcanması gerektiğini de açıklamaktadır: “*Akrabaya, yoksula ve yolda kalmışa haklarını ver fakat saçıp savurma çünkü saçıp savuranlar şeytanların kardeşleridir...*”²⁰⁰

Ayetten hareketle müfessirler “saçıp savurma” sözüyle kastedilenin miktar itibariyle çok vermek değil, uygun olmayan yerlere vermek olduğunu ifade etmişlerdir. Yani Allah’ın üzerine yüklediği bir hak olarak fakire, yetime, yoksula, akrabaya bolca vermek saçıp savurma değilken, Allah’ın razı olmayacağı gösteriş, lüks veya günah fiillere bir avuç dahi yardımda bulunmak savurganlık olarak

¹⁹⁵ Âdiyat 100/8.

¹⁹⁶ Bkz; İsrâ 17/100; Meâric 70/21; Hümeze 104/2; Mâun 107/7; Kalem 68/23-24.

¹⁹⁷ Haşr 59/9; Teğabün 64/16; Leyl 92/18; Beled 99/11-16.

¹⁹⁸ Leyl 92/18.

¹⁹⁹ Hayati Aydın, **Kur’ânda İnsan Psikolojisi**, Tivmaş Yay., İst., 2003, s.106

²⁰⁰ İsrâ 17/26.

nitelenmiştir.²⁰¹ Hatta böyle yapanlar; hak sahibine hakkını vermemekle, nimeti yerinde kullanmayarak şükürünü yerine getirmeyip nankörlük etmekle şeytanın kardeşi sayılmıştır. Bu hal olgun insana yakışmayan ne kötü bir durumdur. Devam eden ayetlerde verecek bir şeyi olmayan kişinin en azından karşısındakine güzel söz söylemesi öğütlenmektedir. Elbette bu ayetler sadece bireyin değil toplumun da zaafi olan ahlaki konuları ele almaktadır. Sadaka olarak güzel söz söylemeyi öğütleyen, zengin ve fakir arasındaki dengeyi kuran bu emirler toplumda sevgi ruhu canlandıracak, birlik ve beraberliği artıracaktır.

Görüldüğü gibi insanı yaratan Allah onun her türlü duygu ve isteğini bilerek indirdiği ayetlerde zaafalarını, olumlu olumsuz isteklerini ve olması gereken hali dile getirmiştir. İslam malı kötü görmez, Allah için yapılan infaka bol sevaplar vaat ederken, gereksiz harcamaları toplum düzenine ulaşan tehlikeleri dolayısıyla eleştirir. Hak sahibi olan yolda kalmış ve akrabaların, yetim ve yoksulların gözetilmesinin, nefislerdeki cimriliği kırmakla beraber toplumsal bağları kuvvetlendirme gibi pek çok faydası olacağı da aşikardır. Bu açıdan olgun müminin cimrilik yerine infak, ikram ve cömertlik gibi güzel alışkanlıkları kazanması elzemdir.

Zalim ve Cahildir

İnsanın eksik bir diğer yönü de zalim ve cahil oluşudur. Ahzab süresi 72. ayette: *“Biz emaneti göklere, yere ve dağlara sunduk. Onu yüklenmekten kaçındılar, ondan korktular da onu insan yükledi. Doğrusu o çok zalim, çok cahildir.”* buyrulmuştur. Emanetin önce bu muazzam varlıklara teklifi, emanetin büyüklüğünü,

²⁰¹ Kutub, **fi-Zilâli'l Kur'ân**, VII, s.32.

insanın bunu yüklenmesi ise değerinin ve mesuliyetinin çokluğunu gösterir. Emanetin hilafet, taat, Allah'ı bilme, ahlaki düzeni yeryüzünde hakim kılma olduğu söylenmiştir. Bunu zayı edenlerse zalim ve cahillikle nitelenmiştir. Daha önce dile getirdiğimiz gibi insanın varlıklar içinde esas değeri halife oluşundan kaynaklanmaktadır.

Zalim, ahlaki yönden hakkı çiğnemek, sınırı aşmak gibi manalara gelir. Küçük ve büyük günahları kapsar. Bu nedenle hatası dolayısıyla Hz. Adem için zalim denildiği gibi İblis içinde sınırı aştığından zalim ifadesi kullanılmıştır.²⁰² İnsanlığın haddi aşmakta ileri gitmemesi Allah'ın zalimleri sevmediği de vurgulanmıştır.²⁰³ Zulüm aslı itibariyle üç şeye karşı olur: Allah'a karşı zulüm. İnançta şirk, küfür ve nifak sahibi olmak böyledir.²⁰⁴ İnsanlara karşı zulüm, haksızlık yapma şeklinde ortaya çıkar.²⁰⁵ Üçüncü şekliyle zulüm kişinin kendisine karşı zulmüdür.²⁰⁶ İnsanlar arasındaki zulmün zıttı adalettir. İnsanın halife kılınışının esası da yeryüzünde insanın eliyle zulmün değil adaletin hakim kılınmasına dayanır.

Ayette vurgulanan ikinci yön de insanın cahil oluşudur. İzutsu cahilliğe şu manaları vermektedir:

1. Olayların iç yüzüne nüfuz edememek, basit ve isabetsiz hüküm vermektir. İnsanın kendi değerini idrak edememesi, zihnen kör olması böyledir.
2. Kelime manası olan bir şeyi bilememektir.²⁰⁷

²⁰² İsfehâni, **el-Müfredât**, II, s.160.

²⁰³ Âl-i İmran 3/57.

²⁰⁴ Lokman 31/13; Hüd11/18; Zümer 39/32.

²⁰⁵ İsrâ 17/13.

²⁰⁶ Bakara 2/35; Fâtır 35/32; Nisâ 4/64.

²⁰⁷ İzutsu, **Kur'ânda Allah ve İnsan**, A.Ü., Basımevi, Ank.,1975, s.200-203.

Müfessirler de cahilliği bir şey bilmemekten öte, zihni körlük olarak algılamışlardır. Onlara göre insanın ahiretini kulluğunu unutarak ne kendini ne de yaratılanları hakkıyla bilmemesi, görevini unutması cahilliktir. Oysa ondan istenilen bilgi ve itaatle onurlu bir makama ulaşmasıdır.²⁰⁸ Görüldüğü gibi insan maddeten pek çok varlıktan küçükken kazandığı manevi sorumluluk itibariyle dağlardan büyük yükleri sırtında taşımaktadır. Elbette bu kulluk şuurunun görev bilincinin kazanılması ancak basiretli bakışla, imanla, Allah, kainat ve varlığın yerli yerince algılanmasıyla sağlanır.

İnsan Zayıf Yaratılmıştır

İnsan fitraten zayıf yaratılmıştır. Ayette bu durum açıkça dile getirilmiştir.²⁰⁹ Doğumundan ölümüne dek insanın ruhsal ve bedensel ihtiyaçları sınırsızdır. Çocukluk ve ihtiyarlıkta fiziki yönden, gençlik döneminde de akıl ve irade açısından doyurulmayı bekler. İnsanın irade, hafıza ve azim yönünden zayıflığı Kur'ân'da Hz. Adem ile örneklenmiştir.²¹⁰

İnsanın zayıflığı pek çok şeye dayanır. Ümitsizliği, istikrarsızlığı, çabucak şevkinin kırılması, kendini mahveden korkuları,²¹¹ şehvet ve iç dürtüleri, zayıflığının nedenleridir.²¹² Ruhunda yaşadığı bu kırılmaları, şahsi ve sosyal sıkıntıları aşmasında insana telkin edilen ibadet ve duanın rolü büyüktür. Peygamberlerin hayatında da

²⁰⁸ Kutub, **fi- Zilâli'l Kur'ân**, VIII, s.357; Mevdüdi, **Tefhîmu'l Kur'ân**, IV, s. 414.

²⁰⁹ Nisâ 4/28

²¹⁰ Tâhâ 20/115.

²¹¹ Fazlur Rahman, a.g.e., s.61.

²¹² Kutub, a.g.e., VIII, s.212.

her türlü sıkıntıdan kurtuluş, Allah'a dayanarak ondan yardım istemelerinde gizlenmektedir.

İnsan zannettiği gibi kuvvetli olmadığı için İslam dini de buna uygun hafif emirlerle gelmiştir. Önceki peygamberlerin şeriatlarına kıyasla ibadet ve muamelatta pek çok hüküm hafifletilmiştir. Ayrıca sosyal ilişkilerde de fitrata uygun olan kolaylık emredilmiş; *“Kolaylaştırınız zorlaştırmayınız, müjdeleyiniz nefret ettirmeyiniz”*²¹³ ilkesi tavsiye edilmiştir.

İnsanın fitri zaafalarını, islamın emrettiği tedavi usulleriyle terbiye etmesi, faydalı yönlere kanalize etmesi mümkündür. Eksiklerinin farkına vararak kötü huylarını iyiye çevirme imkanına sahiptir.²¹⁴ Aksi taktirde insanın sorumlu olmasının ve imtihana tabi tutulmasının da bir anlamı olmaz. İbadetlerin temel esprisi de budur. Zira ibadetlerle insana iç dünyasından gelen seslere hakim olma, öz güven kazanma, zorluklara karşı sabretme, varlıklara karşı merhamet duyma, cömertlik, tefekkür, şükür gibi pek çok müspet alışkanlık kazandırılır.

İslam kültür ve geleneğinde gelişen, bir bakıma insanın doğal yapısını inceleyen tasavvuf da ruhun kötü huylardan arınmasına önem vermiş, bunun gerçekleşmesi için çeşitli ibadet ve terbiye usullerini sistemli hale getirmiştir. Tasavvufun yaptığı aslında insanın sosyal, psikolojik, ve fizyolojik ihtiyaçlarını gidermek için motive ederek, bir makamdan diğerine geçmesi ve ahlaki, dini dönüşümler yaşamasıdır.²¹⁵ Mutasavvıflara göre insan kötü huylarından arınarak ruhundaki Allah'tan gelen ilahi yönü ön plana çıkarmalı, güzel ahlaka ermelidir. Bunu gerçekleştirenler ideal insanlardır. Olgun müminlere en güzel örnek ise Hz.

²¹³ Buhâri, Sahih, Edep 80; Müslim, Cihad, 8.

²¹⁴ Resul Ertuğrul, **Kur'âna Göre İnsanın Psiko-Sosyal Açıdan Değerlendirilmesi**, A.Ü.S.B.E., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ank., 2004, s.74.

²¹⁵ Hayrani Altıntaş, **Marifetnamede Tasavvuf**, Cimtay Mat., İst.,1981, s. 9.

Peygamberdir.²¹⁶ İmam Gazali de; insanın zaaflarını bildiği, hatalarını gördüğü ve kusurlarını giderdiği oranda halifelğe asıl değerine yükseleceğini söylemektedir.²¹⁷ Görüldüğü gibi Kur'an inananlar için bir şifa vesilesidir. Hem manevi hastalıklarını teşhis etmiş hem de tedavi yöntemlerine değinmiştir. Bu bağlamda hakiki imana sahip müminler inanç ve ahlakta bütünlüğü yakalamak, ifrat ve tefritten uzak durmak için Kur'an'ın emirlerine ve sünnetin örneğine sınımsız sarılmalıdırlar.

Şüphesiz Kur'ân-ı Kerîmde sıraladıklarımız dışında, insanın huysuzluğu, unutkanlığı, tartışmacı oluşu, şehvete düşkünlüğü ve ümitsizliği gibi pek çok eksik yönü vurgulanmıştır. Ancak bunların tamamını işlemek kapsam ve derinlik açısından tezimizin kapasitesini aşacaktır. Sayılan özellikler insanın zaaflarını tanıma adına yeterli ipucu sağlamaktadır. Bu nedenle bu kadarı yeterli görülmüştür.

²¹⁶ Osman Türer, "**Tasavvufi Düşüncede İnsan**", Tasavvuf Dergisi, 2001, Sayı 6, s.10; Hamdi Kızıler, "**Mevlana'ya göre İnsan ve Değeri**", Tasavvuf Dergisi, 2005, S.14, s.475 .

²¹⁷ Ebu Hamid Muhammed bin Gazali, **Kimya-yı Saadet**, Trc.Ali Aslan, İmaj Yay., Ank., 2004, I, s.59.

3. BÖLÜM: KÖTÜLÜĞE KARŞI İYİLİK VE ETKİLERİ

3. BÖLÜM: KÖTÜLÜĞÜN İYİLİKLE GİDERİLMESİ

İslam, insandan inanç esaslarına tam olarak iman etmesini, inancı doğrultusunda salih amel yapmasını ve güzel ahlak sahibi olmasını istemektedir. Olgun bir mü'min bu üçünü en mükemmel şekilde yerine getiren kişidir. Bu nedenle ayet ve hadislerde amel, inanç ve ahlak bütünlüğü sağlamaya yönelik hususlar üstünde çok durulmuştur.

İslam ahlak sistemi maddi, zihni ve psikolojik bakımdan her seviyedeki insanın kaygı ve özlemlerini karşılayacak, kapsamlı ve tutarlı bir sistemdir. Hemen her toplumda genel kabul gören doğruları emretmekte, yanlış diye nitelenen davranışlardan kaçınılmasını istemektedir.

Kur'ân-ı Kerîm ahlakla ilgili; doğru sözlü, adaletli, iffetli, mütevazı olma ve anne babaya ikram etme gibi pek çok güzel düsturu emrederken; adaletsiz davranma, israf, gıybet, laf taşıma, yalan yere şahitlik ve zina gibi toplum düzenini bozan ve fertleri huzursuz kılan kötü fiilleri de yasaklamıştır. Geçmiş toplumların yok oluş nedenleri peygamberlerine ve getirilen dine inanmamalarına ve yaşadıkları ahlaki çöküntülere bağlanmış, bu kıssalar müminlere ibret olması için pek çok surede tekrar tekrar anlatılmıştır.²¹⁸

Ahlakın yaşanılabilirliği, canlı bir örnek olan Hz. Peygamberle ispatlanmış, dikkatler onun hayatını yakından incelemenin önemine çekilmiştir. O'nun inananlar için en güzel örnek olduğu, yüce ahlak sahibi oluşu, yumuşak tabiatı sayesinde insanları çevresinde toplayışı ayetlerle bildirilmiştir.²¹⁹ Evet, peygamberimizin hayatı

²¹⁸ Bkz; Fâtır 35/44; A'raf 7/80, 85, 92; Hüd 11/78; Feer 89/6-14.

²¹⁹ Bkz; Ahzap 33/21; Kalem 68/4; Âl-i İmran 3/ 159.

güzel ahlakın ve olgun imanın en iyi örneğidir. Hz. Ayşe (r.anha) onun güzel hasletlerini şöyle özetlemektedir:

*"Kötü huylu, katı kalpli değildi; çarşılarda bağırp çağırılmazdı. O kötülüğe kötülükle muamele etmez, aksine af ile mağfiretle karşılırdı."*²²⁰ Yumuşak tabiatlı, güzel sözlü ve hoşgörülü olduğu için düşmanlarının dahi gönüllerini kazanmıştır. Peygamberimiz inananlarda da güzel huyların oluşmasını istemiş ve şöyle buyurmuştur:

*"Kıyamet günü mîzanda güzel ahlaktan daha ağır gelen bir şey yoktur. Güzel ahlak sahibi bu ahlaki nedeniyle oruç tutan ve namaz kılan seviyesine ulaşır."*²²¹

Gerçekten doğru sözlü, güler yüzlü, yardımsever, vefalı insanlar hem toplumun hem de Allah'ın rızasını kazanırlar. Genel itibariyle farz ibadetlerle oluşturulmak istenen de budur. Hayati Hökelekli'nin ifadesiyle: *"İbadetlerin temelinde bireylerin ruhi gelişimini gerçekleştirme gayesi yatar. İnsandaki çok yönlü istek ve ihtiyaçlar, ibadetlerle tutarlı ve dengeli bir karaktere dönüştürülür."*²²² İbadetlerle Allah'ın huzurunda olma bilinci kuvvetlendirilerek, ahlaki denetimin akıl ve vicdan elinde tutulduğu oto kontrol sistemi kurulması hedeflenmektedir. Böylece irade ve ruh bakımından gelişen fertler ahlaken de yücelecektir.

Güzel ahlakla istenen tüm bu neticelere ulaşılmış olur. Efendimiz bir diğer hadisinde iman, ahlak ilişkisini şöyle dile getirmektedir:

*"İman açısından en olgun mü'min güzel ahlak sahibi olan ve ailesine iyi davranandır."*²²³

²²⁰ Müslim, **es-Sahih**, 45- Kitâbu'l Birr, s.369, H. no:2016.

²²¹ Müslim, **a.e.**, s.363, H. no:2003.

²²² Hayati Hökelekli, **Din Psikolojisi**, T.D.V. Yay., Ank., 1996, s. 241.

²²³ Tirmizi, **el-Câmiu's Sahih**, Matbâu'l Medeni, Kahire, 1964, H no:1082.

Görüldüğü gibi imanın en olgun hali ahlakın güzelleşmesiyle ortaya çıkar. Allah'ın insanlardan istediği kendisine itaat, mahlukata da şefkat olarak özetlenmektedir. İman ve beraberinde anılan salih amel ile itaat gerçekleşirken, güzel ahlakla da hayvan ve bitkiler dahil tüm mahlukata karşı şefkat duygusu gelişir. Bu nedenle Peygamberimiz iletişimde yumuşak olmayı sert olmaktan daha üstün tutmuştur. Bir gün Hz. Ayşe devesine binmek isterken deve huysuzlanınca hayvana kızmaya başlamış, Efendimiz ise *“Yumuşaklıkla hareket et. Yumuşaklık bulunduğu her şeyi güzelleştirir. Yumuşaklık bir şeyden çıkarılınca onu çirkinleştirir.”*²²⁴ demiştir.

Dolayısıyla islamın istediği güzel ahlakla, aile ve yakınlarına, bitki ve hayvanlarla canlıların tamamına karşı şefkatle muamele eden olgun insanı yetiştirmektedir.

Tezimizin ana konusunu oluşturan, kötülüğe karşı iyilikle mukabele ise, ahlaki olgunlukla gelişen bir davranış şeklidir. Bu halin kazanılması, yapılanların merhamet hissine dayanmasıyla ve Allah'a olan inanç gözetilerek yapılmasıyla söz konusu olur. Zira kötülüğünü, fena sözünü, zulmünü ve eziyetini unutarak karşısındakine hoşgörülle yaklaşabilmek, merhametle ve Allah'a olan kuvvetli inançla gelişebilir. Tüm bunlara rağmen karşısındakine aynıyla mukabele yerine iyilikle cevap verebilmek, elbette yüce bir ahlakı gösterir. Diğer taraftan iyilik gören kişi, hatasını anlayacak, iyilik yapanı güzel davranışı nedeniyle unutamayacaktır.

Kötülüğe karşı iyilik yapmanın ne olduğuna geçmeden önce, Kur'ân'ın kötülük ve iyiliği kıyaslamasını incelemek sanıyoruz uygun olur. Fussilet suresi 34. ayette *“Kötülük ve iyilik bir olmaz. Sen kötülüğü en güzel şekilde sav...”*

²²⁴ Müslim,es- **Sahih**, Kitâbu'l Birr, H no.79.

buyrulmaktadır. Ayetten hareketle müfessirler iyiliğe karşı iyilik yapmanın herkesin kârı olduğunu, kötülüğe karşı iyiliğin ise er kişinin kârı olduğunu ifade etmişlerdir.²²⁵ Kötülüğe aynıyla mukabeleye haddi aşmadıkça izin verilmişken, iyiliğe kötülükle mukabele ancak nankörlük olarak adlandırılabilir.

Casiye suresi 21. ve 22. ayette ise Allah'ın kötülük yapan ve iyi işler yapanlara eşit davranmayacağı bildirilmiştir:

“Yoksa kötülükler işleyenler kendilerini inanıp salih ameller işleyenler gibi kılacağımızı; hayatlarının ve ölümlerinin bir olacağını mı sanıyorlar? Ne kötü hüküm veriyorlar. Allah gökleri ve yeri hak ve hikmete uygun olarak, herkese kazandığının karşılığı verilsin diye yaratmıştır. Onlara zulmedilmez. ”

Sâbüni'ye göre ayetteki ifade de inananlar ve müşrikler kıyaslanmaktadır.²²⁶ Seyyid Kutub'a göre ise kötülük işleyenlerden kasıt ehli kitap olabilir. Onlar kendilerine gönderilen kitaba aykırı davranır, günahlar işler daha sonra da hayat ve ölümlerinde inananlar gibi muamele göreceklerini sanırlar.²²⁷ Mevdudi ve Yazır ise hitabı genel kabul ederek inanıp iyi işler yapan, haram yemekten, günah işlemekten kaçınanların, fena işler yapıp duranlarla eşit muamele görmelerinin adaletsizlik olacağını söylemişlerdir.²²⁸ Bu yorumlar göstermektedir ki, Allah'ın yer ve gökleri hak ile yaratması Allah'ın adaletini göstermekte, dolayısıyla iyilik yapana iyilikle karşılık vereceği, kötülük yapana da kötülükle karşılık vereceği belirli olmaktadır. Ayrıca iyilik ve kötülük bir olmadığı gibi; iyilik yapan ve kötülük yapanlar da Allah katında bir olmamaktadırlar.

²²⁵ Yazır, **Hak Dini Kur'ân Dili**, VI, s.560; Tahsin Emiroğlu, **Esbâb-ı Nuzûl**, M.N.G. Matb., Konya, 1965, X, s.227.

²²⁶ Sabuni, **Safvetü't-Tefâsir**, VI, s.47.

²²⁷ Kutub, **fi-Zilali'l Kur'ân**, IX, s.188.

²²⁸ Mevdudi, **Tefhîmu'l Kur'ân**, V, s.307; Yazır, **Hak Dini Kur'ân Dili**, VII, s.89.

Kötülüğe karşı iyilik yapmak yukarda da belirttiğimiz gibi, imanca olgun müminin en üstün vasıflarından biridir. Bunun nasıl olacağı, tefsirlerde pek çok örnekle açıklanmaktadır: Mahrum edene vermek, zulmedeni affetmek, akrabalık bağına kesene gitmek,²²⁹ öfkeyi yutmak, şerri hayırla, şirki tevhidle, cahilliği hilm ile karşılamak,²³⁰ kötülük yapanla karşılaşıldığında ona selam vermek,²³¹ kötülüğün peşinden salih amel işlemek.²³² Bu bölümde, sayılan özellikleri ana başlıklar halinde inceleyeceğiz.

1- Kötülüğün karşılığı ona denk bir kötülüktür

Ayet-i Kerimede "*Kötü bir fiilin karşılığı misli bir kötülüktür.*"²³³ buyrulmaktadır. Ebû Necin ve Süddî, ayet-i kerimeyi; söven kişiye aynen mukabele etmek ve aleyhinde beddua edene beddua etmek şeklinde açıklamıştır.²³⁴ Azgınlık, zulüm kötüdür ve karşılıksız bırakılmaz. Bu ayetteki hüküm, ceza hukukunun temelini teşkil etmektedir. Zira suç işleyene Allah'ın takdir ettiği ölçüde ceza verilir. Cezasız kalırsa toplumda adalet sağlanmamış olur. Ancak suçluya ceza verirken haddinden fazla ceza vermek yanlış olur.

Bu durum bir başka ayette de şöyle ifade edilmiştir. "*Eğer bir suçtan dolayı ceza verecek olursanız size yapılan ceza ve azabın misliyle ceza verin...*"²³⁵ Böylece adalet yerini bulacak ve suçlu kimseye de hak ettiği ceza verilerek haksızlık edilmeyecektir. Allah'ın ahirette de kötülüğe karşı denk bir kötülükle ceza vereceği,

²²⁹ Âlusi, *Ruhu'l-Maâni*, VIII, s. 203.

²³⁰ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VI, s. 196.

²³¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, VI, s. 264.

²³² Beydâvi, *Envâru't-Tenzil*, I, s.508.

²³³ Şûra 42/40.

²³⁴ Taberî, a.e., VII, s.302.

²³⁵ Nahl 16/126.

ceza miktarını arttırmayacağı ayetlerle ifade edilmiştir.²³⁶ Dolayısıyla yapılan Allah'ın adaletine de uygun olacaktır.

Sosyal ilişkilerde, kötülük yapan kimsenin kötülüğünü önlemek ve toplumsal ilgiyi çekmek için, misliyle kötülük yapmak Peygamber Efendimizin (sav) terbiye metotlarından biridir. Bir gün Efendimiz (sav)'e gelen bir adam komşusundan şikayet etmiş, Peygamberimiz ona: "Git ve sabretmeye çalış" tavsiyesinde bulunmuştur. Fakat komşusunun zararları devam edince adam iki veya üç defa daha gelmiş, durum bu noktaya gelince Hz. Peygamber "Öyleyse git ve eşyalarını evden çıkarıp sokağa koy." buyurmuştur. Adam gidip denileni yapmış, manzarayı görenler ona neler olduğunu sorunca olanları anlatmıştır. İnsanlar onu bu duruma zorlayan komşusuna lanet ederek, "Allah ona şöyle yapsın" demeye başlamışlar. Böyle olunca çok geçmeden adamın komşusu yanına gelip "Evine geri dön, artık bundan sonra benden hoşuna gitmeyecek bir şey görmeyeceksin." demiştir.²³⁷

Yukarda anlatılan olayda, zarar gören kişi, komşusuna hatasını toplumun dikkatini üzerine çekerek anlatmış, doğrudan değil de dolaylı olarak kötülüğe kötülükle mukabele etmiştir. Ancak burada kötülüğe karşı kötülük, ceza vermek için değil hatalı davranışı düzeltmek için yapılmıştır.

İslamiyet, Hıristiyanlıkta olduğu gibi sınırsız bir af ve Yahudilikte olduğu gibi katı bir şeriatla gelmemiştir. Sınırı aşanlara ceza verdiği gibi gerektiğinde af kapısını da açık bırakmıştır. Bu nedenle kötülüğe karşı kötülükle mukabele edilmesi mübah sayılmışken bazı hallerde cezaların affedilmesi fertlerin iradesine bırakılmış ve bu daha üstün bir ahlaki davranış olarak kabul edilmiştir.

²³⁶ Bkz; Mü'min 40/40; En'am 6/160; Kasas 28/84.

²³⁷ Ebu Davūd, **es-Sünen**, Edep, s.132, H no.5183.

2) Kötülüğe Karşı Affetme Tavsiye Edilmiştir

“Afv“ sözlükte yok etmek, silmek, süpürmek, bir şeyi almayı kastetmek ve artma manalarına gelmektedir.²³⁸ Bir ahlak ve hukuk terimi olarak ise kötülük ve haksızlık edeni suç veya günah işleyeni bağışlama, o kişiyi cezalandırmaktan vazgeçme anlamına gelir.²³⁹ Kur’ân’da pek çok ayette Allah’ın affedici olduğu anlatılmış ve bu nedenle affedenlerin Allah’ın ahlakıyla ahlaklanması övülmüştür.²⁴⁰ Affetme, fertlere bakan yönüyle insan onurunun korunmasına, toplum bakan yönüyle de sevgi ve huzurun artmasına yol açan güzel bir davranıştır. Hukuki ve ahlaki alanda af söz konusudur.

Hukuk alanındaki af, cezalara ve şartlara göre değişir. Mahkeme kararıyla kesinleşmiş had ve cinayet cezalarında devletin, ne umumî ne de hususi af yetkisi yoktur.²⁴¹ Kısas ve diyet cezaları da, şahsi hak olduğunda mağdur veya mağdurun velileri tarafından düşürülebilir.²⁴² Bu durumda affetmek karşılıksız olarak vazgeçmek anlamına gelir. Pek çok ayet, bu türden bir affi teşvik etmiştir.²⁴³ Ta‘zir cezalarında ise sadece kamu hakkının çiğnendiği suçlarda, suçlu ve cemiyetin maslahatı söz konusu ise devlet suçu affedebilir. Kul hakkının ihlal edildiği durumlarda ise devletin affa yetkisi yoktur. Mağdur dilerse suçluyu affeder.²⁴⁴ Görüldüğü gibi çoğunlukla şahsa ait haklarda affa kapı aralanırken, toplumu

²³⁸ İsfehâni, *el-Müfredât*, II, s.225.

²³⁹ İbn Manzur, *Lisânu’l Arab*, XV, s.72.

²⁴⁰ Nisa 4/99, 149,153; Mâide 5/15,101; Nur 24/22; Şûra 42/25.

²⁴¹ Cevat Akşit, *İslamda Ceza Hukuku ve İnsani Esasları*, yy., yayı. ,1984, s.60; Yaşar Yiğit, *“İslam Ceza Hukukunda Af ve Pişmanlığın Cezalara Etkisi”*, Diyanet İlmî Dergi, 2003, Sayı 3, s.62.

²⁴² Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, İz Yay., İst., 2003, I, s.215.

²⁴³ Bkz.; Mâide 5/45; Şûrâ 42/40; Bakara 2/178.

²⁴⁴ Karaman, a.e., I, s.199.

ilgilendiren durumlarda affa izin verilmemiş, toplum düzeninin sağlanması öncelikle önemsenmiştir.

Ceza hukukunda durum bu şekildeyken sosyal hayatta da affetme karşımıza sıkça çıkan bir olgudur. Örneğin Kur’anda alacaklı ver borçlu ilişkisinde, borçlu olanın sıkışması halinde alacaklının hakkından vazgeçmesi ve alacağını sadaka olarak borçluya bağışlaması hayır olarak nitelenmiştir.²⁴⁵

İslam ahlakçıları, bir suçlunun haksızlığa uğrayan tarafından affedilebileceği, üstelik bunun bir fazilet olduğu konusunda görüş birliğine varmışlardır. Dini vecibeleri ihmal etmek veya dini yasakları çiğnemek suretiyle kötülük yapmakta olan bir müslümanın affedilmesi konusunda ise tartışma içine girmişlerdir.²⁴⁶ Doğrusu biz, affin sağlayacağı faydalar göz önünde tutularak affetmenin daha üstün olduğu kanısındayız. Bir diğer konu da müşriklerin affedilip affedilmemesidir. Peygambere affi tavsiye eden ayetlerin tefsirlerinde, öncelikle müşriklere karşı yumuşak davranması tavsiye edilmektedir. Ancak, özellikle İbn Zeyd’in görüşüne göre; müşriklere karşı yumuşak davranmaya teşvik eden hükmün islâmın ilk yıllarında uygulandığı, bunun daha sonra seyf ayetiyle nesh edildiği ifade edilmiştir.²⁴⁷

Kur’ân-ı Kerîmde inananların birbirini affetmesi hususunda verilen dikkat çekici bir örnek Hz. Yusuf’tur. Küçük bir çocukken Yusuf’u kuyuya atan kardeşleri, yıllar sonra ondan azık isteyerek, perişan bir halde karşına çıktığında, Yusuf onlara ceza vermekten vazgeçmiş, buna gücü yettiği halde kardeşlerini affederek yüce bir ahlak sergilemiştir. Kardeşleri cahillik etmişken Yusuf yumuşak davranmış, insanlık onurunu çiğneyen tavırlarına, onurla karşılık vermiş : *"Bugün size kınama yok, Allah*

²⁴⁵ Bakara 2/280.

²⁴⁶ Daha Fazla Bilgi İçin Bkz; Mustafa Çağrı, DİA., ‘Af’ Mad., I, s.394.

²⁴⁷ Bkz; Taberî, *Câmiu'l Beyân*, IV, s.171; İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an Tefsiri*, VII, s. 3198; Ebi Abdillâh Muhammed İbn Ahmedî'l Ensariy Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l Kur'ân*, Dârü'l Hayai't-Turâsil Arabiy, Beyrut, 1965, XIII, s. 298.

sizi bağışlasın. O, merhametlilerin en merhametlisidir."²⁴⁸ demiştir. Yusuf a.s.'ın, kardeşlerinin kötülüklerine takılmayıp, sabrının ve affının mükafatını Allah'tan beklemesi, bütün müminlerde olması arzulanan olgun bir imanın yansımasıdır.

Hz. Ebubekir'in, kızı Hz. Ayşe'ye iftira atanlara karışan Mistâh'a karşı affı da unutulmaz bir örnektir. Mistâh (r.a), Hz. Ebubekir'in halasının oğlu ve onun hücreinde barınan bir yetimdir. İftira atanlara karışmadığını, onların sözünü yayamadığını ifade ettiyse de Hz. Ebubekir inanmamış, bir daha ona yardım etmeyeceğine dair söz vermiştir. Ancak Allahu Teala, *"İçinizden varlık ve servet sahibi kimseler yakınlarına, düşkünlere ve Allah yolunda hicret edenlere kendi mallarından bir şey vermeyeceklerine yemin etmesinler. Affetsinler, vazgeçip iyi muamelede bulunsunlar. Allah'ın sizi bağışlamasını arzu etmez misiniz? Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir."*²⁴⁹ ayetini indirince "Rabbimin beni affetmesini elbete severim onlardan vazgeçtim" diyerek affetmiş ve daha önce verdiği miktarın iki katında yardım yapmaya başlamıştır.²⁵⁰ Tüm bunlar gösteriyor ki affetme güzel tabiatın olgun ve ahlakın hoş bir tezahürüdür.

2.1. Hz. Peygamber Kötülük Yapanları Affetmiştir

Peygamber (sav) intikam almayı sevmemiş, insanlar aleyhinde söz söylemekten kaçınmış, hep affetmekten ve arayı bulmaktan yana olmuştur. Affetme kendisinde adeta tabiat haline gelen Peygamberimizin hayatında da pek çok af

²⁴⁸ Yusuf 12/92.

²⁴⁹ Nur 24/22.

²⁵⁰ Bkz; İbrahim Canan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı ve Şerhi*, Akçağ Yay., Ank., 1998, IV, s.127; Emiroğlu, *Esbâb-ı Nuzûl*, VIII, s.163.

sahnesi göze çarpmaktadır. Yiyecek, içecek ve sosyal ilişkilerde ambargoya maruz bırakıldığı, hicret etmeye zorlandığı öz yurduna, Mekke'ye, fetihle döndüğünde, düşmanlarını cezalandırmaya gücü yettiği halde onları affederek serbest bırakmış, bu tavır karşısında en azılı müşriklerden Ebu Süfyan dahi Peygamber (sav)'in ahlakına hayran kalmıştır.²⁵¹

Uhud savaşında amcası Hz. Hamza'nın bedenine yapılan işkenceleri görünce, " *Eğer Allah onlara karşı bana zafer nasip ederse onlardan yetmiş kişiye aynısını yapacağım demiş*", sabretmesinin daha iyi olduğunu bildiren Nahl Süresi 126. ayet inince bu fikrinden vazgeçmiştir. Daha sonra, Hz. Hamza'yı bu hale getiren Vahşiyi ve öldürülmesini isteyen Hind'i de büyük bir af örneği göstererek bağışlamıştır.²⁵²

Marhab'ın kızkardeşi Zeynep, Hayber günü bir koyun budu pişirip içine zehir katmış, but bu durumu Allah Resulü'ne haber vermiş, Zeynep de suçunu itiraf etmiştir. Peygamber buna rağmen onu affetmiş ve serbest bırakmış, ancak etten yiyen sahabelerden Bişr İbn Bera vefat edince, kısas olarak Zeynebi öldürmüştür.²⁵³

O inananlara da birbirlerini affetmelerini; " *Allah affeden kulunun izzetini artırır.* "²⁵⁴ buyurarak teşvik etmiştir. Şüphesiz, affeden kişi toplum ve affedilen şahıs gözünde değer kazanır. Hatalarına rağmen insanları affedebilmek, engin bir merhametin neticesidir. Bu hale erişebilmek için gönülden kin duygusunun silinmesi gerekir. İnsanları bağışlamada karşılık gözetilemez. Unutulmamalıdır ki affeden çıkarsız yalnızca Allah'ın hoşnutluğu için bu fiili yaparak hakiki manada olgunluğa

²⁵¹ Daha Fazla Bilgi İçin Bkz;Canan, **Kütüb-i Sitte Muhtasarı** , XII, s.240; Miras, **Tecrid-i Sahih** , X, s.313-314.

²⁵² Bkz ;Osman Keskiöğlü-A.H. Berki, **Hatemü'l Enbiya**, DİB. Yay., Ank.,1960, s.279.

²⁵³ Müslim, **es-Sahih**, Kitabus'Selam, Bab.17, H no.45; İbn Kesir, **Hadislerle Kur'an Tefsiri**, XIII, s.7111.

²⁵⁴ Müslim, **es-Sahih**, Kitabü'l Birr, Bab.69, H no.2588.

erecektir. Aksi takdirde insanlara yaranmak için yaptığı bu fiil ona ne dünya ne de ahirette fayda sağlamayacaktır.

Peygamber şahsında, inananlara birbirlerini affetmelerini emreden şu ayet de konumuzla bağlantılıdır: " (Ey Muhammed) Sen af yolunu tut. İyiliği emret ve cahillere aldırış etme." Ayetteki affi tut, ifadesi Hz. Ali'ye göre; " mallarında sana getirdiklerini ve istemeden sana geleni al" manasındadır. Dehhak ise ifadeyi " malın fazlasını infak et" anlamında yorumlamıştır. İbn Abbas da afv kelimesini "fazlalık" olarak anlamıştır. Bütün bu yorumlarda afv kelimesinin maldaki fazlalık anlamı üzerinde durulmuştur. Taberî ifadeyi, " müşriklere karşı af yolunu tut" şeklinde anlamıştır.²⁵⁵ Abdullah İbn Zübeyr ise "Ey Peygamber insanlara kolaylık göster, zora koşma, kusurlarına bakma, onlara marufu emret, cahilleriyle mücadele etme, onlara yumuşaklıkla davran." şeklinde anlamıştır.²⁵⁶

İnsanlar arası ilişkilerde sınırları çizen bu ifade ne de kapsamlıdır. Rivayete göre bu ayeti kerime inince Efendimiz Cebrail'e " Bu nedir? " diye sordu. O da: " Allah-u Teâla sana haksızlık edeni bağışlamayı, seni mahrum edene vermeni ve sana gelip gitmeyi kesene gitmeni emrediyor." dedi.²⁵⁷ Görüldüğü gibi ayet; affetme, insan nefsinin zorlanmadan kabul ettiği marufu emretme ve tartışmadan kaçınma gibi güzel ahlaka ait hususiyetleri içermekte, sosyal hayatta, komşuluk akrabalık ve arkadaşlıkta yanlış ve kusurları görmeden, hoşgörülü olunmasını istemektedir.

Gerçekten de öğretmen-öğrenci, yöneten-yönetilen, anne-çocuk, amir-memur ilişkisinde; titiz, geçimsiz, gönül kıran, işleri zora sokan insan olmak yerine, zor gelecek şeyleri değil kolaylığı öne alan, hataları telafi etmesi için karşısındakine süre

²⁵⁵ Taberî, *el- Câmîu'l Beyân*, IV, s.171.

²⁵⁶ Miras, *Tecrîd-i Sahih*, XI, s.106.

²⁵⁷ İbn Kesir, *Hadislerle Kur'ân Tefsiri*, VII, s.3197.

tanıyan, gönlü geniş olmak, insan tabiatına daha yakın gelmektedir. Böyle bir ahlak, geçimi hoş, muhatabına değer veren, beraberliği yanındakileri mutlu eden, adeta olgun bir müminin ahlakıdır.

Bu hükmün peşinden marufun emredilmesi de dikkate şayandır. Yüce Allah affı gözetirken, hemen peşinden emredilen işin örfü uygun olmasını-maruf olmasını istemektedir. Marufla kastedilen şey insanların adet haline getirdikleri, bilinen alışkanlıklar değil, emredilenin Allah'ın emirlerine uygun olması ya da sağduyu sahiplerinin üzerinde anlaşığı güzel ve faydalı şeyler olmasıdır.²⁵⁸ Af ile gönül alınmış, söz söylenince kabul edilmeye hazır hale gelmişken, istenilen de genel kabul görmüş bir doğru olunca, kişiye ağır gelmeyecek ve yapmakta da zorlanmayacaktır.

Ahlaken yücelmiş fertler tartışmada da karşısındakinin seviyesine inmezler. Bu nedenle ayet "cahillerden yüz çevir" ifadesiyle sona ermiştir. Selef alimleri cahilleri Allah'a isyan eden herkes şeklinde tanımlamıştır. Tavsiye edilen davranış, tartışmadaki muhataplar isyan hususunda ısrarlı olurlarsa, onlardan yüz çevirmektir. Cahil kimse aynı zamanda aklını tam kullanamayan, olayların iç yüzünü veya sonucunu hesaplayamayan kişidir. Böylelerinden uzaklıkla aslında ilme, düşünmeye ve basirete teşvik edilmiştir. Sözün değerini anlamayacağı için bu kimselerle tartışmak da manasızdır.

Eğer karşılık verilecekse sertlik yerine yumuşaklıkla karşılık verilmesi daha uygun ve mantıklı görülmektedir. Kırmayan ve kırılmayan, cahillik edene yumuşaklıkla karşılık veren bu profil, adeta günümüz toplumunun ihtiyaç duyduğu insan tipini anlatmaktadır.

²⁵⁸ Yazır, **Hak Dini Kur'ân Dili**, IV, 193.

2.2. Müminler Öfkeliyken affederler

İslam, toplumda barış ve huzurun sağlanması için gereken şartları emretmektedir. Hazreti Peygamber (sav)'in hadislerinde müslüman toplumun, bir vücudun organlarına benzetilerek birbirinin dertleriyle ilgilenmesi²⁵⁹, inananların aralarında kardeşliği tesis etmeleri, birbirlerinin velisi olmaları ve birbirlerini hayra çağırmaları istenmekte, duvarları kenetlenmiş bir bina gibi ayrılık ve gayrılıktan uzak olmaları ise övülmektedir.²⁶⁰ Birliğin sağlanmasında önemli bir etken insanların hissi davranmamasıdır. Kur'an akıl ve mantığı hislerin önüne geçirerek kalbi düşünme merkezi olarak niteler.²⁶¹ Bu nedenle ahlaken olgun mümin aceleci değil teenni ile hareket eden, attığı adımın sonucunu önceden hesap eden kişidir. Bu bağlamda kızgın iken affetmek de önemli bir meziyet olarak öne çıkmaktadır.

Kızgınlık için Kur'anda kullanılan "gadabe" kelimesi sözlükte intikam arzusuyla kalp kanının sıçraması anlamına gelir.²⁶² Allah bu hissiyatı boşu boşuna yaratmamıştır. İnananların bir özelliği Fetih suresi 29. ayette belirtildiği gibi; kafirlere karşı sert, birbirlerine karşı ise merhametli oluşlarıdır. Kızgınlık hissi kafirlere karşı durmayı, dini muhafazayı körükler. Bu açıdan din, iman, adalet gibi Allah hakkının korunması gereken konularda öfkelenmek gerekli görülmüştür²⁶³. Nitekim Hz. Musa Tur'a gidince kavmi buzağıya tapmaya başlamış, geri dönüp onları dinden dönmüş halde görünce öfkeyle dolmuş, yerine bıraktığı kardeşi Harun (as)'ın saçını ve sakalını çekmeye başlamıştır.²⁶⁴ İnananların kendi aralarındaki şahsi

²⁵⁹ Miras, **Tecriid-i Sahih**, Kitabu'l Edep, XII, H. no.1976.

²⁶⁰ Sâf 61/4; Bkz.; Miras, a.e., Kitabu'l Edep, XII, H. no.1984.

²⁶¹ Â'raf 7/179.

²⁶² İsfehâni, **el-Müfredât**, II, s.283.

²⁶³ Daha Fazla Bilgi İçin, bkz; Gazâli, **İhya**, III, 370-393.

²⁶⁴ Tâhâ 20/ 94.

konularda ise kızgınlıklarına hakim olmaları övülmüştür. Peygamberimizden üç kez nasihat isteyen Sahabeye efendimizin tavsiyesi, her defasında sinirlenme olmuştur.²⁶⁵

Çünkü sinir fenalıkların kaynağıdır.

Peygamberimiz bir başka zamanda bu durumda hareketlerine hakim olmanın zorluğunu; "Güçlü kimse insanları güreşte yenen değil, öfkelendiğinde kendine hakim olandır."²⁶⁶ sözleriyle ifade etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm kötülüğe iyilikle mukabele edenlerin özelliklerini anlatırken "Kızdıklarında insanları affettiklerini bildirmektedir."²⁶⁷ Hareket ve davranışlarını kontrol altında tutmanın zor olduğu bir anda insanların hatalarına göz yummak, bununla birlikte birde onları affedebilmek elbette olgun bin ahlakın eseridir. Peygamberimizin güzel özelliklerinden biri olan bu davranışın gerçekleşebilmesi için ayetlerde Allah'a sığınma- istiaze emredilmiştir.

2- Kötülüğe İyilikle Mukabelede İstiaze'nin önemi

Olgun müminlerin vasıflarının anlatıldığı bu ayetlerde dikkatimizi çeken bir diğer nokta, ayetlerin hemen peşinden istiaze emrinin gelişidir. Hataları görmezden gelmenin istiaze ile anılmasından, aslında bu güzel davranışın gerçekleşmesinde Allah'ın yardımının kaçınılmaz olduğu anlaşılmaktadır. Kur'an'ın terbiyesinden geçmemiş bir kişi, öfkeliyken ya da muhatabı hataları tekraren yapınca, karşısındaki hakkında olumsuz düşünceleri, kin ve intikam hissini kalbinden silemeyecektir. Bu nedenle insan tabiatını bilen Yüce Rabbimiz, af ve maruf ile emrettiği ayetin hemen peşindeki ayette : *"Eğer şeytandan sana gelen bir dürtmeye uğrayacak olursan*

²⁶⁵ Miras, **Tecrid-i Sahih**, Kitabu'l Edep, XII, s.132.

²⁶⁶ Müslim, **es-Sahih**, Kitabu'l Birr, H. no.2609.

²⁶⁷ Şûrâ 42/37; Âl-i İmran 3/134.

hemen Allah'a sığın. O işitendir, bilendir." buyurmaktadır. Demek ki öfkelenilen kişiye duyulan kötü düşünce ve intikam hissi şeytanın vesvesesi ile oluşmaktadır.

Peygamber (sav) tebliğ yaparken bilgisiz bir toplumla uğraşmış, onların eziyetlerine her türlü saygısızlıklarına rağmen onlara yumuşaklıkla davranmıştır. Bu O'nun katı kalpli olmayışından kaynaklanmaktadır. Buna rağmen Allah O'na da şeytanın vesveselerinden kurtulmanın yolunu göstermiştir. Elbette günümüz insanı, sosyal ilişkilerde ve özellikle de islami tebliği gerçekleştiren din görevlileri, iletişimde bu hususu göz önünde bulundurmaya çok muhtaçtır.

Ayetteki 'nezğ' ifadesi, aslında fesat anlamına gelmektedir.²⁶⁸ Yazır ise ifadeyi gıcıklama olarak tercüme etmiştir.²⁶⁹ Aynı kelime Yusuf suresi 100. ayette de, Hz Yusuf ve kardeşlerinin aralarının açılması, şeytanın dürtmesi ve fesadı manalarında kullanılmıştır. Dolayısıyla kelime şeytanın kalbe tesir ettiği vesvese türünden düşünceleri ifade etmektedir. Kur'ân-ı Kerîmde şeytanın cennetteyken Hz. Adem ve Havva'ya vesvese verdiği²⁷⁰, bu hale açık kalplere, vesveseden korunmak için de Nâs suresinin tavsiye edildiği malumdur. Dikkat çeken bir diğer nokta, ibadet edilirken de insanın vesveseden uzak olmayışdır. Bu nedenle Kur'ân okurken dahi istiaze ile başlanması tavsiye edilmiştir.²⁷¹

Özellikle öfkeliyken ne dediğini, nasıl davrandığını bilmeyen insan, Allah'a sığınarak öfkesinden kurtulmanın yolunu bulmalıdır. Peygamber efendimiz (sav), bir sahabeyle otururken iki kişi tartışmış, öfkeden dolayı birinin yüzü kızarmış,

²⁶⁸ Kurtübî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, VII, S.344.

²⁶⁹ Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, IV, s.195.

²⁷⁰ Â'raf 7/20.

²⁷¹ Nahl 16/98.

damarları şişmişken peygamberimiz; "Ben bir kelime biliyorum. Eğer bu kimse onu söylese öfkesi gider, bu söz 'eûzu billâhi mineşşeytan' dır."²⁷² demiştir.

Bu durum Fussilet suresi 36.ayette ve Mu'minûn suresi 97-98. ayetlerde de önemine binaen tekrar vurgulanmıştır. Konuyla ilgili Peygamber efendimizin öğrettiği bir diğer dua da oldukça kapsamlıdır: "Şeytanın nefhinden (yani kibirden), nefesinden (yani şiirden), hemzinden (yani delilikten) Allah'a sığınırım."²⁷³

Yukarıdan beri anlatılan davranışlar, müminde olması tavsiye edilen olgun ahlaki erdemlerdir. Bütün bunları yapabilmek için Allah'ın azabından korkulup mükafatı ümit edilerek, O'nun çekilen sıkıntıları bildiği unutulmamalıdır. Elbette cahilin zulmü, sıkıntı çekenin de gizli ve açık halleri Allah'a malumdur. Dolayısıyla O'nun her şeyi işiten ve bilen olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır. Yukarda geçen ayet de bu hususu belirterek "*Allah İşitendir bilendir.*" ifadesiyle sona ermiştir. Güzel ahlak sahibi bir insan Allah'ın onu her an duyduğunu unutmamalı, sinirlendiği zaman da dilini kötü sözlerden sakınabilmelidir.

4-Kötülüğe Karşı Sabretme Tavsiye Edilmiştir

Bu güzel huya sahip olanların bir diğer özelliği de sabırlı oluşlarıdır. Fıtraten aceleci yaratılan insanın olaylara ve kişilere karşı sabır gösterebilmesi, ahlaki olgunluğunun neticesidir.

²⁷² Ahmet Davutoğlu, **Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi**, Sönmez Neşr., İst., 1980, Bed'ul Halk, H. no.1356, IX, s.57

²⁷³ Emiroğlu, **Esbâb-ı Nuzûl.**, VIII, s.127-128.

Sabır; bir şeyin acısına katlanmak, şikayette bulunmamaktır.²⁷⁴ Nefsi aklın ve ser'in istediği konularda darda tutmak, hastalık, kıtlık, fakirlik gibi dünya afetlerine tahammül etmektir. Alimler sabredilecek hususları üç ana başlık altında toplarlar: Hastalık veya belalara sabır. İbadete devam etmeye sabır. Günahlara karşı sabır. Görüldüğü gibi sabır, ahlaki bir disiplin ve kontrolü ifade etmektedir. Kur'an-ı Kerimde pek çok ayette bu konu işlenmiştir:

Allah'ın sabredenlerle beraber olduğu,²⁷⁵ iman edenlerin sabretmesi gerektiği,²⁷⁶ sabredenlere dünyadayken mükafatlar verileceği,²⁷⁷ ahirette ise cennetin güzel yerlerinin onlara verileceği müjdelenmiş,²⁷⁸ Eyüp (a.s.) da sabrıyla örnek olarak gösterilmiştir.²⁷⁹ Anlam alanı geniş, uygulaması zor olmakla birlikte mükafatı çok olan bir davranıştır.

Hz. Peygamber (sav) : *“İnsanlar arasına karışıp da onların eziyetlerine karşı sabreden mümin, insanlara karışmayan ve eziyetlerine sabretmeyen kimseden daha hayırlıdır.”*²⁸⁰ buyurarak bela, hastalık, musibet ya da ibadete karşı sabrın dışında insanların cahilliği veya hataları dolayısıyla sabreden kişinin sabırsıza göre hayırlı olduğunu ifade etmiştir.

İmam Gazali sabır konusunu İhya adlı eserinde geniş bir biçimde işlemiştir. O'na göre karşılaşılan durumlar çeşitli olunca, bunlara gösterilen tepki de sabrın dışında değişik isimler almaktadır. *“Sabır, fakirlik karşısında olursa eldekine kanaat, savaşta olursa cesaret, nefsin arzularına karşı olursa iffet, musibete karşı olursa gönül genişliği, söz hususunda olursa sır tutma, öfkeye karşı olursa da hilim adını*

²⁷⁴ İbn Manzur, **Lisânu'l Arab**, IV, s.438.

²⁷⁵ Bakara 2/153.

²⁷⁶ Âl-i İmran 3/200.

²⁷⁷ Â'raf 7/137;Bkz.; Secde 32/24.

²⁷⁸ Furkan 25/75.

²⁷⁹ Yusuf 12/18,83.

²⁸⁰ Tirmizi, **es-Sünen**, Kıyamet, 55.

alır. ²⁸¹ Konumuzun temelini oluşturan hatalara karşı öfkeliyken sabretmek de burada hilim adını almaktadır.

Konuyla ilgili Fussilet suresi 35. ayette de; *"Bu güzel davranışa (kötülüğe iyilikle mukabele etmeye) ancak sabredenler kavuşturulur. Buna ancak hayırdan büyük payı olanlar kavuşturulur."* buyrulmaktadır. Sabredip affeden kişinin, intikam almaya gücü yettiği halde affetmesi ve nefsin faziletlerinin artmasıyla ahlakın olgunlaşması, zor olmakla birlikte sevaplı bir iştir. Katade ve Mücahid bu davranışın karşılığının cennet olduğu yorumunu yapmışlardır.²⁸²

Mevlana Hazretleri de eserlerinde sabır konusunu pek çok yerde işlemiştir. Kapsamının genişliği nedeniyle sabrı; "varlığın özü ve özeti" olarak niteler.²⁸³ Ona göre insan sabrı sayesinde ahlaken olgunlaşır. Sabrederken sıkıntı çekmenin ardında aslında, kötü huylardan arınıldığını söylemekte, bunu şu sözleriyle ifade etmektedir: "Her zahmette, meşakkatte kızır kinlenirsen cilalanmadan nasıl ayna olacaksın." Gerçekten sabırla; tahammülü, hoşgörüsü artan, insanlara yumuşak davranan mümin aslında, Sabur olan Allah'ın ahlakını yansıtmaya başlamaktadır.

3) Kötülüğe İyilikle Mukabelede Sıla-i Rahimin Önemi

Yaratılışı itibariyle sosyal bir varlık olan insan, yaşadığı toplumun, yakın arkadaşlarının, akrabalarının ve ailesinin desteğine her zaman muhtaçtır. İslamın, toplumun bölünmesi yerine birlik ve beraberliğine teşvik eden öğütleri insanın bu ihtiyacıyla doğru orantılıdır. Ayrıca İslam, toplumsal birliği, inanların sosyal ve

²⁸¹ Gazâli, *İhya*, IV, s.126.

²⁸² Kurtûbi, *el-Câmiu li Ahkâmi'l Kur'ân*, XV, s.363.

²⁸³ Mevlâna Celaleddin, *Divân-ı Kebir*, Trc. Abdülbaki Gölpınarlı, Kültür Bakanlığı Yay., Ank., 1992, IV, s.427.

ekonomik bağlarının kuvvetlenmesini bir takım emirlerle koruma altına da almıştır. Ayet ve hadislerde belirtilen, inananların kardeşliği, müminlerin birbirine kenetlenmiş bir bina gibi dayanışma içinde olmaları, zekat ve sadakalarla ekonomik sınıf farklarının dağıtılmak istenmesi, hatta namazda sınıf farkı gözetmeden müminlerin aynı safta durması bu fikri destekleyen davranışlardır.

Kur'an-ı Kerim toplumda birliğin sağlanmasına önem verdiği gibi, bireylere bir takım sorumluluklar da yüklemiştir. İnsanların birbirlerine adaletle davranmalarına, karşılıklı hakların gözetilmesine ve iyiliğin yayılmasına önem vermektedir. Bu bağlamda dikkat edilmesi istenen haklardan ilki, yakınlıkta birinci sırayı alan anne ve baba hakkıdır.²⁸⁴ Bu husus, önemi dolayısıyla, Allah'tan başkasına kulluk etmenin yasaklanmasının hemen peşinden anılmaktadır.

*"Rabbin Ondan başkasına kulluk etmemenizi ve anne babaya iyi davranmanızı kesin olarak emretti."*²⁸⁵ Peygamber (sav) den de bu konuda pek çok hadis rivayet edilmiştir. Bir rivayette, Peygamberimiz (sav) kendisine önce kime iyi davranayım diye soran kişiye, üç kere "annene " demiş; soruyu soran kişi dördüncü kez de sorunca; " babana sonra en yakın olana, ondan sonra da en yakınına..." buyurmuştur.²⁸⁶ İyilik yapılacakları sıralayan bu hadiste de ilk sırayı evlat üstündeki hakkının çokluğu dolayısıyla anne almakta, daha sonra baba, daha sonra da yakınlar sıralanmaktadır.

Hadiste tavsiye edildiği gibi, akrabaların gözetilmesi, onların maddi manevi iyilik yapılması pek çok ayette de tavsiye edilmiştir.²⁸⁷ İsra suresi 26 ve 28. ayetlerde yakın çevreden başlayarak uzak çevreye; akraba, yoksul ve yolda kalmışlara

²⁸⁴ Bkz; Bakara 2/83, 180, 215; Nisâ 4/36; Ahkâf 46/15; Ankebüt 29/8; İsra 17/ 23-25.

²⁸⁵ İsra 17/23.

²⁸⁶ Tirmizi, **es-Sünen**, Birr, 1.

²⁸⁷ Bkz; Nisâ 4/36; Enfâl 8/75; Bakara 2/27; Muhammed 47/22-23.

hakkının verilmesi, verecek bir şeyi olmayanları ise hiç değilse sadaka olan güzel sözü söylemesi öğütlenmiştir:

“Akrabaya, yoksula ve yolda kalmış yolcuya haklarını ver, fakat saçıp savurma...Eğer Rabbinden umduğun bir rahmeti istemek için onlardan yüz çevirecek olursan o zaman onlara yumuşak söz söyle.” Bu ayetler gösteriyor ki, Yüce Allah çekirdek aileden başlayarak toplumun uzak sınıflarına kadar iyilikle kurulan bağlara önem vermekte, bunların koparılmasını istememektedir. Ayrıca Peygamberimiz de (sav) sıla-i rahimin ne derece önemli olduğunu; *“Sıla-i rahimi terk eden cennete giremez.”* buyurarak ifade etmiştir.²⁸⁸

Konumuzun temelini oluşturan olgun müminlerin bir özelliği de sıla-i rahimi önemsemeleridir. Râ'd suresi 22-23. ayetlerde bu husus diğer birtakım özelliklerle beraber anlatılmıştır:

“Onlar (Akıl sahipleri) Allah’ın riayet edilmesini emrettiği haklara riayet eden, Rablerine saygı besleyen ve kötü hesaptan korkanlardır. Onlar Rablerinin rızasına ermek için sabreden, namazı dosdoğru kılan, kendilerine verdiğimiz rızklardan gizli ve açık, Allah için harcayan ve kötülüğü iyilikle ortadan kaldıranlardır. İşte bunlar için dünya yurdunun iyi sonucu vardır.”

Ayette Allah’ın riayet edilmesini istediği haklar içine akraba ve dostların gözetilmesi, onlara maddi manevi yardımda bulunulması gibi konular girer. Ayrıca eşlerin birbirlerine karşı sevgi ve şefkat beslemeleri, birbiriyle iyi anlaşanların bağlarını koparmamaları,²⁸⁹ Hz. Peygamberi ziyaret veya cihatla onu desteklemek ve müslümanların birbiri üstünde farz olan hakları bu ayetin kapsadığı haklardandır.

²⁸⁸ Buhâri, **es-Sahih**, Edep 11; Müslim, **es-Sahih**, Birr 18; Ebu Davud, **es-Sünen**, 1696; Tirmizi, **es-Sünen**, 1909.

²⁸⁹ Muhammed Kutub, **Kur’ân Araştırmaları**, Özdemir Basımevi, 1983, İst., I, S327.

Râzi ve Yazır'a göre akrabaları gözetme, hasta ziyareti, vefat edenlerin cenazelerine katılma, selam verme, tebessümü yayma hatta hayvan ve bitkilere canlıların tümüne iyi davranma bu emir dahilindedir.²⁹⁰ Dolayısıyla mümin güler yüzlü, çevresine duyarlı, vefalı ve merhametlidir. Ayrıca hesap kokusuyla attığı adımın Allah rızasına uygunluğunu ölçen, namazı dosdoğru kılan, kazandığıyla akraba ve yoksullara iyilik yapan ve kötülüğü iyilikle karşılayandır. Bu özellikler ahlaken yücelen müminin resmini net bir biçimde çizmektedir.

Batı toplumunun etkisiyle, zenginliğin bireyselliğe mahsus kılındığı, yaşamının paylaşmaktan uzak, sadece fertlerin kendi rahat ve huzurunun temini gibi algılandığı, aile bağlarının koparıldığı, yaşlıların huzurevlerinde kalmaya zorlandığı bir toplum yapısına yaklaştığımız şu günlerde, bu ayetleri tekrar gözden geçirmeye ne kadar muhtaç olduğumuz ortadadır.

Peygamberimiz (sav), sıla-i rahimde karşılıksız iyiliğin nasıl olacağını öğretmekte ve şöyle buyurmaktadır: “Asıl sıla, sana gelen akrabaya gitmen değil, sana gelmeyene (akrabalık bağını kesene) gitmendir.” Hakiki olgunluk, gelmeyene gitmek, mahrum edene vermek, akraba ve yakınların maddi manevi haklarını gözetebilmektedir. Bunun püf noktası sanıyoruz ki, iyiliğin karşılığının yalnızca Allah'tan beklenmesidir. Aksi takdirde bencillik, hırs ve çıkarıcılık insanı bu ahlaki olgunluktan mahrum bırakır. Bu bilinci ifade eden şu rivayet de konumuzu net bir biçimde açıklamaktadır:

Bir gün Peygamberimiz (sav)'e gelen bir sahabe; “Benim akrabalarım var, ben onlara sıla yapıyorum; onlar ise benimle alakayı kesiyorlar, ben onlara iyilik yapıyorum; onlar ise bana kötülük yapıyorlar, ben onlara yumuşak davranıyorum;

²⁹⁰ Râzi, *et-Tefsîru'l Kebir*, XIII, s.437; Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili*, V, s.141.

onlar ise buna karşılık cahillik yapıyorlar.” demiş, Peygamberimiz (sav) ise; “Eğer dediğin gibiyse sanki onlara sıcak kül yediriyorsun. Bu hal üzere devam edersen Allah tarafından bir yardımcı (onlara karşı) daima seninle beraber bulunacaktır.”²⁹¹ buyurmuştur.

Görüldüğü gibi, sıla-i rahimi karşılıksız, Allah için gözetilen kazançlı çıkacaktır. Asıl sıla böyle karşılık beklemeden yapılandır. Bu güzel davranış da olgun müminin vasıflarındandır. Ayrıca gözetilen akrabanın, kalben iyilik yapana yaklaşmasına ve bağlarını tazelemesine de vesile olur.

4) Kötü Söze Karşı Güzel Söz Tavsiye Edilmiştir

İnsan, güzel sestene, güzel manzaralardan ve güzel sözden çabucak etkilenen latif bir ruha sahiptir. Kendisine iyilik yapılması hoşuna gittiği gibi tatlı dil ve iltifattan da çok hoşlanır. Yaptığı hatalara karşı, uyarı mahiyetindeki sert bir hitap yerine güzel bir söz, yanlışını düzeltmesi adına çok daha tesirli olur. Çünkü insan tabiatı kolaylık ve yumuşaklıkla daha çabuk yola gelir. Bu nedenle de güler yüzlü, yumuşak sözlü insanlar herkesin kalbini kazanır.

Kur’ân-ı Kerîm incelendiğinde, Allah’ın yanlış fikir ve sapık davranışlarla insanlık onurunu kaybeden toplumlara, insanlık şerefine yükselmeleri, ahlak ve amelde istikamete erişmeleri için sayısız peygamberler göndermiş olduğu görülür. Yüce Rabbimiz, bu peygamberlerden Hz Musa ve kardeşi Hz. Harun’a, azılı düşmanları Firavuna giderken: ‘Gidin de ona yumuşak söz söyleyin, belki öğüt alır

²⁹¹ Müslim, **es-Sahih**, Kitâbu’l Birr, H no.2558.

veya korkar.²⁹² buyurarak, güzel sözün tesirini ifade etmiştir. Firavun'a karşı bile güzel bir üslup tavsiye edilirken, inananların müslüman kardeşlerine karşı sert ve haşin olmaları nasıl hayal edilebilir.

Bu nedenle, Allah'ın (zulme uğrayan kimsenin dışında) kötü sözün açıktan söylenmesinden hoşlanmadığı bildirilmiş,²⁹³ pek çok ayette de, müslümanların birbirleri aralarında güzel konuşmaları istenmiştir.²⁹⁴ Örneğin İsra suresi 53. ayette Yüce Rabbimiz; inananların birbirleri arasında nezaketli, kibar ve tatlı dilli olmalarını, güzel söz söylemelerini emretmektedir: *“Kullarıma söyle en güzel sözü söylesinler. Çünkü şeytan aralarını bozar. Şeytan insanın apaçık bir düşmanıdır.”*²⁹⁵ Bu düstur, günlük hayatta, bilhassa da eğitim hayatında son derece önemli yer tutmaktadır. Özellikle yanlışları düzeltmeye çalışan eğitimcilerin ve anne- babaların kullandıkları kelimeleri dikkatle seçmeleri, tartışmayı bertaraf edecek, gönül alacak hoş bir üslup kullanmaları gerekir. Öfkeliyken, şeytan vesveseleriyle çabucak tartışmayı alevlendirmeye ve arayı bozmaya çalışır. Olgun mümin dilini her zaman güzel söze alıştırmalıdır ki, öfkeliyken dahi ağzından dökülen sözler kalp kırmasın.

Hoşgörü anlayışıyla bulunduğu asra ve günümüz dünyasına örnek olan Mevlana Hazretleri, tatlı dilin oluşturacağı tesiri, “Hilim kılıcı demir kılıçtan daha keskindir, hatta yüzlerce ordudan daha galip ve üstündür.”²⁹⁶ diyerek güzel bir benzetmeyle ifade etmiştir.

Elbette tatlı ve yumuşak söz hususunda en dikkat çeken örnek ahlak, hal, tavır ve anlayışıyla örnek seçilen Hz. Muhammed (sav)'dir. Ayetlerin ifadesiyle; ahlakı

²⁹² Tâhâ 20/44.

²⁹³ Nisâ 4/148.

²⁹⁴ Bkz: İsra 17/28; Nisa 4/5,8, 63; Fussilet 41/34.

²⁹⁵ İsra 17/53.

²⁹⁶ Mevlâna, **Mesnevi**, Trc. Veled İzbudak, MEB.Yay., İst., 1991, I, s.319.

pek yüce olan,²⁹⁷ alemlere rahmet olarak gönderilen,²⁹⁸ ve müminlere karşı çok şefkatli ve merhametli olan²⁹⁹ Hz. Peygamber'in üslubu son derece yumuşak ve dili tatlıydı. O'nun nazik, ince ve kibar oluşu, bizzat Kur'an tarafından da onaylanmakta, Âl-i İmran suresinde şöyle buyrulmaktadır:

“Allah'ın rahmetiyle onlara yumuşak davrandın. Şayet kaba ve katı yürekli olsaydın, etrafından dağılıp giderlerdi...”

Kaba ve kırıcı insanların çevresindekiler üstünde etkili olması söz konusu olmamaktadır. Tek başına tebliğe başlayan Efendimiz (sav), vefat ettiğinde ardında yüzlerce aşık bırakmıştır. Elbette bunda gönül kazanan üslubunun etkisi inkar edilemez. Fazlur Rahman'ın dediği gibi; *“Karakter yapısı incelendiğinde, yumuşak huylu, içedönük, çekingen ve tarihin akışı içerisinde insanlığın varlık olarak benliğini belirlemek isteyen dakik bir basirete ve içten fişkırان duygusal tepkiye sahip bir şahsiyet sergilediği görülür.”*³⁰⁰ Onun hataları düzeltmede kötülüğe misliyle karşılık vermeyişi, olgun mümin için en güzel ahlaki örnektir. Enes İbn Malik bu konuda şunları söylemiştir:

*“Hz. Peygambere on sene hizmet ettim, bir kere bana of demedi. Yaptığım bir iş için, niçin böyle yaptın veya şöyle yapsaydın da demedi.”*³⁰¹

Bu açıdan, kötülüğe iyilikle karşılık verenlerin bir özelliği de hatalı, kusurlu olanlara tatlı dille hitap etmeleridir. Tabiatı itibariyle iyilik kalpleri açan güçlü bir anahtar, kötülükse kalplere kin ve nefret tohumu eken bir hastalıktır. İyiliğin özünde sevgi, saygı, sempati ve güzellik vardır. Kötülüğün tabiatında ise karamsarlık,

²⁹⁷ Kalem 68/4.

²⁹⁸ Enbiyâ 21/107.

²⁹⁹ Tevbe 9/128.

³⁰⁰ Fazlur Rahman, **Ana Konularıyla Kur'ân**, s.154.

³⁰¹ Müslim, **es-Sahih**, Kitabu'l Birr, IV, 2015.

hırçınlık, düşmanlık ve çirkinlik vardır.³⁰² İmanı ve ahlakıyla olgun mümin; kötülüğe, kötü söze, kötü fikre kapılıp aynıyla karşılık vermeyen, hilm ve tatlılıkla karşılık vererek tartışmalara fırsat vermeyen kişidir. Ayette şöyle buyrulmuştur:

*"İşte onların sabredip kötülüğü iyilikle savmaları ve kendilerine rızık olarak verdiklerimden Allah yolunda harcamaları karşılığında, mükafatları kendilerine iki kez verilecektir."*³⁰³

Ayet ehli kitaptan iman eden kişiler hakkında inmiştir. Kaç kişi ve kimler oldukları hususunda farklı rivayetler mevcuttur.³⁰⁴ Ancak mana aynı özelliklere sahip herkesi kapsar. Kötülüklerini iyi sözlerle savarlar. Dinlerini değiştirmeleri sebebiyle yakınlarından gördükleri tepkiye rağmen, onların kötü sözlerine karşılık vermez ve selam verirler. Buradaki selam, ilk anda anlaşılan tahiyye selamı değil, 'vereceğimiz karşılıktan selamette olun.' mesajıdır. Şahıslarına yöneltilen kötü söz, hakaret veya küfürlere karşı ahlaki olgunluk göstererek karşılık vermemeleri teşvik edilmiştir. Bu durum Furkan suresi 63.ayette:

"Rahmanın kulları yer yüzünde vakarla yürüyen kimselerdir. Cahiller onlara laf attıklarında 'selam' der geçerler." ifadesiyle ve 72. ayette *"...Onlar faydasız ve boş bir şeyle karşılaştıklarında vakar ve hoşgörüyle geçip gidenlerdir."* ifadesiyle net bir biçimde anlatılmıştır. Bu davranışla, karşıdakinin seviyesine düşmemek ve izzeti korumak söz konusu olmaktadır. İslam müslümanın izzetini Allah'tan, O'na olan inancından kaynakladığını dile getirmektedir. Buradaki davranışla olgun mümin şerefini düşürmeden, izzetini koruyarak, Allah'ın ahlakına yaklaşmaktadır.

³⁰² Saka, **Yabancılaşma Karşısında Kur'an**, s. 214.

³⁰³ Kasas 28/54.

³⁰⁴ Bkz. Emiroğlu, **Esbâb-ı Nuzül**, VIII, s. 449-452.

Bu özellik inananlar arasında huy haline dönüşürse, sanıyoruz ki toplumsal olaylardaki şiddet oranı da azalacaktır.

B) KÖTÜLÜĞE KARŞI İYİLİĞİN FAYDALARI

Elbette kötülüğe karşı iyiliğin fert ve toplum açısından pek çok faydaları mevcuttur. Bu bölümde bu güzel ahlakın sahipleri kimlerdir, belirli özellikleri nelerdir ve toplum açısından bu davranışın olumlu etkileri nelerdir? Bu sorulara cevap bulmaya çalışacağız.

1) Kötülüğe Karşı İyilik Olgun Müminin Ahlakıdır

Dinimizin amacı, insanı medeni ve olgun kılmaktır. İnsan ölçülü ve ahlaklı davrandığı, iradesine hakim olduğu derecede olgunlaşmış sayılır. Bu nedenle yalnızca ibadet etmesi kulluğu için yeterli görülmemiştir. Allah'a karşı bir takım sorumlulukları yerine getirmesi gerektiği gibi, topluma ve insanlara karşı da yapması gerekenler söz konusudur. Bu nedenle İslam ferdi toplumdan ayrı tutmamıştır.

Olgun müslüman hal, tavır ve itikadıyla toplumun temel dinamiğidir. Allah'ı insandan istediği halifelik onun yaşamında tam manasını bulur. Çünkü zulüm etmez ve zulme de uğramaz. Dinin yapılmasını emrettiği hususlarda haksızlığa tahammülü olmaz. Şahsına karşı yapılanlar da ise affetmeyi üstün tutar. İncitmez de incinmez de.

Sosyal ilişkilerde zorluğu değil kolaylığı esas alır. Hata ve kusurlarına rağmen kısas yapmaktan, intikam almaktan vazgeçip affeder. Akrabaların, yetim ve yoksulun hakkını gözetir. Sıla-i rahmi koparmaz. Gelmeyene gider, vermeyene verir, eziyet edenden intikam almaz, ona yumuşaklıkla, tatlı dille güzel huyla muamele eder. İyilikleri sayesinde toplum gözünde yücelir. Zaten insan fitraten iyiliklere düşkün yaratılmıştır. Meşhur olmuş bir sözde denildiği gibi, insan ihsanın kuludur. İyilik yaptığı akrabaları, komşuları, çevresi gözünde, onların yapamadığını yaptığı için yücelir.

Cahillerin kötü söz ve hakaretlerine olgunluk gösterir, sözle atışmak yerine vakarla, selamla karşılık verir. Bu tavrı güçsüzlüğünden değil, tenezzül etmemesinden kaynaklanır. Boş ve gereksiz tartışmalarla kin ve düşmanlık ateşini yakmaz, onurlu işlerle meşgul olur. İmanı ve ahlakıyla kamil derecelere varan seçkinlerin hayatı bu açıdan halktan bağımsız geçmemiştir. Çünkü inanan, inandığını tam manasıyla yaşayan, ideali yakalayan, model insan hayatının gayesini insanlara faydalı olmaya adar. Bu itibarla Hz. Peygamber vahiy almaya başladıktan sonra uzlet hayatı yaşamamıştır. Pek çok dalda eser veren İmam Gazali, yaşadığı uzlet hayatında manen olgunlaşıp, üniversiteye dönmüş, çevresine faydalı olmuştur. Dolayısıyla olgun mümin toplumdan kopuk yaşayamaz.

Olgun mümin sosyal hayatın ötesinde, iç dünyasında da manevi bütünlüğü yakalamıştır. Ruh dünyası kirlilerden arınmıştır. Günah işlediği takdirde ise tövbe ederek hatalarını sevapla değiştirir.

Elbette bu yüce ahlakın oluşması için sabrın çok, gönlün geniş, imanın tam olması gerekmektedir. Bu kimseler Allah'a imanı, tüm sosyal ve ferdi davranışlarının hareket noktasında tutarlar. Düşünce ve fiilleri adeta Allah'ın boyasına boyanmıştır.

Artık cennet ümidi veya cehennem korkusu ruh dünyalarına kapalıdır. Ahmet Naim'in de belirttiği gibi, "*Ahlâki kemale ermek için yapılan hitapların konusu iki boyutludur. Bir tarafta Allah rızası, öbür tarafta ise sevap ümidi ile ceza korkusu. Başlangıçta herkes sevap ümidi ve ceza korkusuyla hareket eder. Çünkü sırf Allah rızasından dolayı harekete geçebilmek, büyük bir kemal seviyesini kazanmaya bağlıdır.*"³⁰⁵ Olgun insanın en belirgin yönü de budur. İnsanların tavırlarına aldırış etmez, iyilik yaparak hoşgörüyü karşılık verir. Çünkü tek isteği Allah'ın hoşnutluğunu yakalamaktır.

Bu ideal insan profilini en belirgin şekilde Hz. Muhammed (sav)'in hayatında bulmaktayız. Ondan sonra yaşayan pek çok mümin de fikirleri ve hayatıyla kemale ermiş, ardında asırlarca okunacak seçkin eserler bırakmıştır. Bu itibarla belirtmeliyiz ki, inananlar Kur'ân ve Sünneti iyi anladığı, emirlerine sarıldığı, bu ikisinin çizdiği ideal doğrultusunda yaşadığı sürece, kamil imana ve halife insan seviyesine yükselecektir.

2) Kötülüğe Karşı İyilik İnsanı Olgunlaştırır

Konunun bir diğer yönü de olgun kişinin iyilikleri neticesinde, muhatabının geçirdiği ahlaki eğitim sürecidir. Hataya karşı güzellikle muamele, hatanın tekrarına engel olmaktadır. Bu aslında güzel bir terbiye metodudur. Peygamberimiz bu konuda: "İnsanlara dini ve vazifelerini öğretirken kolaylık gösterin, güçlük

³⁰⁵ Ahmet Naim, **İslam Ahlakının Esasları**, Trc. Recep Kılıç, TDV. Yay., Ank., 1995, s.XL.

çıkarmayın. Sizden biri öfkelenildiğinde sussun.”³⁰⁶ buyurarak eğitimde kötülük ve hatalara karşı yumuşaklığı ve sabrı tavsiye etmektedir.

Eğitimde ceza, istenilen davranışa ulaşmak ve istenilmeyen davranıştan sakınmak için uygulanır. Ödül ise, bireyin istenilen davranışı yapması veya tekrarlaması için verilir.³⁰⁷ Nitekim ödül ve cezaların eğitime etkisi araştırıldığında; ödülün öğrenme üzerindeki etkisinin her zaman cezadan daha çok olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca ödül bireyin zamanla konuyla ilgili olan başka alanlara da ilgi duymasına yol açar.³⁰⁸ Yani bireyin öz güven ve bilgi edinme açısından gelişimine olumlu etki eder. Nitekim kötülüğe iyilikle karşılık da, iletişimde hataya karşı verilen ödül gibidir. Aslında iyilikle muamele edilen kişi, hatasını tekrarlamamaya ve aynı iyiliği başkalarına karşı yapmaya teşvik edilmektedir. Kötülüğe aynıyla karşılık vermeyerek aslında muhatabın kalbindeki kötü hisler silinmekte, istenilen davranış yani hatanın ortadan kalkması da güzellikle gerçekleşmektedir. Ayrıca bireyler arasında sevgi temelli bir bağ kurulmaktadır. Aksi gerçekleştiğinde intikam hırsı kalbe dolacak ve düşmanlık artacaktır. Hala ülkemizde bazı bölgelerde görülen kan davaları bu yanlış muamelenin bir sonucudur.

Nitekim Fussilet suresi 34. ayet-i kerimede; *“Kötülüğe iyilikle karşılık verince seninle arasında düşmanlık olan kişi yakın bir dost gibi olur.”* buyrulmuştur. Ayetin Ebu Süfyan veya Ebu Cehil hakkında indiği rivayetleri vardır. Ancak kuvvetli görüş Ebu Süfyan hakkında indiğidir.³⁰⁹ Ebu Süfyan, Bedir savaşına katılır, Bedir’de onun dışında müşriklerin önde gelen liderleri öldürülür. Uhud savaşında intikam hissiyle doludur ve ordu komutanıdır. Bu savaşta pek çok şehit verilmesinde,

³⁰⁶ Ahmet İbn Hanbel, **el-Müsned**, H no.2136/ 2556.

³⁰⁷ Bkz.İbrahim Ethem Başaran, **Eğitim Psikolojisi**, Gül yay., Ank., 1991, s. 238.

³⁰⁸ Cavit Binbaşıoğlu, **Eğitim Psikolojisi**, Binbaşıoğlu yay., Ank., 1982, s. 377.

³⁰⁹ Kurtubi, **el-Camiu li-Ahkâmi'l Kur’ân**, XV, s. 363; Emiroğlu, **Esbab-ı Nuzül**, X, s.229.

müminlerin sıkıntı çekmesinde etkili olmuştur. Hendek savaşında da müşrik ordularının komutanıdır. Hudeybiyede Peygamber (sav)ve sahabelerini umre yapmaktan men etmiştir. Yıllarca süregelen düşmanlığına rağmen Mekke'nin fethinde o affedilmiş, onun evine sığınanlarında kurtulacağı duyurulmuştur. Hz. Peygamber tüm yaptıklarına karşı ona merhametle muamele etmiş, bu güzel davranış onda da ayetin ifade ettiği gibi tesirini göstermiştir. Ebu Süfyan yıllarca savaştığı Peygambere, iyiliğinden sonra bir akraba gibi yakın ve samimi bir dost olmuştur.

Sonuç olarak aflu ve merhametle davranma, hata yapanın gönlünde yumuşaklığın doğmasına, kötü hislerin silinmesine ve iyilik yapma hissinin artmasına neden olur. Bu açıdan toplumsa alanda da faydaları çoktur. Müslümanlar bu ilkeyi eğitim ve sosyal hayatta göz ardı etmemelidirler.

3)Topluma huzur getirir

Din insan hayatının her yönüne etki etmektedir. Davranış ve yaşam tarzı kültürden, coğrafya ve tarihten önce dinin, ekseninde şekillenir. Toplumların bütünlüğünde de dinin toplayıcılık yönü göz ardı edilemez. Kur'an ve Sünnet pek çok düsturuyla bu konuya açıklık getirmiştir.

İslam insanın sosyalleşme isteğinin fitratın kaynaklandığını ifade etmektedir. Hucurat suresi 13. ayette; *“Ey insanlar sizi bir erkek ve kadından yarattık ve sizi birbirinizi tanıyasınız diye kabile ve şubelere ayırdık.”* buyrulmuştur. İnsanların farklılıkları nedeniyle birbirini tanımaları gerektiği ve insanın toplumsal birliğe olan ihtiyacı dolayısıyla kabileler halinde yaratıldığı bildirilmiştir. Toplumsal bütünlüğün sağlanmasında, Kur'ân ve Sünnetin birleştirici emirleri etkili olmuştur. Bu açıdan

Kur'ân müslümanlar arasında inanç kaynaklı bir bağ bulunduğunu,“Muhakkak ki müminler kardeştir”³¹⁰ ayetiyle açıkça belirtmektedir. Kardeşlik bağı ise bizzat Allah-u Teala'nın kalplere verdiği hisle kurulmuştur. Elbette bu bağlılık; çıkar, kan bağı ve maddiyat üzerine kurulan tüm birlikteliklerden daha kuvvetlidir.

Kur'ân inanların hayırlı işlerde yardımlaşmasını, günah ve düşmanlıktan uzak durmalarını istemektedir.³¹¹ Bu emrin daha kapsamlısı ise sıkça tekrarlanan müminlerin birbirlerine iyiliği emredip kötülüklerden sakındırmaları emridir. Bu husus islam toplumunun önde gelen nitelikleri arasında sayılmıştır. Bir toplumun, iyiliği hakim kılarak kötü ve fena şeyleri terk etmesi ahlaki alanda son derece önemlidir. Bunun için aranızda “İyiliği emredip kötülükten sakındıran bir ümmet bulunsun.” denilirken bir taraftan da “Siz insanlar arasından çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz, iyiliği emredip kötülükten sakındırırsınız ...”³¹² buyurularak hayırlı oluş bu ilkenin uygulanmasına bağlanmıştır.

Kötülük ve iyilik insanın şahsi iradesiyle ortaya çıkmaktadır. Yüce Rabbimiz iyiliklerin hata ve kusurları sileceğini bildirmiştir: “*Gecenin sabaha yakın kısmında ve gündüzün iki tarafında namazı dosdoğru kılınız. Şüphesiz iyi ameller kötü amelleri giderir.*”³¹³ Elbette bu ayet Allah'ın kullarına olan merhametini de gösterir. Aynı manada bir hadis-i şerifte de “*Nerede olursan ol Allah'tan kork, kötülüğün peşinden iyilik yap ki onu silsin. İnsanlara da güzel muamele et.*”³¹⁴ buyrulmuştur. Dikkatimizi çeken nokta takva, iyilik ve güzel ahlakın peş peşe anılmasıdır. Takva ve iyilikle bireyin iç dünyası, güzel ahlakla da sosyal hayatı düzene girerek kişi istediği huzuru yakalar.

³¹⁰ Hucurât 49/10.

³¹¹ Bkz. Mâide 5/2.

³¹² Âl-i İmran 3/104,110.

³¹³ Hüd 11/114

³¹⁴ Müslim, **es-Sahih**, Kitabu'l Birr, H. no.1987.

Toplumun düzene kavuşması, birlik ve beraberliğin sürekli sağlanması için merhamet ve saygının gözetilmesi gerekir. Bu anlamda hoşgörülü mümin fikir ve davranışlardaki farklılıklara takılmayarak, ilişkilerinde karşısındakinin halife oluşunu unutmaz. Herkese Allah'ın kulu oluşuyla değer vererek hakkı korur. Zulmetmez, zulme de uğramaz. Sertlik yerine uzlaşma yoluyla iletişim kurar. Böylece hem insanlar arasında hem de Rabbinin katında yücelir, hayra ulaşır. Hadis-i Şerifte buyurulduğu gibi “Yumuşaklıktan mahrum olan hayırdan da mahrum olur.”³¹⁵ Bu ilkeleri göz önünde tutarak insanlara iyilikle karşılık verir. Elbette böyle bir şuur, aile terbiyesinden başlayarak, sosyal hayatın her aşamasına yayılırsa toplumsal barışa gözle görülür katkıları olacaktır.

³¹⁵ Ebu Davud, **es-Sünen**, Mısır, 1952, Bab. Selam II, s.643.

SONUÇ

Kur'ân insanın özelliklerini ve geliştirmesi gerekli yönlerini pek çok ayette işlemiştir. Yaratılışını, sorumluluklarını, olumlu ve olumsuz özelliklerini dile getirmiş; insanın varlıklar arasındaki üstünlüğünü bildirerek, ulaşması gereken ahlaki seviyeyi belirlemiştir. Tezimizin konusunu oluşturan kötülüğe karşı iyilik bu açıdan, beraberinde getirdiği ahlaki düsturlarla önemli bir konumdur. Çünkü derinlemesine incelendiğinde bu tavsiyeyle islam ahlakının insanı olgunlaştıran, hoşgörü ve bakış açısı kazandıran güzel emirlerinin bireylere kazandırıldığı görülecektir. Kur'an kullanımında iyilik ve kötülük manasına gelen pek çok kelime kullanılmışken çalışmamızda özellikle "hasene ve seyyie" kelimeleri üzerinde durduk. Çünkü kötülüğe iyilikle karşılık vermek Kur'anda hep bu ifadelerle anlatılmıştır.

İyilik, sözlükte; fiziki güzelliği, gönlü ve ruhu rahatlatan söz ve davranışları ifade etmektedir. Kur'ân-ı Kerîmde iman, bolluk, yağmur, sevap, zafer gibi insan fitratının hoşnut olacağı nimetler bu kelimeyle anlatılmıştır. Güzel örnek, güzel hatırlanma ifadeleri de bu kelimeyle ifade edilmiştir. Yani kelime insana hoş gelen halleri ve güzel ahlakı anlatmaktadır.

Aksi olan kötülük ise, fiziki çirkinlikle beraber fena söz ve davranışlar için kullanılır. Bu kelimenin terim anlamını ise; günah, sıkıntı ve küfür kelimeleri karşılar.

İnsan fitraten güzel işler yapmaya ve güzel karşılık bulmaya düşkündür. Onun için de iyilikten hoşlanırken, kötülükten rahatsız olur. Kendisine yumuşaklıkla davranılmasını ister. Ancak hata yapanlara karşı her zaman aynı enginliği gösteremez. Kur'ân'ın tavsiye ettiği gibi kötülüğe karşı iyilik yapanlar bu yüce ahlaklarıyla övülmüşlerdir. Şahıslarına yönelik suçları affetmeleri, tatlı dilli oluşları, özellikle insanların eziyetlerine karşı sabretmeleri, sinirliyen kendilerine hakim oluşları, sosyal bağların kuvvetlenmesi adına akrabalık bağını koparanlara dahi sıla-i rahimde bulunmaları sayılan güzel özellikleridir. Ayrıca bu ahlak sahiplerinin en belirgin yönleri, yaptıkları işlerde insanlardan karşılık beklemeden yalnızca Allah'ın rızasını gözetmeleri ve Onun yardımına sarılmalarıdır.

Kur'ân insanın sosyal yönünü de incelemiştir. İnananlar arasında kuvvetli bir bağ kurulmasını isterken, müminlerin kardeş olduğunu, inananların birbirlerinin velileri olduğunu, bizzat Allah-u Teâla'nın kalplere verdiği hisle müminler arasında kuvvetli bir sevginin yer ettiğini belirtmiştir. Bu açıdan bakıldığında kötülüğe karşı iyilik yapmanın da fert ve toplum bazındaki olumlu etkileri söz konusudur. Hatası iyilikle karşılanan kişi, güzel ahlaka yönelmekte, doğru davranışı bizzat tecrübe ederek öğrenmektedir. Karşısındaki kişi nefret ettiği düşmanı dahi olsa, iyiliğinden sonra ona karşı kalbi yumuşamakta ve aralarında sevgi bağı kurulmaktadır.

Bu itibarla; belirtmeliyiz ki hatalı davranışlarına karşı iyilikle mukabele edilen kimsenin ahlaken yaşadığı gelişme, din eğitiminde ve din psikolojisi alanlarında da derinlemesine işlenecek kadar önem arz etmektedir. Ümidimiz Kur'ân'ın tavsiye ettiği bu güzel ahlakın hatırlanmasının ve yaşanarak diri tutulmasının; süregelen bir takım sosyal bunalımlara çözüm getirmesidir.

KAYNAKÇA

- Akşit, Cevat, **İslamda Ceza Hukuku ve İnsani Esasları**, Yay. yok, Yer yok, 1984.
- Altıntaş, Hayrani, **Marifetname'de Tasavvuf**, Cimtay Matbaası, İst., 1981.
- Altıntaş, Ramazan, "**Hz. Peygamberin İnsan Sevgisi**", Diyanet İlmî Dergi, Başak Matb., C.39.
- Âlusi, Mahmut, **Ruhu'l-Maâni Fi Tefsir-il Kur'ani'l-Azim**, Dâru'l Fıkr, Beyrut, 1997.
- Atay, Hüseyin, "**Allah'ın Halifesi İnsan**", A.Ü.İ.F.D., XVIII.
- Ateş, Süleyman, **Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri**, Yeni Ufuklar Neşriyat, İst., 1988.
- Aydın, Hayati, **Kur'ânda İnsan Psikolojisi**, Tivmaş Yayınları, İst., 2003.
- Aydın, Selim, "**Farklı Boyutlarıyla İnsan**", Sızıntı Dergisi, Çağlayan Yay., İst., 2006, S.326.
- Bâr, Muhammed Ali, **Kur'ân-ı Kerîme Göre İnsanın Yaratılışı**, TDV. Yayınları, Ank., 2005.
- Başaran, İbrahim Ethem, **Eğitim Psikolojisi**, Gül Yayınları, Ank., 1991.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, **Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Alisi ve Tefsiri**, Bilmen Yayınları, İst., 1985.
- Binbaşıoğlu, Cavit, **Eğitim Psikolojisi**, Binbaşıoğlu Yayınları, Ank., 1982.
- Bolay, Süleyman Hayri, "**İslam ve İnsan**", Diyanet İlmî Dergi, Ayyıldız Mat., Ank., 1970.
- Bursevi, İsmail Hakkı, **Ruhu'l-Beyân**, Erkam Yay., İst., 2007.
- Canan, İbrahim, **Kütüb-i Sitte Muhtasarı ve Şerhi**, Akçağ Yay., Ank. 1998.
- Cerrahoğlu, İsmail, "**Kur'ân'da İnsanın Yaratılış Sahnesinin Düşündürdükleri**", A.Ü.İ.F. Dergisi, A.Ü.Basımevi, Ank., 1975, S.7.
- Çağrııcı, Mustafa, Diyanet İslam Ansiklopedisi, "**Hasene**", C.XVI.
- Davutoğlu, Ahmet, **Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi**, Sönmez Neşr., İst., 1980.
- Dumlu, Ömer, **Kur'ân-ı Kerîmde Salah Meselesi**, DİB. Yay., Ank. 1992.

- el-Acluni, İsmail b. Muhammed, **Keşfu'l Hafâ ve Mûzilu'l-İlbas**, Mektebetü'l Kudsiy, Kahire., h. 1351.
- el-Beydâvi, Abdullah Bin Ömer, **Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Tevil**, Dârus-Sadr, Beyrut, 2001.
- el-Cevheri, İsmail b. Hammad, **Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye**, Dâru'l Kitab, Mısır, 1956.
- el-Ezheri, Ebu Mansur Muhammed b. Ahmed, **Tehzibü'l-Luğa**, Daru'l Mısır, Kahire, 1964.
- el-İsfehâni, Râğıb, **el-Müfredât Fi Garibi'l Hadis**, Matba-ı Hayriye, Mısır, 1994.
- el-İsfehâni, Râğıb, **el-Müfredâti fi Garibi'l-Kur'ân** Trc. Abdülbaki Güneş, Mehmet Yolcu, Çıra Yay., İst., 2006.
- Emiroğlu, Tahsin, **Esbâb-ı Nuzül**, M.N.G. Matb., Konya, 1965.
- er-Râzi, Fahrudin Muhammed, **et-Tefsiru'l-Kebir**, Akçağ yay., Ank., 1995.
- Ertuğrul, Resul, **Kur'ân'a Göre İnsanın Psiko-Sosyal Açından Değerlendirilmesi**, A.Ü.S.B.E., Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ank., 2004.
- es-Suyûti, Celaleddin, **ed-Dürü'l-Mensur fi Tefsir-i bil-Me'sur**, Merkezi'l Hicr, Kahire, 2003.
- es-Sülemi, Muhamed Bin Hüseyin, **Hakâiku't-Tefsir**, Daru'l Kutubi'l İlmiyye, Beyrut, 2001.
- et-Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, **el-Câmiu'l Beyân an Te'vili Ayi'l Kur'ân**, Hisar Yay., İst., 1996.
- Ferhatosmanoğlu, Yavuz, "**Simalardaki Çeşitlilik**", Sızıntı Dergisi, Çağlayan Yay., İst., 2005, Sayı, 318.
- Gazali, Ebu Hamid Muhammed b., **Kimya-yı Saadet**, Trc.Ali Aslan, İmaj Yay., Ank., 2004.
- Gülen, M. Fethullah, **Kırık Testi**, Gazeteciler Vakfı Yay., İst., 2004.
- Hanbel, Ahmed b., **el-Müsned**, Beytu'l-Efkâri'd-Duveliyye, Lübnan, 2004.
- Hökelekli, Hayati, **Din Psikolojisi**, T.D.V. Yay., Ank., 1996.

- İşler, Orhan **Kur'ân-ı Kerîmde İnsanın Halifeliği**, A.Ü.S.B.E. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ank., 1994.
- İzutsu, Toshihiko, **Kur'ân'da Allah ve İnsan**, A.Ü., Basımevi, Ank., 1975.
- İzutsu, Toshihiko, **Kur'ân'da Dini ve Ahlaki Kavramlar**, Pınar Yay., İst., 1990.
- Karagöz, İsmail, **Kur'ân'a Göre İnsana Verilen Değer ve Görev**, Çelik Yay., İst., 1996.
- Karaman, Hayrettin, **Mukayeseli İslam Hukuku**, İz Yay., İst., 2003.
- Kesir, İbn, **Hadislerle Kur'ân-ı Kerîm Tefsiri**, Trc. Bekir Karlığa, Çağrı Yay., İst., 1981.
- Keskiöglü, Osman - Berki A.Hikmet, **Hatemü'l Enbiya**, DİB. Yay., Ank., 1960.
- Kılıç, Sadık, **Kur'ân'da Günah Kavramı**, Hibaş yayınları, Yy., 1984.
- Kızılar, Hamdi, "**Mevlana'ya göre İnsan ve Değeri**", Tasavvuf Dergisi, 2005, S.14.
- Koçyiğit, Talat; İsmail Cerrahoğlu, **Kur'ân-ı Kerîm Meal ve Tefsiri**, DİB.Yay., Ank., 1984.
- Kurtubî, Ebi Abdillâh Muhammed İbn Ahmedî'l Ensâriy, **El-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an**, Dâru'l Hayai't- Turâsil Arabiy, Beyrut, 1965.
- Kuşeyri, Abdülkerim, **Kuşeyri Risalesi**, (Çev: Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, İst., 1991.
- Kutub, Muhammed, **İnsan Psikolojisi Üstüne Etüdler**, Trc. Bekir Karlığa, İşaret Yay., İst., 1987.
- Kutub, Muhammed, **Kur'ân Araştırmaları**, Özdemir Basımevi, İst., 1983.
- Kutub, Seyyid, **fi-Zilâli'l-Kur'an**, Terc. Salih Uçan, Dünya Yay., İst., 1999.
- Manzur, İbn, **Lisânu'l Arab**, Dârus-Sadr, Beyrut, 1956.
- Mevdûdi, Ebu'l-A'la, **et-Tefhîmü'l-Kur'ân**, İnsan Yay., İst., 1987.
- Mevlana, Celalüddin, **Divanı Kebir**, (Çev: Abdülbaki Gölpınarlı), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ank., 1992.
- Mevlana, Celalüddin, **Mesnevi ve Şerhi**, (Çev: Veled İzbudak), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İst., 1991.

- Mustafa, İbrahim; Ahmet Hasan Ziyad, **Mu'cemu'l Vasiit**, Çağrı Yay., İst., 1992.
- Mutçalı, Serdar, **el-Mu'cemu'l Arabiyyi'l Hadis**, Dağarcık Yay., İst., 1995.
- Naim, Ahmet, **İslam Ahlakının Esasları**, Trc., Recep Kılıç, TDV. Yay., Ank., 1995.
- Özdemir, Metin, **İslam Kelamında Kötülük Problemi**, A.Ü.S.B.E., (Basılmamış Doktora Tezi), Ank., 1998;
- Özsoy, Ömer; GÜLER, İlhami, **Konularına Göre Kur'ân** (Sistematik Kur'an Fihristi), Fecr Yayınevi, Ank., 1997.
- Rahman, Fazlur, **Ana Konularıyla Kur'ân**, Trc. Alpaslan Açıkgenç, Ankara Okulu Yay., Ank., 1998.
- Sâbûni, Muhammed Ali, **Safvetü't-Tefâsir**, Ensar Neşriyat, İst., 1993.
- Sahih-i Buhari, **Tecrid-i Sahih Tercümesi**, Trc. Kamil Miras, Başbakanlık Basımevi, Ank., 1983.
- Saka, Şevki, **Kur'ân-ı Kerîm'in Davet Metodu**, Seha Neşriyat, Ank., 1986.
- Saka, Şevki, **Yabancılaşma Karşısında Kur'ân**, Fecr Yayınları, Ank., 1997.
- Tirmizi, el-Camiu's-Sahih, Matbâu'l Medeni, Kahire, 1964.
- Topbaş, Osman Nuri, **Nebiler Silsilesi**, Erkam Yayınları, İst., 2004.
- Türer, Osman **"Tasavvufi Düşüncede İnsan"**, Tasavvuf Dergisi, 2001, S.6.
- Ünal, Ali, **Kur'ân'da Temel Kavramlar**, Beyan Yayınları, İst., 1986.
- Üstün, Yakup, **İslama Göre İnsan**, Diyanet İlmî Dergi, Ayyıldız Matbaası, Ank., 1975.
- Vehbi, Mehmet, **Hulâsat'ul-Beyân**, Üçdal Neşr., İst., 1969.
- Yazır, Muhammed Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili**, Azim Dağ., İst., 1992.
- Yiğit, Yaşar, **"İslam Ceza Hukukunda Af ve Pişmanlığın Cezalara Etkisi"**, Diyanet İlmî Dergi, 2003, Sayı 3.
- Zuhayli, Vehbe, **et-Tefsir'ul-Münir**, Bilimevi, İst., 2005.

ÖZET

Çanga, Esra Nur, **Kötülüğe Karşı İyilik Yapmanın İnsanı Olgunlaştırmadaki Önemi**, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Prof Dr. Şevki Saka, 90 s.

Çalışmamızda kötülüğe karşı iyilik yapmanın insanı olgunlaştırmadaki önemini inceledik. Birinci bölümde hasene ve seyyie kelimelerinin terim olarak manalarını ve, Kur’andaki diğer türevlerini inceledik. İkinci bölümde insanın iyi ve kötü özelliklerini ayetler açısından belirlemeye çalıştık. Son bölümde ise kötülüğe karşı iyiliğin nasıl olacağını, bu yaklaşımın iyilik yapılan kişinin ahlaki gelişimine katkılarını ve bu tavsiyenin toplum hayatındaki etkilerini ortaya koyduk.

SUMMARY

Çanga, Esra Nur, **The Importance of Repeling Evil with Good for the Human Maturity**, Master's Thesis, Advisor: Prof Dr. Şevki Saka, 90 p.

In this study, we evaluated the importance of repeling evil with good for the human maturity. In the first section we evaluated the meanings of the words evil and good as a term and, their derivatives in the Qur'an. In the second section, we tried to define the good and the bad features of the human according to signs of Qur'an. In the last part, we determined how to repel the evil with good, the contribution of this approach to the moralistic improvement of the human, and the effects of this advice on the society.